YEDİTEPE

İbn Fadlan Seyahatnamesi

Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN

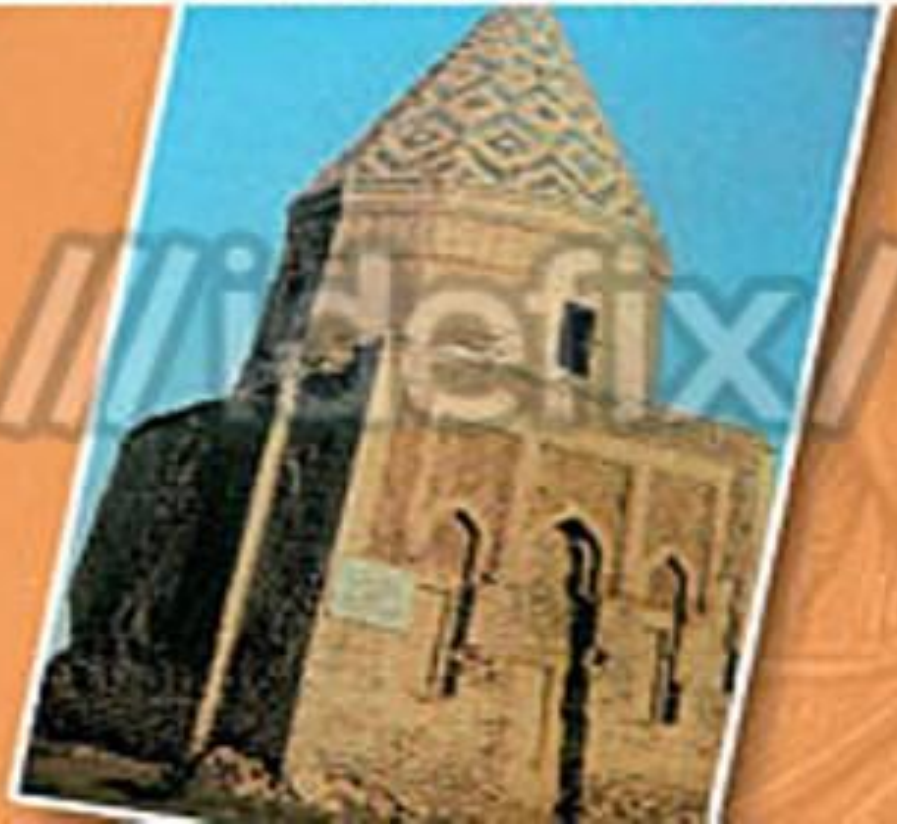

İBN FADLAN

SEYAHATNAMESİ

ve Ekleri

RAMAZAN ŞEŞEN

YEDİTEPE

İBN FADLAN SEYAHATNAMESİ ve Ekleri

RAMAZAN ŞEŞEN

Genel Yayın Yönetmeni

Mustafa Karagüllüoğlu

© Yeditepe Yayınevi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yeditepe Yayınevi

Araştırma İnceleme Dizisi

İç Tasarım: İrfan Güngörür

Kapak Tasarım: Sercan Arslan

Yeditepe Yayınevi

Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78

www.yeditepeyayinevi.com| bilgi@yeditepeyayinevi.com

ÖNSÖZ

İbn Fadlan X. yüzyıl başlarında Abbasi Halifesi Muktedir (ölm. 320/932)'in divanında (sekreteryasında) çalışan kâtiplerden ve Mevlâlardan (Araplaşmışlardan)'dır. Hayatı hakkındaki bilgilerimiz sadece, 309-310/921-922 yıllarında Halife Muktedir tarafından Etil (Volga) Bulgarlarına gönderilen elçilik heyeti sırasındaki hatıralarını anlattığı Seyahatnâme (el-Rihle)'sinde verdiği ilgilere dayanmaktadır.

Bu seyahatnâme X. yüzyıldaki Türklerin tarihi hakkında en canlı, en sağlam vesikalardandır. İbn Fadlan gibi kültürlü, mütecessis bir kişinin gözlemlerine dayanmaktadır. Veciz ve akıcı bir üslupla kaleme alınmıştır. Yazıldığı tarihten itibaren doğuda, daha sonra batıda çeşitli kişiler tarafından kaynak olarak kullanılmış, üzerinde çok sayıda çalışma yapılmış, çeşitli dillere çevrilmiş, filmlere konu olmuştur. İbn Fadlan elçilik için gittiği sırada uğradığı Türk kabilelerinin idaresi, dinleri, adetleri, hukukları hakkında çok değerli bilgiler vermiş, o kavimlerden olan kişilere sorular yöneltmiş, onların mantalitesini anlamaya çalışmıştır. Devrindeki Oğuzlar, Bulgarlar, Ruslar hakkında son derece önemli bilgiler vermiştir. Bu arada bazı mübalağalar yapmaktan kurtulamamıştır.

İbn Fadlan'ın eserinden anlaşıldığına göre, bu sırada Abbasi Halifeliği içinde bulunduğu çeşitli problemlere rağmen Türk ülkelerinde İslâmiyet'in yayılması için Samanîlerle beraber büyük gayret sarfetmekteydi. Bir taraftan kuzey istikametinde Harezmlilerin yardımıyla Bulgarlar, Hazarlar arasında, Samanilerin yardımıyla doğuda Karahanlı sahasında İslam dinini yaymaya çalışıyordu. Bu işte sarayağası Nezîr el-Haramî başrolü oynamaktaydı. Bulgarların Müslüman oluşunda, Halife'ye elçi

göndermelerinde ve Halife’nin cevabi elçilik heyeti göndermesinde Nezîr el-Haramî öncülük etmiştir.

İbn Fadlan’ın ve diğer bazı kaynakların anlattıklarına göre 300/912 yılı civarında bu günkü Kazan şehrinin güneyinde bulunan Volga (Etil) Bulgarları hükümdarı İlteper Almış b. Şilki Müslümanlığı kabul etti. Bu sırada Bulgarlar Yahudi Hazarlara haraç vermekteydiler, onların baskısı altındaydılar. İlteper Almış Hazar baskısına karşı Halife’nin desteğini sağlamak istiyordu. 309/921 yılına doğru Abdullah b. Baştu el-Hazarî başkanlığında Halife Muktedir’e bir elçilik heyeti gönderdi. Halifeden İslam dinini öğretecek din adamları, saltanat alametleri, Hazarlara karşı yapılacak bir kale için harcanacak para istedi. Bu elçilik heyetinin gönderilmesinde Bağdat Sarayağası Nezîr el-Haramî önemli rol oynadı. Halife cevabî elçilik heyetinin gönderilmesiyle de onu görevlendirdi. Nezîr el-Haramî gönderilecek heyetin başına azadlısı Sevsen el-Rassî’yi tayin etti. Yanına Türk ülkelerini iyi bilen Tigin el-Türki ile Bâris el-Saklâbî’yi verdi. Ayrıca, İbn Fadlan’ı din adamlarına başkanlık etmek, Halifenin, vezirin ve kendisinin mektuplarını okumak, hediyeleri takdim etmekle görevlendirdi.

Elçilik heyeti 21 Haziran 921 Perşembe günü bir kervanla Bağdad’dan hareket etti. Horasan yolunu takip ederek Kirmanşah, Hamedan, Save, Rey, Dâmeğan, Nisabur, Serahs, Mevr, Amul, Firebr, Beykend şehirlerine uğradı. Samanilerin başşehri Buhara’ya vardı. Samanî hükümdarı Nasr b. Ahmed ve veziri Ceyhânî tarafından ağırlandı. Sonra Harezm’e geçti. Harezmşah Muhammed b. Irak tarafından kabul edildi. Bu kabuller sırasında elçilik heyetiyle geçen müzakerelerden anlaşıldığına göre Samaniler ve Harezmliler elçilik heyetinin gitmesinden, Halife’nin bu ülkelerle doğrudan ilişki kurmasından memnun değillerdi. Bununla beraber, Halife’nin emrine uyarak gerekli hazırlıkların yapılmasında, kılavuzlar, muhafızlar verilmesinde yardımcı oldular.

Elçilik heyeti 921-922 kışını Harezm'de Cürcaniye şehrinde geçirdi. Türkler ve Türk ülkeleri hakkında bilgi edindi. Havaların ısınmaya başlaması üzerine 4 Mart 922 tarihinde bir kervanla Cürcâniye'den kuzeye doğru hareket etti. Önce Üst-Yurt'taki Oğuzlara uğradı. Onların liderleriyle, bilhassa ordu kumandanı (Subaşı) ile buluştu. Ona Nezir el-Haramî'nin mektubunu, hediyelerini verdi. Nezîr el-Haramî mektupta onu İslamiyet'e davet etmekteydi. Fakat Subaşı net cevap vermedi. Cevabını mektupla Nezîr el-Haramî'ye bildireceğini söyledi. İbn Fadlan'ın verdiği bilgilerden Oğuzlar arasında İslamiyet'in yayılmakta olduğu anlaşılmaktadır. İbn Fadlan Oğuzların yaşayışları, idareleri, dinleri, ahlak ve adetleri hakkında son derece önemli bilgiler vermektedir.

Elçilik heyeti yoluna devamla Peçeneklere, Başgırtlara uğrar, İbn Faldan onların dinleri, adetleri hakkında kısa bilgiler verir. Nihayet, elçilik heyeti 12 Mayıs 922 Pazar günü Bulgarların memleketine ulaşır. İlteper Almış tarafından karşılanır ve ağırlanır. Bu sırada Bulgarlar henüz yerleşik hayata geçmemişlerdir. Bu arada heyet birkaç gün dinlenir, hükümdar ülkesinin ileri gelenlerini toplar, heyeti resmen huzuruna kabul eder. Bu kabulde hatunu, beyleri, çocukları da bulunur. İbn Fadlan hükümdar ve yanındakilere Halife Muktedir'in, vezir Hamid b. Abbas'ın, Nezîr el-Haramî'nin mektuplarını okur, hediyelerini, saltanat alametlerini takdim eder. Fakat hükümdarın kale yaptırmak için istediği paradan hiç bahsetmez. Bu paranın gönderildiği mektupta yazılmaktadır. Hükümdar bu konuda ısrar eder. İbn Fadlan paranın temin edilemediğini söyler, hükümdar meselenin üzerinde durursa da bir sonuç alamaz.

İbn Fadlan Bulgarların yaşayışları, adetleri, ahlakları, ülkelerinin özelliği, ekonomileri hakkında son derece güzel ve ayrıntılı bilgiler verir. Harezmlilerin etkisiyle onların Hanefi mezhebinde olduklarına telmih eder. Namazlarda

ikametleri Şafîi mezhebine göre yaptırmaya çalıştığını, fakat başarılı olamadığını söyler. Hükümdarın ve halkın eski adetlerinin bir kısmını korumalarına karşılık, samimi Müslüman olduklarını ortaya koyar.

Bu arada İbn Fadlan Etil nehri kıyısında kurulan büyük bir çarşıya gelen Rus (Viking) tüccarlarından bahseder. Onların dinleri, gelenekleri hakkında enteresan bilgiler verir. Onlar tarafından yapılan bir ölü düğününü ayrıntılarıyla anlatır. Bu kısım çok enteresandır. Eserinin sonunda Hazarlar hakkında kısa bilgi verir.

İbn Fadlan dönüş yolculuğundan hiç bahsetmez. Yalnız, Bulgar ülkesinden ayrılmadan önce gündüzlerin kısalıp gecelerin uzadığını söyler. Buna göre 922 yılı güzünde dönmüş olmalıdır. Hazarların başşehri Etil'e uğradığı şüphelidir. Belki onlar hakkında verdiği bilgiler okuduklarına, duyduklarına dayanıyordu.

İbn Fadlan'ın eseri defalarca yayınlanmış, çok sayıda dile tercüme edilmiştir.

Bu tercüme ile beraber verdiğimiz metin neşrini hazırlarken eserin Meşhed Kütüphanesi, nr. 5229'daki tek nüshasından (bkz. F. Sezgin tıpkı basımı Mecmu fi'l-Coğrafya, Frankfurt 1987, s. 390-420), Z. Velidi Togan'ın 1959 yılındaki neşrinden, Sami Dehhan'ın 1939 yılındaki neşrinden, Helmut Ritter'in Z D M G, XCVI, s. 95-126'daki makalesinden faydalandık. Tercümede hazırladığımız metni esas aldık.

Çalışmada İbn Fadlan'ın Seyahatnamesi'nden sonra İbn el-Fakîh el-Hamedânî (ölm. 340/951) civarında)'nin Kitabü Ahbar el-Büldan adlı eserinin Meşhed nüshasının sonundaki Türklere ait bahis gelir (bkz. F. Sezgin, Mecmu Fi'l-Coğrafya, Frankfurt 1987, s. 333-347). Bu nüshada daha önce Leyden'de neşredilen nüshaya göre epeyce fazla bilgi vardır.

Bir kısmı V. Minarsky tarafından yayınlanmıştır. Fakat İbn el-Fakîh eserini bir coğrafyacıdan ziyade bir hadisçi – edebiyatçı tarzında yazmıştır. Epeyce hurafe ihtiva eder. Türk şehirleri hakkında verdiği bilgiler tamamen hurafedir. Bu sebeple çalışmamıza o kısımları almadık. Verdiği bilgilerin bir kısmı Yakut el-Hamavî tarafından Mucem el-Buldan'da aktarılmaktadır. Bahsin sonunda Türk ve doğu hükümdarları unvanlarına dair verdiği bilgiler Mücmel el-Tevârih ile paralellik arzeder.

Sonra Ebû Dülef Misar b. Mühelhil'in Türk, Hind, Çin ülkelerinden bahseden birinci risalesinin Türklerle ilgili bahsi gelir. Bu kısmın metninin hazırlanmasında da Meşhed, nr. 5229'daki nüsha esas alınmıştır (bkz. F. Sezgin, Mecmuu fi'l-Coğrafya, Frankfurt 1987, s. 347-353). Ebû Dûlef, Samanî hükümdarı Nasr b. Ahmed b. İsmail (ölm. 943)'e gelen Çinli elçilerin dönüşü sırasında onlarla beraber Çin'e gitmiş, bu arada uğradığı Türk ülkeleri hakkında kısa bilgiler vermiştir. Yalnız, verdiği bilgiler şüphe uyandırmaktadır. Maverâünnehr'i geçince normal olarak Karahanlılara varması gerekir. Karahanlılar ise Karluklar, Yağmalar, Çiğillerden meydana geliyordu. Bunların yerine Tahtah ve Necâ ülkelerinden bahseder. Bunların ne oldukları belli değildir. Karahanlılardan Buğrac (Buğrahanlar) diye bahseder. Sonra Çiğillerden söz eder. Onlar da Karahanlılardır. Sonra Tibet'ten, sonra Oğuzlar, Peçenekler, Kimeklerden bahseder. Bunlar Karahanlılara göre kuzey-batıda kalır. Onlara uğraması imkânsızdır. Sonra Tokuzoğullar ve Kırgızlardan bahseder. Onlara Tibet'ten sonra uğramış olmalıdır. Sonra Karluklardan ve Kitaylardan bahseder. Söylediğimiz gibi, Karluklar ilk uğraması gereken kabiledir. Verdiği bilgiler hemen hemen aynı şeylerin tekrarı gibidir. İnsana itimad telkin etmez.

Çalışmanın en sonunda ise 1140 yılı civarında yaşayan Şerefezzaman el Mervezî'nin Tabâyi el-Hayavan adlı eserinin

Türklerden bahseden dokuzuncu babı bulunmaktadır. Bu babın metnini hazırlarken V. Minorsky'nin 1942 yılında Londra'da yayınladığı Sharaf el-Zaman Tahir Mavrazî, China, The Turks and İndia adlı eserinin s. 17-26'sındaki metne dayandık. Şerefezzaman el-Mevvezî'nin Türkler hakkında verdiği bilgiler sağlam ve önemlidir. Oğuzlar, Kunlar, Kaylar, Kırgızlar, Karluklar, Kimekler, Peçenekler, Hazarlar, Burdaslar, Macarlar gibi doğu ve batıdaki Türk kabilelerinden bahseder. Oğuzları Tokuzoğullar, Uygurlar, Üçguzlar gibi on iki kısma ayırır. Türkmenlerden bahseder. Birçok İslam coğrafyacısı gibi Slavları, Rusları Türklerden sayar. VIII-IX. asırlarda Orta Asya'da mera darlığından başlayıp Orta Avrupa'ya, Anadolu, diğer İslam ülkelerine yayılan Türk kavimleri göçlerine temas eder. Bu göçler sonucu çok sayıda Türk kabilesi yer değiştirmiş, yeni vatanlar edinmiştir. Bazı kabilelerin bir kısmı batıya gitmiş, bir kısmı doğuda kalmıştır. Bazı kabileler diğerleri içinde erimiştir.

Bu çalışmada bahsedilen kabilelerin en önemlisi Oğuzlardır. Oğuzlar 22 boya ayrılıyordu. Selçuklular Oğuzların Kınık boyundan, Osmanlılar Kayı boyundandır. Önceleri Oğuzlar Çin'e komşuydular. VIII-XI. yüzyıllarda Aral Gölü civarına geldiler. Bu gölün kuzey, doğu, batı taraflarında yerleştiler. Hazarlara, Maveraünnehr'e ve Harezm'e komşu oldular. İbn Fadlan onların liderlerini batı Kazakistan'da Üstyurt bölgesinde rastlamıştır. Bu sırada Bulgar hükümdarının Oğuz subaşısının dünürü olduğu anlaşılıyor. Oğuzlar X. asrın ikinci yarısı ile XI. yüzyılda Hazar denizinin güneyinden Selçuklularla İslam ülkelerine yayılmışlar, önemli bir kısmı Anadolu'yu yurt edinmiştir. Bir kısmı Hazar denizi ve Karadeniz'in kuzeyinden Kıpçak bozkırlarına, Balkanlara gitmişlerdir. Bir kısmı yurtlarında putperest olarak kalmışlardır. Sultan Sencer'i 1153 yılında esir eder bu putperest Oğuzlardır. Daha sonraki yüzyıllarda Müslüman olmuşlardır.

Peçeneklerin esas yurtları İbn Fadlan'ın onlara rastladığı yer olmalıdır. Bir kısmı X. asırda Hazarların baskısıyla batıya gitmiş, Tuna'yı geçerek Balkanlara girmişler, Bizans'ı tehdit etmişlerdir. Alexios Komnenos tarafından dağıtılmışlar, bazıları Bizans'ın hizmetine girmiştir. Ebû Dülef onları doğuda gösterir ise de doğru değildir. Hiçbir kaynak onu desteklemez.

Başgırtların ülkesi İbn Fadlan'ın onlara rastladığı yerdir. Bu günkü Başkurdistan Cumhuriyeti'nin bulunduğu bölgedir. Başgırtların bir kısmı Peçeneklerinin ardından batıya gitmiş, Macarlarla karışmıştır. 1200 yılı civarında Macaristan'daki Başgırtlar Müslüman'dı. Hanefi fıkhı tahsil etmek için Haleb medreselerine talebe gönderiyorlardı. Yakut el-Hamavî bunlardan biriyle yaptığı konuşmayı nakleder.

Bulgarlara gelince, onların anayurdu kuzey Kafkasya'ydı. Önceleri Hazarlara tabi idiler. Sonra bir kısmı Balkanlara gittiler. Bulgaristan'da yerleştiler. İbn Fadlan'ın elçilik için gittiği Volga Bulgarları 900 yılı civarında Müslüman oldular. İbn Fadlan gittiğinde henüz göçebeydiler. X. asrın ortalarında Bulgar şehrini kurdular. Moğol istilasına kadar yaşadılar. Sonra Altınordu Devleti'nde eridiler. Doğu Avrupa'da Türk-İslam kültürünün yerleşmesine ve gelişmesine önemli katkı yaptılar.

Türkçe'de Sabir, Farsça'da Hazâran, Arapça'da Hazar denilen Hazarlar büyük Türk kavimlerindendir. VI. asrın sonlarında Kuzey Kafkasya, Hazar bölgesinde kuvvetli bir devlet kurdular. Hz. Peygamber devrindeki Sâsânî – Bizans savaşlarında Bizans tarafını tuttular. Avarlar ise İran tarafındaydılar. İslam tarihinin başlarında Müslümanlarla Hazarlar arasında Azerbaycan ve Kafkasya'da kanlı savaşlar oldu. Hazarların idareci sınıfı Harun el-Reşid devrinde 800 yılı civarında Bizans Yahudilerinin etkisiyle Musevi oldular. Halkın çoğu ise putperest, Müslüman, Hıristiyan'dı. İbn

Fadlan zamanında başşehirleri Volga'nın Hazar denizine döküldüğü yerdeki Etil şehriydi. Şehir nehrin doğusunda ve batısında yer alıyordu. Müslümanlar doğu kesimde oturuyorlardı. Burdaslar Hazarlara bağlı olarak Bulgarlara komşuydular.

Halluh şeklinde de söylenen Karluklar önceleri Göktürk Federasyonuna bağlı doğuda yaşıyorlardı. Göktürk imparatorluğunun parçalanmasından sonra VIII. yüzyılda Tanrı dağları bölgesine geldiler. Müslümanlara komşu oldular. Kaşgar ve Bulasagun'u kendilerine başkent edindiler. Karahanlı devleti halkının çoğu Karluklardandı. Çiğiller, Yağmalar da bu kabilenin kollarındandır. Müslüman olduktan sonra bunlara Hakâniler denmiştir. Sonra önemli kısmı Maveraünnehr bölgesinde yerleştirmiş. Selçuklularla batıya gelen Türkler arasında önemli ölçüde Karluk türkü bulunmalıdır. Oğuzların, Karlukların Müslümanlarına Türkmen denir. Daha sonraları göçebe (yörük) Türklere Türkmen denecektir.

Kimekler de büyük Türk kabilelerindendir. Yukarı İrtiş bölgesinde Mâverâünnehr'in kuzeyinde Oğuzlara komşu olarak yaşıyorlardı. Kıpçaklar da Kimek Federasyonu'na bağlıydı. Sonra batıya Kıpçak bozkırlarına gittiler. XII. yüzyılın ikinci yarısında Kimek ve Kıpçakların önemli kısmı Harezmşahlar Devleti'nin hizmetine girdi. Kazaklar bu kabilelerin torunlarıdır. Harezmşahların, Gürcülerin, Memlukların askerleri genellikle Kıpçak-Kimek kökenliydi.

Mervezi'nin ifadelerinden Kunların ve Kayların Çin'e yakın bir bölgede oturdukları anlaşılıyor. Harezmşah, Ekinci b. Koçkar (ölm. 1097) Kunlardandı. Buna göre Kunlar ve Kaylar da Harezm, Kazakistan bölgelerine gelmişlerdir. Zamanla diğer kabileler içinde erimişlerdir.

Kırgızlar da doğuda Moğalistan’a komşuydular. Daha sonra Cengiz’in Moğol Federasyonu’na katıldılar. XVI. yüzyılda bu günkü Kırgizistan’da yerleştiler.

Tokuzoğuzlar, Uygurlar kaynaklarda daima beraber zikredilir. Uygur Devleti’ni bunlar kurmuştur. Başşehirleri Hanbalık’tı. Temim b. Bahr bunlara elçi gitmiştir. İslam coğrafyacıları tarafından çok bahsedilen Türklerdendir. Sonra, Budist, maniheist, Müslüman olmuşlardır. Bu günkü Uygurlar müslümandır. Doğu Türkistan’da yaşamaktadırlar.

Macarlara gelince, onlar önceleri Kuzey Kafkasya’da Kuban nehri civarında oturuyorlardı. Hazarlara bağlıydılar. Peçeneklerin baskısıyla 890 yılı civarında Karadeniz’in kuzeyine Don ve Dinyester nehirleri arasındaki bölgeye geldiler. Daha sonra Orta Avrupa’ya gidip Macaristan’da yerleştiler. Oradaki Hun Türkleriyle karıştılar. Ardından Başgırtların bir kısmı da Macaristan’a geldi.

Ruslar ve Slavları İslam coğrafyacıları hatalı olarak Türk kavimlerinden kabul ederler. Ruslar İskandinav kökenli Vikinglerdendir. IX-X. yüzyıllarda bu günkü Rusya’ya gelmişler, Slavlarla karışmışlardır. İbn Fadlan zamanında bu karışma henüz gerçekleşmemişti. Ruslar 980 yılı civarında Hıristiyanlığı kabul ettiler. Mervezî’nin bahsettiği Müslümanlığa geçen Ruslardan kaynaklarda bahsedilmez. Bu Ruslar belki de Orta Volga bölgesinde bir Rus prensliğine mensuptular.

Türk kabileleri bu çalışmada bahsedilenlerle sınırlı değildir. İslam Coğrafyacılarına göre Türkler adlı kitabımızda 150 kadar Türk kabilesinden ve aşiretinden bahsedilmektedir. Daha çok bilgi edinmek isteyenlerin o kitaba başvurmasını tavsiye ederiz.

Ramazan Şeşen

Bibliyografya

- İbn Fadlan, el-Rihle, Meşhed, nr. 5229, nşr. F. Sezgin, Mecmu fi ıl-Coğrafya, tıpkı basım, Frankfurt 1987, s. 390-420. Baskıda 1 yaprak eksik.

- Togan, Z. Velidi, İbn Fadlan’s Reise bericht, Leipzig 1939.

- İbn Fadlan, el-Rihle, nşr. Sami Dehan, Dımaşk 1379/1959.

- İbn Fadlan, Seyahatname, tercüme: Ramazan Şeşen, İstanbul 1975, 1995.

- İbn el-Fakih, Kitabü Ahbar el-Büldan, nşr. Fuat Sezgin, Mecmu fi’l-Coğrafya, Frankfurt 1987, s. 333-346. Meşhed, nr. 5229’un tıpkı basımı.

- Ebû Dülef, el-Risâlet el-Ûlâ fî Bilad el-Türk, F. Sezgin, Mecmu fi’l-Coğrafya, Frankfurt 1987, s. 347-353. Kurd Schloezer, Berlin 1845 neşri.

- Şeref el-Zaman el-Mervezî, Tabâyi el-Hayavan, China, The Turks and İndia, Arabic text, A. D. 1120, nşr. V. Minorsky, London 1942, s. 17-26.

- Ramazan Şeşen, İslam Coğrafyacılarına göre Türkler, T K A E, Ankara 1985.

- R. Şeşen, el-Cahız ve Türklerin Fazilerleri, İ S A R, İstanbul 2002.

- R. Şeşen, “Eski Araplara göre Türkler”, T M, XV, 1968, s. 11-36.

- Nuaym b. Hammad, Kitap el-Fitan, Kahire 1991.

- Yakut el-Hamavî, Mucem el-Büldan, Beyrut

İBN FADLAN SEYAHATNAMESİ

Bu kitap Muhammed b. Süleyman'ın mevlası ve Halife el-Muktedir'in Bulgar (Sakalibe) hükümdarına gönderdiği elçi Ahmed b. Fadlan b. el-Abbas b. Râşid b. Hammad'ın eseridir. Yazar kitabında Türk, Hazar, Rus, Bulgar, Başkırd ve diğer kavimlerin ülkelerinde gördüğü dini ayrılıklarından, hükümdarlarına dair haberlerden, yaşayışlarına dair şeylerden bahseder.[1]

Ahmed b. Fadlan der ki:

Bulgar hükümdarı İlteber Almış b. Şilki'nin Emir el-Mü'minin (Halife) el-Muktedir'e İslam dinini, şeriatın kurallarını öğretecek fakihlerden, ülkesinde adına hutbe okutacak cami ve minber yapacak kişilerden meydana gelen bir heyet yollamasını, ayrıca kendisine düşman olan hükümdarlardan koruyacak bir kale yapmak için para göndermesini isteyen mektubu geldi. Halife isteğini kabul etti. Ona gönderilecek elçilik heyetini Nezîr el- Haramî düzenledi.[2] Ben ise Halife'nin mektubunu hükümdara okumak, gönderilen hediyeleri teslim etmek, fakihlere, muallimlere başkanlık etmekle görevliydim. Yapılacak kalenin inşasında, fakihlerin ve muallimlerin masraflarında harcanacak para İbn el-Furat'ın Harezm'deki Artahuşmisen çiftliğinin gelirinden tahsis edildi.

Bulgar hükümdarı tarafından daha önce Halife el-Muktedir'e Abdullah b. Baştu el-Hazarî elçi gönderilmişti. Halife (Sultan)'nin cevâbî elçisi ise Nezir el-Haramî'nin azadlısı Sevsen el-Rassî, Tigin el-Türkî, Bâris el-Saklâbi'den oluşan heyetti.[3] Ben ise söylediğim şeyleri yapmak için onlarla

beraberdim. Hükümdara, karısına, çocuklarına, kardeşlerine, kumandanlarına verilecek hediyeleri, hükümdarın Nezir el-Haramî'den mektupta istediği ilaçları teslim aldım.

11 Sefer 309/21 Haziran 921 Perşembe günü[4] Medinet el-Selam (Bağdat)'tan hareket ettik. Nehrevan'da bir gün kaldık. Sonra hızla yürüdük. Deskere'ye ulaştık. Burada üç gün kaldık. Sonra hareketle hiçbir yere sapmadan Hulvan'a ulaştık. Burada iki gün eğlendik. Sonra hareketle Sâve'ye vardık. Orada iki gün kaldık. Oradan Rey'e vardık. Huvar el-Rey'de bulunan Su'lük'ün kardeşi Ahmed b. Ali'yi beklemek için Rey'de on bir gün eğlendik.[5] Sonra Huvar el-Rey'e hareket ettik. Orada üç gün kaldık. Sonra Simnan'a, oradan Dâmeğan'a geçtik. Dâmeğan'da Dâ'î'nin kumandanı İbn Karin'e rastladık. Bu sebeple kafilede kılık değiştirip hızla yolumuza devam ettik. Nisâbur'a vardık.[6] Bu sırada Leylâ b. Nu'man öldürülmüştü. Nisabur'da Samanilerin Horasan ordu kumandanı Hammûye Köse vardı.

Sonra Serahs'a, oradan Merv'e, oradan Âmul çölü kıyısındaki Kuşmahan'a geçtik, Kuşmahan'da üç gün kaldık, çöle girmek için develeri dinlendirdik. Sonra çölü geçip Âmul'e ulaştık. Sonra Ceyhun'u geçip Tahir b. Ali Ribatı da denen Firebr'e vardık.[7]

[Mâverâünnehr ve Harezm]

Firebr'den Beykend'e geçtik. Sonra Buhara şehrine girdik. Samanî hükümdarının kâtibi (veziri) Ceyhânî'nin yanına vardık. Ona Horasan diyarında el-Şeyh el-Amid (vezir) denir. Hemen bize bir ev sağlanmasını emretti. İhtiyaçlarımızı görecek, istediklerimizi temin edecek bir adam görevlendirdi. Günlerce bekledikten sonra Samani hükümdarı Nasr b. Ahmed'den huzuruna kabul edilmemiz için izin aldı. Hükümdarın huzuruna çıktık, sakalsız-bıyıksız bir çocuktu. Ona emirlik (hükümdarlık) selamı verdik. Oturmamızı emretti.[8]

Bize ilk sözü "Efendim Emirülmü'minîn (Halife)'i nasıl bıraktınız? Allah ona, adamlarına, dostlarına uzun ömürler versin" oldu. Biz "İyilik ve afiyette bıraktık" dedik. O da "Allah iyiliğini artırsın" dedi. Sonra, Artahuşmisen çiftliğinin İbn el-Furat'ın kâhyası Hrıstiyan Fadl b. Musa'dan alınıp Ahmed b. Musa el-Harezmî'ye teslimini, elçilik seferimize engel olunmayıp gönderilmemizi, yanımıza kılavuz verilmesini emreden Halife'nin mektubu okundu. Hükümdar "Ahmed b. Musa nerde?" dedi. Biz, "Onu Medinet el-Selam (Bağdat)'ta bıraktık. Üç gün sonra ardımızdan yola çıkacak" dedik. O da "Efendim Emirülmü'minin (Halife)'in emri başımın üstünde" dedi.

İbn Fadlan şöyle devam eder:

İbn el-Furat'ın kâhyası Fadl b. Musa'ya çiftliğin kendisinden alınıp Ahmed b. Musa'ya verileceği haberi ulaşınca, Ahmed b. Musa'ya karşı hile düşündü. Serahs'tan Beykend'e kadar Horasan yolu üzerindeki jandarma kumandanlarına "Hanlarda, karakollarda Ahmed b. Musa el-Harezmî'yi yakalamak için gözcüler çıkarın. O şöyle bir adamdır. Onu yakalayan onunla ilgili mektubumuz gelinceye kadar

tutuklasın” diye mektuplar yazdı. Ahmed Merv şehrinde yakalanıp tutuklandı. Biz ise Buhara’da on sekiz gün kaldık. Fadl b. Musa arkadaşlarımız Abdullah b. Baştu ve diğerleriyle de gizlice anlaşmıştı. Onlar “Buhara’da fazla kalırsak kış hücum eder. Türk ülkelerine girme fırsatımız kaçar. Ahmed b. Musa gelip gize katılır” dediler.

İbn Fadlan şöyle der: Buhara’da çok çeşitli paralar gördüm. Bunlar arasında ğıtrifiyye denen bakır, sarı bakırdan imal edilmiş dirhemler vardı. Tartılmadan 100 tanesi 1 gümüş dirheme satılıyordu. Onlar kadınlarına mihr verirken “Falan oğlu falan, falan kızı falanla şu kadar bir ğıtrifiyye dirhemine evlendi” derler. Gayr-i menkul, köle alırken de aynı dirhemleri kullanırlar. Başka dirhemin adını anmazlar.[9]

Onların sadece sarıdan yapılmış başka bir dirhemleri de vardır. Bunların 40’ı bir gümüş dâniktir.[10] Onların yine sarıdan semerkandiyye denen başka bir dirhemleri vardır. 6’sı bir gümüş dâniktir.

Abdullah b. Baştu ve diğerlerinin kışın hücumundan korktuklarına dair sözlerini işitince Buhara’dan geri Ceyhun nehrine döndük. Harezm’e gitmek için bir gemi kiraladık. Gemi kiraladığımız yerden Harezm’e 200 fersahtan fazlaydı. [11] Günün bir kısmında yol alıyorduk. Soğuktan bütün gün gitmek mümkün olmuyordu. Nihayet Harezm’e vardık. Hükümdarı Harezmşah Muhammed b. Irak’ın huzuruna girdik.[12] Bize ikram etti, yanına oturttu, bir büyük eve (saraya) indirdi. Üç gün sonra bizi huzuruna çağırdı. Türk ülkelerine girmemiz konusunda bizimle tartıştı. Ve şöyle dedi: “Bu konuda size izin veremem. Kanınızı heder etmenize müsaade etmem bana haramdır.” Tigin’i kastederek “Biliyorum bu iş bu çocuğun uydurduğu bir hiledir. Zira o, bizim yanımızda demircilik yapıyordu. Kâfir ülkelerinde demir ticareti yapmayı bilir. Nezîr el-Harami’yi aldatan, ona Emîrülmüminin halifeye bu konuyu konuşmaya

sevk eden, Sakalibe (Bulgar) hükümdarının mektubunun halifeye ulaştırıpmasını sağlayan kişi odur. Bir çaresini bulsa, Büyük Emir (Samani hükümdarı) bu ülkelerde Halife adına dini yaymaya daha layıktır. Sizinle, bahsettiğiniz bu memleket arasında bin kâfir kabilesi var. Bu husus sultanı (Halifeyi) aldatmaktır. Size doğruyu konuştum. Halifeye mektup yazıp meseleyi danışması için Samani hükümdarına mutlaka bir mektup yazmam gerekiyor. Cevap gelinceye kadar bekleyin" dedi.

Bu gün onun yanından eli boş ayrıldık. Sonra yeniden müracaat ettik. Devamlı ona karşı nezaketli davranıyor, dümeninden gidiyorduk. "İşte Halife'nin emri ve mektubu. Bu konuda yeniden müracaatın ne manası var?" diyorduk. Nihayet, gitmemize izin verdi. Bunun üzerine Harezm (Kat)'den Cürcâniye'ye indik. İki şehir arasında 50 fersah nehir yolu var. Harezm'de kalp, kurşun, karışık, sarı (tunç) dirhemler gördüm. Onlar dirheme taze derler. Dirhemlerin ağırlığı 4,5 dâniktir. Sarrafları tavla zarı, topaç şeklinde paralar, dirhemler satarlar.

Harezmliler insanların söz ve tabiat bakımından en tuhaflarıdır. Sözleri sığırcık kuşlarının seslerine çok benzer. Oraya bir günlük mesafede Erdekü adında bir köy var. Halkına Kerdeliler denir. Konuşmaları kurbağa vakvaklarına çok benzer.[13] Bunlar her namazdan sonra Ali b. Ebî Talib'ten uzak olduklarını söylerler.

Cürcaniye'de günlerce kaldık. Ceyhun nehri baştanbaşa dondu. Buzun kalınlığı 17 karıştı. Atlar, katırlar, eşekler, arabalar yolda gider gibi buzun üzerinden geçiyordu. Buz sabitti, oynamıyordu. Bu şekilde üç ay kaldı. Öyle bir ülkeydi ki, kara kıştan üzerimize sanki bir kapı açılmıştı. Orada ne zaman kar yağsa çok şiddetli rüzgâr eser. Bir kişi arkadaşına hediye vermek, iyilik etmek isterse, ona "Evime gel, konuşalım. Zira evimde hoş ateş var" der. Bunu da çok iyilik

yapmak istediği zaman der. Yalnız, Allah onlara odun konusunda cömert davranmış. Bir araba dağdağan (seksek) odunu onların dirhemiyle 2 dirhem. Bir arabada 3000 rılt (bir rıft 130 dirhem civarı) ağırlığında odun bulunur.

Onların adetine göre dilenci evin kapısında beklemez. Eve girer. Bir müddet ateşin karşısında oturur, ısınır. “Ekmek?” der. Bir şey verirlerse alır, vermezlerse çıkar gider.

Cürcaniye’de kalmamız uzadı. Orada Recep ayının bazı günleri ile Şaban, Ramazan aylarını, Şevval ayının bir kısmını (Kasım 921 ortalarından-Şubat 922’e kadar) geçirdik. Uzun kalmamızın sebebi şiddetli soğuktu. Duyduğuma göre iki kişi bir ormandan odun getirmek için develerle gitmişler. Yanlarında çakmak, kav götürmeyi unuttukları için ateş yakmadan gecelemişler. Soğuğun şiddetinden adamlar, develer sabah ölü bulunmuşlar. Havanın soğukluğundan çarşılar, caddeler bomboş olur. Hattâ insan caddelerin, çarşıların çoğunu dolaşır bir kişiye rastlamaz. Ben hamamdan çıkıp eve giriyordum. Soğuktan sakalımın buz tuttuğunu görüyor, ateşe yaklaştırıp buzu çözüyordum.

Bir evin içinde bulunan ikinci bir odada uyuyordum. Bu odada keçeden kubbeli Türk çadırı vardı. Ben ise elbiseler ve kürklere sarınmış yatıyordum. Çok defa yanağım buz tutup yastığa yapışıyordu.[14]

Harezm’de küpler çatlamasın veya kırılmasın diye koyun derisinden postlarla sarılır. Fakat hiçbir faydası olmaz. Orada soğuğun şiddetinden yerin büyük vadiler gibi yarıldığını gördüm. Büyük, eski ağaçlar soğuktan ikiye ayrılıyordu.[15]

15 Şevval 309/16 Şubat 922 sıralarında havalar ısınmaya başladı. Ceyhun nehrinin buzları çözüldü. Biz yolculuk için ihtiyacımız olan alet ve edevatı tedarik etmeye başladık.

Türk develeri satın aldık. Türk ülkelerindeki nehirlerden geçebilmek için deve derisinden kelekler (sofra) hazırladık. Üç ay yetecek ekmek, karaca darı, kurutulmuş et tedarik ettik. Harezmli tanıdıklarımız mümkün olduğu kadar çok giyecek elbise almamızı emrettiler. Olayı gözümüzde büyüttüler, korkuttular. Sonra gerçeği görünce söylediklerinden kat kat fazlaydı. Her bir kişinin üzerinde bir gömlek, onun üzerinde kaftan, kaftanın üzerinde post, onun üzerinde keçe, onun üzerinde bornoz vardı. Sadece gözleri görünüyordu. Bacaklarımızda şalvar, onun altında uzun don, ayağımızda sahtiyan mest, onun üzerinde başka bir mest vardı. İçimizden biri üzerindeki elbiselerin ağırlığından deveye binince kımıldanamıyordu.

Türk ülkelerine girmekten korktukları için bizimle Bağdat'tan yola çıkan fakih, muallim, memluklar (hizmetçiler) Cürcaniye'de kaldılar. Ben, elçi Sevsen, onun bacanağı, memluklar Tigin, Pars yolumuza devam ettik.[16]

Hareket etmeye karar verdiğimiz gün gelince "Arkadaşlar. Yanımızda Bulgar hükümdarının elçisi var. Bütün yaptıklarımızı biliyor. Ayrıca, Halife'nin mektupları yanımızda. Şüphesiz bu mektuplarda hükümdara 4000 müseyyebiyye altınının gönderildiği yazılı. Mutlaka bu parayı hükümdar ister" dedim. Onlar ise "Bundan korkma. Para bizden istenmez" dediler. Ben ise "Biliyorum, hükümdar parayı sizden isteyecek" dedim. Fakat kabul etmediler.

Kafilenin hazırlıkları tamamlandı. Cürcâniye halkından bir kılavuz kiraladık. Allah'a tevekkül edip işimizi ona havale ettik.

[Türk Ülkelerine Giriş]

2 Zilkade 309/4 Mart 922 pazartesi günü Cürcaniye'den hareket ettik.

Türk kapısı denen Zencan Ribat'ında konakladık.[17] Ertesi günü buradan hareketle Cit denen menzile indik.[18] Kar başladı. Hatta develer dizlerine kadar karda yürüdüler. Cit'te iki gün kaldık. Sonra hiçbir yere sapmadan, kimse ile karşılaşmadan dağ bulunmayan bir ovada Türk ülkelerinin içinde ilerledik. Bu şekilde on gün yürüdük. Çok zahmet çektik. Çok şiddetli soğuk, devamlı kar vardı. Harezm'in soğuğu bunun yanında yaz gibiydi. Bütün çektiğimiz zahmetleri unuttuk, ölecek dereceye vardık. Bir gün çok soğuk vardı. Tigin benimle beraber yürüyordu. Yanında bir Türk vardı, onunla Türkçe konuşuyordu. Bir ara Tigin güldü. "Bu Türk sana 'Rabbimiz bizden ne istiyor! Soğuktan bizi öldürecek. Ne istediğini bilsek onu kendisine takdim ederdik,' diyor." dedi. Ben de 'Ona söyle, Allah sizden 'Lâ ilâha illâ'llah' demenizi istiyor" dedim. Türk güldü. "Bilsek yerine getirirdik" dedi.

Bundan sonra çok dağdağan (dağ) ağacı bulunan bir yere vardık. Orada konakladık. Kafiledekiler ateş yakıp ısındılar, elbiselerini çıkarıp kuruttular. Sonra tekrar hareket ettik. Her gün gece yarısından ikindi veya öğle vaktine kadar hızlı bir şekilde yürüyor, sonra konaklıyorduk. On beş gün yürüdükten sonra çok taşlık bir dağa vardık. Burada pınarlar vardı, suyu göletlere akıyordu.

[Oğuz, Peçenek, Başgırt Ülkeleri]

Bu dağı geçtikten sonra Oğuzlar denen Türk kabilesinin yanına vardık. Bunlar göçebeydiler. Kıl çadırlarda konup göçüyorlardı. Göçebelerde olduğu gibi yer yer grup halinde çadırları vardı. Zor şartlar içindeydiler. Yolunu şaşırmış eşekler gibi bir dine inanmıyor ve başvurmuyorlardı, akıllarına göre hareket ediyorlar,[19] hiçbir şeye ibadet etmiyorlar, büyüklerine "rabb" diyorlar.[20] Aralarından biri reisine bir şey danışınca "Ey Rabbim şu şu konuda nasıl hareket edeyim" der. İdareleri şura (aralarında danışma) iledir. Yalnız, bazen bir konuda ittifak edip o işi yapmaya karar verirler. İçlerinden en değersiz biri gelir bu ittifakı bozabilir.

İçlerinde, inandıkları için değil de, sadece ülkelerinden geçen Müslümanlara yaranmak için "Lâ ilâhe illallah, Muhammed rasulullah" diyenler var. Aralarından biri zulme uğrar veya başına kötü bir şey gelirse başını semaya doğru kaldırır, "bir Tanrı!" der. "Bu, Türkçede "bir Allah" demektir. Türkçede bir Arapçadaki vahid, Tanrı ise Allah karşılığıdır.

Oğuzlar büyük tuvalet yaptıktan, işedikten sonra temizlenmezler, cünüplükten ve diğer şeylerden dolayı yıkanmazlar. Suyla ilişkileri yok gibidir. Bilhassa kışın yoktur. Kadınları erkeklerinden ve yabancılardan dolayı örtünmezler, gizlenmezler. Aynı şekilde kadın insanlardan bedeninin hiçbir yerini gizlemez.

Bir gün onlardan bir adamın evine (çadırına) indik. Oturduk. Adamın karısı da bizimle oturdu. Bizimle konuşurken cinsi organını açtı ve kaşıdı. Biz görüyorduk, yüzlerimizi kapadık. "Estağfirullah!" dedik. Kocası güldü. Tercümana, "Onlara söyle, sizin yanınızda onu açıyor, siz görüyor ve onu

koruyorsunuz. Ona bir şey olmuyor. Bu onu kapatıp da başkalarına müsaade etmesinden daha iyidir” dedi.

Zina diye bir şey bilmezler. Birinde böyle bir şey görürlerse onu iki parçaya bölerler. Ağaçların dallarını bir yere getirip failin ellerini-ayaklarını ağaca bağlarlar, sonra o dalları serbest bırakırlar, adam ikiye ayrılır.

Aralarından biri beni Kur’an okurken dinledi ve beğendi. Tercümana dönüp “Ona susmamasını söyle” dedi. Bu Oğuz bir gün tercümanı aracılığıyla “Bu Arap’a sor, Rabbimizin karısı var mı?” dedi. Bunu büyük günah sayıp Allah’ı tesbih (Sübhana’llah dedim) ve istiğfar (afv dileme) ettim. O da, benim gibi tesbih ve istiğfar etti. Türkün âdeti böyledir. Müslümanı tesbih ve tehlil (Sübhanellah ve Lâ ilâhe illallah) derken duyarsa onun gibi yapar.

Evlenme âdetleri şu şekildedir: Biri diğerinin hareminden bir kadını belli bir Harezm elbisesi karşılığı ister. Bu kişi kızı, kız kardeşi veya velayeti üzerinde olan başka biri olabilir. O kişi teklifini kabul ederse, mihri veliye götürür. Bazen mihr deve, at, sığır ve başka bir şey olabilir. İsteyen kişi anlaştığı mihri kızın velisine teslim etmedikçe kıza yaklaşamaz. Teslim ederse gelir, rahat bir şekilde kızın evine girer, anasının, babasının, kardeşlerinin huzurunda kızı alır gider. Kimse engellemez.

Bir adam ölünce karısı varsa, öz anası olmamak şartıyla, büyük oğlu onun karısıyla evlenir.

Tüccarlar ve başkaları onların yanında yıkanamazlar. Ancak geceleyin gizlice yıkanabilirler. Onlar birinin yıkandığını görürlerse kızarlar. “Bu adam bize sihir yapmak istiyor. Zira, suya bakıp bir şeyler anlamak istiyor.” derler.[21]

Müslümanlardan hiç biri müsafir olacağı bir arkadaş edinmeden, İslam diyarından ona bir elbise, karısına bir başörtüsü, bir miktar karabiber, karacadarı, kuru üzüm, ceviz hediye götürmeden onların ülkesinden geçemez. Müslüman bu şekilde arkadaşının yanına gelince arkadaşı onun için kubbeli bir Türk Çadırı kurar, imkânına göre ona kesmesi için koyun verir. Zira Türkler hayvanları kesmezler, ölünceye kadar koyun ve keçinin başına vururlar, böyle öldürürler.

Bu Müslüman onların yanından ayrılmak isterse, develerinden, hayvanlarından biri yolculuk edemez hale gelmişse veya bir şeye ihtiyacı olursa çok yorulan hayvanını arkadaşı Türkün yanında bırakır, ihtiyacı olan hayvan ve malı ondan alır, yoluna devam eder. Gittiği yerden dönünce aldığı develeri, hayvanları, eşyayı geri verir.

Aynı şekilde Türkün yurdundan bilmediği bir insan geçse, ona “Ben senin müsafirinim. Develerinden, hayvanlarından, malından şu kadar ihtiyacım var” dese Türk ona istediğini verir. Tüccar bu yolculuğu sırasında ölür, kafile dönerse Türk kafileye gelir. “Müsafirim nerde?” diye sorar. “Öldü” derlerse kafileyi indirir. Kafilenin reisi olan tüccara gelir, mallarını gözünün önünde açar, ölen tüccara verdiği mal kadarını alır, bir habbe fazla almaz. Aynı şekilde develerinden, hayvanlarından verdiği kadarını alır. “O senin amcaoğlundu. Onun borcunu senin ödemen gerekir” der. Eğer o tüccar firar ettiyse yine aynı şeyi yapar. “O da senin gibi bir Müslüman’dı. Sen ondan borcunu al” der. Eğer Müslüman müsafirini kervan yolunda (caddede) rastlayamazsa, onun ülkesini, nereli olduğunu sorar. Yol gösterirlerse onu aramaya kalkar, onu bulur, verdiği malları geri alır. Aynı şekilde hediyelerini de geri alır.

Şu da Türk’ün bir geleneğidir. Cürcâniye’ye gelince müsafirini sorar. Onun evine iner, dönünceye kadar evinde

kalır. Türk, Müslüman arkadaşının evinde ölürse ve bu müslümanın bulunduğu kafile onların ülkesinden geçerse Müslüman'ı öldürürler. "Onu, sen yanında alıkoyup öldürdün. Sen alıkoymasaydın ölmezdi" derler. Aynı şekilde arkadaşı Türk'e ne biz (şarap) içirir, Türk sarhoş halde damdan düşer ölürse şarap içiren arkadaşını öldürürler. Kafilede onu bulamazlarsa kafile reisini öldürürler.

Homoseksüellik onlar nazarında büyük bir suçtur. Türklerin hükümdarının naibi Küzerkin (Kül-erkin)'in aşiretinde bir Türk'e Harezmli bir adam müsafir olmuş, Koyun satın almak için yanında bir müddet kalmış. Bu Türk'ün tüyü bitmemiş bir oğlu varmış. Harezmli bunu kandırmak için uğraşmış. Sonunda onu isteğine râm etmiş. Türk ikisini işbaşında yakalamış. Olayı Küzergin'e götürmüş. O da çocuğun babasına "Türkleri topla" demiş. O da Türkleri toplamış. Onlar toplanınca Kûzergin çocuğun babasına "Doğru karar vermemi mi? sahte karar vermemi mi istersin?" demiş. O da "Doğru karar vermeni isterim" demiş. Bunun üzerine Kûzergin adama çocuğunu getirmesini emretmiş. Çocuk getirilince "Çocuğun da, tâcirin de öldürülmesi gerekir" demiş. Türk buna memnun olmamış, "Oğlumu teslim etmem" demiş. Bunun üzerine Kusergin "Tacir fidye vererek canını kurtarır" demiş. Sonuçta tâcir Türk'e belli miktarda koyun vermiş, kendisini bu gaileden kurtaran Kûzergin'e de, ayrıca 400 koyun vermiş. Türklerin yanından ayrılmış.[22]

Oğuzların hükümdarlarından ve reislerinden ilk rastladığımız kişi Küçük Yınal'dı. Müslüman olmuş. "Müslüman olursan bize reis olamazsın" denince Müslümanlıktan vazgeçmiş.[23] Onun bulunduğu yere varınca "Sizin geçmenize müsaade etmem. Böyle bir şeyi şimdiye kadar hiç duymadık, gerçekleşeceğini de zannetmiyoruz" dedi. Ona yumuşak davrandık, nihayet 10 dirhemlik bir Cürcan kaftanı, bir parça paybaf (çuha), birkaç ekmek, bir avuç kuru üzüm, 100 ceviz vererek razı ettik. Bunları verince bize teşekkür için secde

etti. Zira Türklerde bir adam bir adama ikramda bulunursa ikram edilen ikram edene secde eder. Küçük Yınal ardından “Evlerim kervan yoluna uzak olmasa size koyun ve buğday getirirdim” dedi.

Ertesi günü yolda giderken Türklerden çirkin, pis, kalbi kara bir adam önümüze çıktı. Şiddetli yağmur yağıyordu. “Durun!” dedi. 3000 hayvan, 5000 adamdan meydana gelen koca kafile durdu. Ona “Biz Kuzerkin’in dostlarıyız” dedik. Gülmeye başladı. “Kuzerkin kim oluyor. Ben Kuzerkin’in sakalına pisleyeyim” dedi. Sonra “pekend” yani, “ekmek!” dedi. Ona birkaç parça ekmek verdim. Onları alınca “Geçin! Size acıdım” dedi.

İbn Fadlan şöyle der:

Oğuzlardan biri hastalanınca cariyeleri, köleleri varsa ona bakarlar. Ev halkından başka bir kimse ona yaklaşamaz. Hasta için evlerden (çadırlardan) uzak bir yerde bir çadır kurarlar. Hasta ölünceye veya iyileşinceye kadar orada kalır. Hasta köle veya fakirse onu kıra atıp bırakırlar.

İçlerinden önemli bir adam ölürse ev gibi onun için bir çukur kazarlar, ölüye gömleğini giydirirler, kemerini takarlar, yayını kuşandırırlar, eline içinde şarap (nebiz) olan ağaçtan bir kadeh verirler. Her şeyini getirip bu oda gibi mezara koyarlar. Sonra onu oturtup odanın üzerine çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Sonra hayvanlarının yanına varırlar. Miktarına göre 100 veya 200, bazen 1 hayvanı öldürürler. Başları, ayakları, derisi, kuyruğu dışındaki etlerini yerler. Kalan kısımlarını sırıklar üzerine koyup mezarının etrafına asarlar. “Bunlar cennete giderken bineceği hayvanlar” derler. Eğer ölen kişi sağlığında insan öldürmüş, yiğit bir kişiyse öldürdüğü adam sayısı kadar ağaçtan sûret yontup mezarının başında dikerler. “Bunlar onun hizmetçileri, Cennette ona hizmet edecekler” derler.[24]

Bazen hayvanları öldürmeyi bir-iki gün geciktirirler. Büyüklerinden bir yaşlı onları hayvanlarını öldürmeye teşvik eder. Ölüyü kastederek “Falanı rüyamda gördüm. Bana İşte görüyorsun! Arkadaşlarım beni geçtiler. Yalın ayak yürümekten, onları takip etmekten ayaklarım çatladı. Onlara yetişemiyorum. Tek başıma kaldım’ dedi” der. Bunun üzerine hayvanlarının yanına varırlar onları öldürürler, kabrinin yanında sırığa asarlar. Bir-iki gün geçtikten sonra yaşlı adam gelir. “Falanı rüyamda gördüm. Bana ‘Aileme, arkadaşlarıma söyle. Beni geçenlere yetiştim. Yorgunluktan dinlendim’ dedi” der.[25]

Türklerin hepsi sakallarını tıraş eder (yolar), bıyıklarını bırakırlar. Çoğu defa onlardan sakalını yolmuş, çenesinin altında bir miktarını bırakmış ve üzerine post almış ihtiyar bir adam görürsün. Uzaktan bakınca teke zannedersin.

Oğuz Türklerinin hükümdarına Yabgu denir. Bu, hükümdarın unvanıdır. Oğuzların başına geçen her kişi bu unvanı alır. Onun vekiline (naibine) Kûzerkin (Külerkin) denir. Yine onlardan her reisin naibine aynı unvan verilir.

Bahsettiğimiz kişilerin yanından ayrıldıktan sonra ordu kumandanlarının (subaşının) yanına vardık. Onun adı Etrul (Ertuğrul) b. el-Katağan (Alptoğan)’dı. Kalmamız için kubbeli Türk çadırları kurdu. Onlara bizi yerleştirdi. Geniş bir ailesi, kalabalık maiyeti, büyük evleri (çadırları) var. Kesmemiz için koyunlar, binmemiz için hayvanlar getirdi. Ailesinden, akrabalarından bir kalabalığı çağırdı, yemeleri için çok sayıda koyun öldürdü. Ona elbise, kuru üzüm, ceviz, karabiber, karacadarı gibi hediyeler vermiştik. Daha önce babasının da karısı olan eşi bir miktar et, süt, hediye ettiğimiz şeylerden alıp çadırların dışındaki kıra gitti. Bir çukur kazıp bunları gömdü. Bir şeyler söyledi. Tercümana neler söylediğini sordum. O da “Bunlar, Arapların Etrul’ün babası el-Katğan’a verdiği hediyelerdir” dediğini söyledi.[26]

Gece olunca tercümanla beraber Etrul'un yanına girdim. Kubbeli çadırında oturuyordu. Yanımızda Nezîr el-Haramî'nin ona yazdığı mektup vardı. Mektupta onu İslam dinine girmeye teşvik ediyordu. Ayrıca, ona 50 dinar (altın) göndermişti. Bunlar arasında bazı müseyyebî altınları da vardı. Ayrıca, Nezîr ona 3 miskal misk, sahtiyan deriler, Merv imali elbiseler, kumaşlar göndermişti. Bu şeylerden ona iki gömlek, bir mest, bir dibâ elbise, beş ipek elbise kestik. Ona bütün hediyeleri verdik. Karısına da bir başörtüsü, bir yüzük verdik.[27]

Subaşıya, Nezîr el-Haramî'nin yazdığı mektubu okudum. "Dönünceye kadar size kesin bir şey söylemeyeceğim. Ne yapacağımı sultana (Halife'ye) yazarım" dedi.[28]

Bahsettiğim yeni elbiseleri giymek için üzerindeki elbiseyi çıkardı. Altındaki gömleğin birden parça parça olduğunu gördüm. Zira, onların adetine göre bedene temas eden elbise parçalanıp dağılıncaya kadar yıkanmaz. O da sakalını, bıyığını tamamıyla yolmuştu (tıraş etmişti). Bir çocuk gibi kalmıştı. Türkler onun aralarından en iyi süvari olduğunu söylüyorlardı. Bir gün bizimle beraber atına binmiş gidiyordu. Üzerimizden uçarak bir ördek geçti. Hemen Etrul (subaşı) yayını çekti, ördeğin altına doğru atını sürdü. Ona bir ok attı, düşürdü.

Yanında kaldığımız günlerden birinde subaşı emrindeki kumandanlara adamlar gönderdi, yanına çağırdı. Bunlar Tarhan, Yinal, bunların kardeşinin oğlu İlguz idi. Tarhan onlar arasında en akıllı ve büyük olandı. Topal, kör ve çolaktı. Subaşı onlara "Bunlar Arap hükümdarının dünürüm Almış b. Şilki'ye gönderdiği elçiler. Size danışmadan onları bırakmak istemedim" dedi.[29]

Cevaben Tarhan "Bu hiç görmediğimiz, duymadığımız bir şey. Biz ve babalarımız zamanında ülkemizden bir sultanın

elçisi geçmedi. Öyle tahmin ediyorum ki, Sultan (Halife) bir hile düşündü. Hazarları üzerimize salmak için bunları gönderdi. En iyisi bunları ikişer parçaya bölelim, yanlarındaki eşyaları alalım" dedi.

Diğeri "Hayır, bizim Hazar hükümdarının yanında esirlerimiz var. Bunları gönderip onları kurtaralım" dedi.

Yedi gün bu şekilde aralarında tartıştılar. Biz korkumuzdan ölmek üzereydik. Nihayet, bizi bırakıp, yolumuza devam etmemize ittifakla karar verdiler. Tarhan'a bir Merv kaftanı, iki parça pay-baf (çuha), arkadaşlarına birer gömlek, Yınal'a da benzer şeyler giydirdik. Ayrıca, onlara karabiber, karacadarı, ekmek somunları verdik. Çekip gittiler.

Sübaşının yanından ayrıldıktan sonra Yağındı nehrine vardık. İnsanlar deve derisinden hazırladıkları kelekleri çıkarıp yaydılar. Develerin üzerinden yuvarlak biçimindeki eşya denklerini indirip keleklerin içine koydular, kelekler şişti. Ayrıca elbiselerini, diğer eşyalarını da keleklerin içine doldurdular. Dolan keleklerin üzerine beşer, altışar, dörder, daha az veya çok insan bindi. Kayın ağacından tahtaları kürek gibi kullanarak, su üzerinde döne döne nehrin karşı tarafına geçtiler. Hayvanlara, develere ise bağırıyorlar, onlar da yüzerek geçiyordu. İnsanlar nehri geçerken Başgırdların baskın yapmaması için muhafızlardan silahlı grubun önce nehri geçmesi gerekmişti.

Bu şekilde Yağındı, sonra Cam, sonra Câhaş, sonra Ezel, sonra Erden, Verş, Ahtı, Vebnâ nehirlerini geçtik. Hepsi de büyük nehirlerdi.[30]

Sonra Peçeneklerin yanına vardık. Onlar denize benzer, akmayan bir suyun yanına konmuşlardı. Çok esmerdiler. Sakallarını tıraş ediyorlardı, Oğuzların aksine fakirdiler. Zira Oğuzlardan 10.000 hayvana (deve, at vs.) 100.000 baş

koyuna sahip kişiler görmüştüm. Koyunlar genellikle tırnaklarıyla karı eşip altında ot arıyor, yiyorlar. Ot bulamazlarsa kar yiyorlar. Çok semizleşiyorlar. Yaz gelip ot yiyince zayıflıyorlar.[31]

Peçeneklerin yanında bir gün kaldıktan sonra hareket edip Yayık (Ural) nehrine vardık. Bu şimdiye kadar gördüğümüz en büyük en deli akan nehirdi. Nehirden geçerken bir keleğin devrildiğini, üzerindeki insanların nehirde boğulduğunu gördüm. Çok kişi, deve, hayvan bu nehirde boğuldu. Bin bir güçlükle geçtik. Günlerce yürüdük. Caha, Bacağ, Samur, Kenal, Şuh, Kencelü[32] nehirlerini sırayla geçtikten sonra Başgırdlar denen Türk kavminin ülkesinde durduk. Onlardan çok korktuk. Zira onlar, Türklerin en kötü, en belalı, en katil olanlarıdır. Bir adam bir adama rastlarsa başını keser yanında götürür, vücudunu bırakır. Onlar sakallarını tıraş eder, bitleri yerler. Onlardan herhangi biri gömleğinin dikiş yerlerinde bit arar, bulunca dişleriyle ezer. Yanımızda onlardan biri vardı. Müslüman olmuş, bize hizmet ediyordu. Bir ara ona baktım, elbisesinde bir bit buldu, tırnağıyla ezdi. Sonra yaladı. Baktığımı görünce “hoş” dedi.

Onlardan her biri erkeklik uzvu büyüklüğünde, aynı şekilde bir ağaç yontup üzerine asar. Sefere çıkmak isterse veya bir düşmanla karşılaşırsa ona secde eder, “Ey Rabbim! Bana şöyle şöyle yap” der. Tercümana sordum, “Bu meseleyi içlerinden birine sor. Niçin onu Rab kabul ediyor?” dedim. Adam cevaben “Ben onun bir benzerinden çıktım. Ondan başka beni yaratan tanımıyorum” dedi.[33]

Aralarından bazıları on iki rabbı olduğunu söyler: kışın rabbı, yazın rabbı, yağmurun rabbı, rüzgârın rabbı, ağaçların rabbı, insanların rabbı, suyun rabbı, gecenin rabbı, gündüzün rabbı, ölümün rabbı, yerin rabbı.[34] Gökteki rab (Gök Tanrı) bunların en büyüğüdür. O da diğerleriyle anlaşır. Her biri diğerinin yaptığına razı olur. “Allah kâfirlerin zannettiğinden

çok yücedir.”[35] İçlerinden bir grubun yılanlara, bir grubun balıklara, bir grubun turna kuşuna taptıklarını gördük. Bana anlattıklarına göre, bir gün düşmanlarından bir kavimle savaşıyorlarmış, düşmanlar onları yermiş, bu sırada turnalar bağırınca düşman korkup kaçmış, galipken mağlup hale düşmüş. Bunun üzerine turnaya tapmaya başlamışlar, “Bunlar bizim rabbimiz. İşte yaptıkları. Düşmanlarımızı yendiler” demişler. Bundan dolayı turnalara tapıyorlarmış.

İbn Fadlan der ki:

Bunların (Başgırdların) ülkesinden ayrıldıktan sonra Cirimsan, Uran, Uram, Baynah, Vetiğ, Niyasna, Cevşir nehirlerini geçtik. Bunlardan her birinin arasında ikişer, üçer, dörder günlük yol vardı. Bundan daha az veya çoktu.

[BULGARLAR]

Elçilik için gittiğimiz Bulgar hükümdarının bulunduğu yere bir gün bir gecelik yol kalınca, kendisine bağlı dört hükümdarı, kendi oğullarını, kardeşlerini bizi karşılamaya gönderdi. Onlar bizi ekmek, et, karadarı ile karşıladılar,[36] bizimle yürüdüler. Hükümdarın kaldığı menzile (konağa, kampa) iki fersah (6 mil) kalınca kendisi bizi karşıladı. Bizi görünce secdeye kapandı. Yeninde bulunan dirhemleri (gümüş paraları) üzerimize saçtı. Bizim için kubbeli çadırlar kurdu, oraya indik.

Onun yanına 12 Muharrem 310/12 Mayıs 922 Pazar günü vardık. Cürcaniye'den onun bulunduğu yere 70 günlük mesafe vardı. Pazar, Pazartesi, Salı, Çarşamba günleri kubbeli çadırlarımızda kaldık. Bu arada hükümdar Halife'nin gönderdiği mektubu dinlemeleri için beyleri, kumandanları, halkı topladı. Perşembe günü halk toplanınca Halife tarafından gönderilen iki bayrağı açtık. Yine Halife tarafından gönderilen eğerle hükümdarın atını eğerledik. Hükümdara Halife'nin gönderdiği siyah hilatı, siyah sarığı giydirdik.[37] Sonra Halife'nin mektubunu çıkardım. Hükümdara "Halife'nin mektubu okunurken oturmamız caiz olmaz" dedim. O ve memleketinin ileri gelenlerinden hazır bulunanlar ayağa kalktılar. Hükümdar çok şişmandı.

Mektubu okumaya başladım. Başlangıç kısmını okudum. "Sana selam olsun. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'ı hamdederim (överim)" cümlesine gelince, hükümdara "Emirülmü'minin'in selamını iade et" dedim. O ve bütün yanındakiler "Aleykümüsselam" diye iade ettiler. Ben mektubu okuyorum, tercüman harf be harf tercüme ediyordu. Mektubun okunması bitince hükümdar ve yanındakiler bir ağızdan tekbir getirdiler. Yerler sarsıldı.

Sonra hükümdar ayaktayken Vezir Hâmid b. el-Abbas'ın mektubunu okudum. Sonra, ona oturmasını söyledim. Nezir el-Haramî'nin mektubu okunurken oturdu. Nezîr'in mektubunu okumayı bitirince adamları hükümdarın üzerine çok sayıda altın para (dinar) saçtılar.[38]

Sonra hediye gönderilen kokuları (parfümleri), elbiseleri, hükümdara ve karısına gönderilen incileri çıkardım. Hükümdara ve eşine birer birer takdim ediyordum. Bu işi bitirince karısına insanların huzurunda hilat giydirdim. Karısı hükümdarın yanında oturmuştu. Bu onların adeti ve tarzıdır. Hükümdarın eşine hilat giydirince kadınlar üzerine dirhemler (gümüş paralar) saçtılar. Sonra çadırlarımıza gittik.

Biraz vakit geçtikten sonra hükümdar adam gönderip bizi yanına çağırdı. Huzuruna girdik. Kubbeli çadırında oturuyordu, beyler sağındaydı. Bize soluna oturmamızı emretti. Çocukları önünde oturuyorlardı. Kendisi ise rum dibasıyla örtülü tahtı üzerine oturmuştu. Sofranın getirilmesini emretti. Sadece kızartılmış et bulunan sofra ona takdim edildi.

Önce bir bıçak alıp bir lokma et kesti ve onu yedi. Sonra ikinci, üçüncü lokmaları da aynı şekilde yedi. Sonra bir parça kesip elçi Sevsen el-Rassî'ye verdi. Hemen küçük bir sofra getirilip onun önüne kondu. Adetleri böyledir. Hükümdar bir lokma takdim etmeden kimse yemeğe başlamaz. Kime bir lokma verirse hemen önüne bir sofra getirilir.

Hükümdar sonra bana bir lokma verdi. Bana bir sofra geldi. Sonra bir parça et kesip sağındaki beye verdi. Ona bir sofra geldi. Sonra ikinci beye verdi. Ona bir sofra geldi. Sonra üçüncü beye verdi. Ona bir sofra geldi. Sonra dördüncü beye verdi. Ona bir sofra geldi. Sonra evlatlarına lokmalar verdi. Onlara sofralar geldi. Herkes kendi sofrasından yiyor, ona kimse ortak olmuyordu. Başka biri onun sofrasından bir şey

yemiyordu. Yemeği bitirince herkes sofrasından kalan, evine götürüyordu.

Yemek yendikten sonra hükümdar bir gün bir gece önceden hazırlanmış olan ve sücü denen bal şerbetinin getirilmesini emretti. Bir kadeh içti. Sonra ayağa kalktı. “Bu, efendim Emirülmü’minin’e karşı memnuniyetinin işaretidir” dedi. O ayağa kalkınca dört bey ve çocukları da ayağa kalktılar. Biz de ayağa kalktık. Hükümdar bunu üç defa tekrarladı. Sonra yanından ayrıldık.

Ben varmadan önce camisinin minberi üzerinde adına hutbe “Allah’ım! Bulgarların hükümdarı iltabar’ı ıslah et” şeklindeymiş. Ona “Gerçek hükümdar sadece Allah’tır. Ondan başkası minber üzerinde bu adla anılmaz. İşte efendim Emirülmü’minin. O, doğuda ve batıdaki minberlerde adına “Allah’ım kulun ve halifen Emirülmü’minin Ca’fer el-Muktedir-billah’ı ıslah et” şeklinde hutbe okunmasıyla yetinir. Hz. Peygamber “Hıristiyanların Hz. İsa’yı aşırı övdüğü gibi beni övmeyin. Ben bir kulum. ‘Allah’ın kulu ve Rasulü’ deyin” demiştir.[39]

“O halde, adıma nasıl hutbe okunması caizdir?” dedi. “Senin ve babanın adıyla” dedim. O da “Babam kâfirdi. Minberde onun adını anmak istemem. Kendi ismimi de anmak istemem. Babam ben kâfirken bana o ismi verdi. Acaba efendim Emirülmü’minin’in adı nedir?” dedi. Ben “Ca’fer” dedim. “Benim onun adını almam caiz mi?” dedi. Ben “Evet” dedim. Bunun üzerine “Kendi adımı Ca’fer, babamın adını Abdullah koyuyorum. Hatibe bu konuda emir ver” dedi. Ben de dediğini yaptım. Bundan sonra adına “Allah’ım! Bulgarların Emîri, Halife’nin mevlâsı kulun Ca’fer b. Abdullah’ı ıslah et” şeklinde hutbe okunuyordu.

Mektubun okunmasından, hediyelerin takdiminden üç gün sonra bana adam gönderip çağırdı. 4000 dinar (altın)

meselesini ve onun gecikmesi konusunda Hıristiyan Fadl b. Musa'nın hilesini öğrenmişti. Paralardan mektupta bahsediliyordu.

Huzuruna girince oturmamı emretti. Oturdum. Önüme Halife'nin mektubunu attı. "Bu mektubu kim getirdi?" dedi. "Ben" dedim. Sonra vezirin mektubunu önüme attı. "Ya bunu?" dedi. "Ben" dedim. "Bunlarda sözü edilen paraya ne oldu?" dedi. "Toplanamadı, vakit darlığı gecikme korkusuyla, arkadan yetiştirilmesi için geride kaldı" dedim. Hükümdar "Siz hep beraber geldiniz. Beni esir etmek isteyen Yahudilere (Hazarlara) karşı korunacak bir kale inşa etmem için bu parayı getirmeniz uğrunda efendim Halife size çok para harcadı. Hediyeleri benim elçim de getirirdi" dedi. Ben "Evet, doğru. Fakat biz elimizden geleni yaptık" dedim.

Hükümdar tercümana bana kastederek "Ona söyle. Ben bunları tanımıyorum. Sadece seni tanıyorum. Bunlar yabancı. Üstad (Nezir el-Harami) onların senin yaptığın tebliği yapacaklarına kani olsa, hukukumu koruman, bana gönderilen mektubu okuman, cevabımı dinlemen için ayrıca seni göndermezdi. Senden başkasından bir dirhem para istemem. Parayı çıkar, bu senin için daha iyi olur" dedi.

Korkmuş ve ürkmüş bir halde yanından ayrıldım. Manzaralı, heybetli, şişman, cüsseli bir adamdı. Sanki büyük bir küp içinden konuşuyormuş gibiydi. Onun yanından çıkınca arkadaşlarımı topladım. İkimiz arasında geçen konuşmayı anlattım. "Bundan dolayı size daha önce tembih etmiştim" dedim.

Hükümdarın müezzini ikamet sırasında ezanın ifadelerini ikişer defa söylüyordu. Ona "Efendim Emirülmü'minin sarayında ikameti tekli söyler" dedim. Müezzine "Onun dediğini yap. Muhalefet etme" dedi. Bundan sonra müezzin günlerce ikameti tekli ifadelerle yaptı. Hükümdar ise para

konusunda bana sorular soruyor, benimle münakaşa yapıyordu. Ben ise deliller ileri sürerek onun ümidini kesmek istiyordum. Paradan ümidini kesince müezzine ikametin ifadelerini ikişerlemesini emretti. O da ikişerledi. Böylece benimle münakaşaya yol açmak istiyordu. Müezzinin ifadeleri tekrarladığını duyunca ona bağırdım ve men ettim. Hükümdar yaptığımı duyunca beni ve arkadaşlarımı yanına çağırdı.[40]

Biz yanına varınca, bana kastederek tercümana "Ona söyle! İki müezzin var. Biri ikameti tekli, biri çiftli söylüyor. Sonra her ikisi aynı cemaatle namaz kılıyor. Namaz caiz midir? değil midir?" dedi. Ben "Namaz caizdir?" dedim. "İttifakla mı? İhtilaf mı caizdir?" dedi. Ben "İttifakla! " dedim. Ardından "Ona söyle! Bir adam kuşatılmış, köle yapılmak istenen zayıf bir kavme yardım etmek için bir gruba para verse, onlar da hıyanet etseler. Onlar hakkında ne der?" dedi. Ben "Bu caiz değildir. Bunlar kötü insanlardır" dedim. "İttifakla mı? ihtilafla mı?" dedi. Ben "İttifakla" dedim.

Sonra tercümana "Ona söyle! Biliyorsun Halife benim üzerine bir ordu gönderse bir şey yapabilir mi?" dedi. "Hayır, yapamaz" dedim. "Ya Horasan (Samani) hükümdarı?" dedi. Yine "Hayır, yapamaz" dedim. "Bunun sebebi aramızdaki mesafenin uzaklığı ve aramızda bulunan kâfir kabilelerin çokluğu değil mi?" dedi. "Evet, öyle" dedim. Tercümana "Ona söyle, Vallahi ben bu kadar uzak yerde olmama rağmen, benden halifeye sevmediği bir şey ulaşır da aleyhimde beddua eder, bu kadar uzaklığa rağmen, beni mahveder diye korkuyorum. Siz ise onun ekmeğini yiyor, elbisesini giyiyor, onu her gün görüyorsunuz. Bununla beraber, sizi bizim gibi zayıf bir kavme yardım için gönderdiği kısa bir müddet içinde ona ihanet ediyorsunuz! Sözünde samimi olduğuna inandığım bir kimse gelmedikçe dini konularda söylediklerini kabul etmem. Böyle bir kimse

gelirse söylediklerini kabul ederim” dedi. Bizi susturdu, söyleyecek cevap bulamadık. Yanından ayrıldık.

İbn Fadlan der ki:

Bundan sonra beni arkadaşlarıma tercih eder, yanına oturtur, Ebû Bekr el-Sıddık derdi.

Onun ülkesinde sayılamayacak kadar çok acayip şeyler gördüm. Bunlardan biri şuydu. Ülkesinde kaldığımız ilk akşam güneş batmadan bir saat kadar önce semaya baktım, kıpkırmızı idi. Havadan şiddetli sesler, gürültüler duydum. Başımı kaldırdım. Yakınımda ateş gibi kırmızı bir bulut gördüm. Bu sesler, gürültüler ondan geliyordu. Onda insanlar, hayvanlar gibi şeyler vardı. İnsana benzer görüntülerin ellerinde mızraklar, kılıçlar bulunuyor, bunları gözümle seçebiliyordum. Bunun gibi başka bir grup daha vardı. Onda da insanlar, hayvanlar, silahlar görünüyordu. Bir askeri birliğin başka bir birliğe saldırdığı gibi bir kıt’a (grup) diğer kıt’a üzerine saldırıyordu. Bundan çok korktuk, Allah’a yalvarmaya, dua etmeye başladık. Bulgarlar bize gülüyorlar, halimize hayret ediyorlardı. Bakıyorduk, bir kıta diğer kıtanın üzerine hücum ediyor, bir müddet birbirlerine karışıyorlar, sonra ayrılıyorlardı. Gece bir müddet böyle geçtikten sonra görüntüler, sesler kayboldular. Hükümdara bunun ne olduğunu sorduk. Atalarının bunların cinlerin müminleri, kâfirleri olduklarını söylediklerini aktardı. Her akşam böyle savaştıklarını, eskiden beri bunun devam edegeldiğini söyledi.[41]

İbn Fadlan der ki:

Hükümdarın, Bağdad’dan buralara gelmiş olan terzisiyle konuşmak için kubbeli çadırına girdim. İnsanın, Kur’an’ın on dörtte birinin (sübunun yarısını) den azını okuyacağı zaman kadar konuştuk. Yatsı ezanının okunmasını bekliyorduk.

Ezan okundu, çadırdan çıktık. Sabah olmuştu. Müezzine “Ne ezanı okudun?” dedim. O da “Sabah ezanı” dedi. “Yatsı ezanı nerede?” dedim. Biz yatsıyı akşamla beraber kılarız” dedi. “Geceye ne oldu?” dedim. “Gördüğün gibi. Siz gelmeden daha kısaydı. Uzamaya başladı” dedi. Sabah ezanının vaktini geçiririm korkusuyla bir aydır gece uyumadığını söyledi. Öyle ki, insan akşam namazı sırasında tencereyi ateşe kor, ardından sabah namazını kılar, hala tenceredeki yemek pişmemiştir.[42]

İbn Fadlan der ki:

Onların ülkesinde gündüzler çok uzundur. Senenin bir kısmında gündüzler uzar, geceler kısalır. Sonra geceler uzar, gündüzler kısalır. Vardığımızın ikinci gecesi olunca kubbeli çadırımın dışında oturdum. Semaya baktım. Çok az sayıda yıldız gördüm. Zannederim şurada burada 15 yıldız vardı. Akşam namazından önceki kırmızı şafak hiç kaybolmuyor. Gece pek karanlık değil. Bir ok atımlık mesafeden insan insanı tanıyordu.

İbn Fadlan der ki:

Aya baktım samanın ortasına gelmiyor. Bir müddet kenarında doğduktan sonra sabah oluyor, sonra ay kayboluyor. Hükümdar bana ülkesinin üç aylık ötesinde (kuzeyinde) Visu adlı bir kavmin yaşadığını, onların ülkesinde gecenin bir saatten kısa olduğunu söyledi.[43]

İbn Fadlan der ki:

Bulgarların ülkesinde güneş doğduğu sırada yeryüzü, dağlar, her şey kırmızı bir renk alır. Güneş sanki büyük bir bulut. Güneş göğün ortasına gelinceye kadar kırmızılık devam eder. Ülke halkı kış gelince gecelerin yazınki günlerin uzunluğuna, gündüzlerin ise gecelerin kısalığına döndüğünü

söylediler. “Hatta bulunduğumuz yere bir fersah (3 mil) tan daha az uzaklıkta olan Etil nehrine gitmek için insan sabah yola çıksa yatsı vaktine kadar oraya varamaz, yıldızlar doğar” dediler. Biz ülkeyi terk etmeden geceler uzamış, gündüzler kısalmıştı.

Onlar köpeklerin ulumasını uğura yorarlar, sevinirler, “Bu sene bolluk, bereket, sulh yılı olacak” derler. Onların ülkesinde çok sayıda yılan gördüm. Hatta ağacın bir dalında 10 veya daha fazla yılanın dolandığı görülür. Onlar yılanları öldürmezler, yılanlar da onlara zarar vermez. Bir yerde 100 ziradan fazla (50 m) uzun bir ağaç gördüm. Devrilmiş, büyük bir ağaçtı. Durmuş ona bakıyordum. Hareket etti, korktum. Dikkat edince üzerinde aynı uzunluk ve kalınlıktaki bir yılanın hareket ettiğini gördüm.[44] Beni görünce ağaçtan indi. Ormanda kayboldu. Korku içinde döndüm. Hükümdara ve meclisindekilere durumu anlattım. Aldırış bile etmediler. Hükümdar “Korkma, sana bir zarar vermez” dedi.

Bulgar hükümdarıyla başka bir yerde konakladık. Ben ve arkadaşlarım Tigin, Sevsen, Pars (Bâris) ve hükümdarın adamlarından biri ağaçlar arasına (ormana) girdik. İğ kadar ince, uzun, yeşil, küçük bir dal gördük. İçinde yeşil bir damar, bu damarın ucunda geniş, ot gibi yere yayılmış bir yaprak vardı. Bu yaprak içinde taneler vardı. Yiyen kişi bu tanelerin tatlı nar olduğunu sanardı. Bu tanelerden yedik. Çok lezzetliydi. Durmadan onu arıyor, yiyorduk.

Onların ülkesinde çok yeşil, şarap sirkesi gibi ekşi bir elma yetişir. Bu elmayı kızlar yerler, semizleşirler. Bulgar ülkesinde fındık ağacından çok başka ağaç görmedim. Fındık ağacından ormanlar var. Uzunlukları, genişlikleri 40x40 fersah kadar saha kaplıyor.

Onların ülkesinde çok uzun, gövdesi yapraksız, başı hurma ağacı gibi toplu, yaprakları olan bir ağaç gördüm. Ne

olduğunu bilmiyorum. Bu ağacın gövdesinden belli bir yeri delerler, altına bir kap korlar. Bu delikten kaba baldan daha tatlı bir su akar. İnsan bu sudan çok içerse şarap gibi sarhoş eder.[45]

En çok yedikleri yiyecekler karaca darı ve ettir. Bununla beraber ülkelerinde buğday, arpa boldur. Buğday vs. eken kişi hükümdara pay (öşür) ödemez. Her ev vergi olarak hükümdara yılda bir samur derisi verir.[46] Hükümdar yağma için bir yere asker gönderir, ganimet elde ederse ganimetten pay alır. Her düğün yapan, davet veren ziyafetine göre hükümdara bir miktar yiyecek, bir sahrac bal şarabı, bir miktar bozulmuş buğday verir.[47] Zira, onların toprağı siyah, kokutucudur. Yiyecek saklıyacak yerleri yoktur. Bunun yerine yerde kuyular kazarlar, yiyeceklerini oralara korlar. Birkaç gün geçtikten sonra bozulur, kokar, kullanılmaz.

Onların ülkesinde zeytinyağı, susamyağı, tereyağı yoktur. Bunların yerine balık yağı kullanırlar. Bu yağı kullandıkları her şey (yiyecek) fena kokar. Arpadan bir çorba yaparlar, onu kızlar ve oğlanlar içer. Çoğu defa arpayı etle pişirirler. Erkekler eti, kızlar arpayı yer. Teke başıyla pişirilirse kızlar da etini yerler.

Bulgarların hepsi kalansüve (kalpak) giyerler. Hükümdar ata binerse hizmetçisi veya başka bir kimse yanında olmaz. Tek başına hayvanına biner. Hükümdar çarşıdan geçerse herkes ayağa kalkar, kalpağını başından çıkarır, koltuğunun altına alır. Hükümdar geçtikten sonra kalpağını tekrar başına koyar. Yine hükümdarın yanına giren herkes, küçük olsun büyük olsun kalpağını çıkarıp koltuğunun altına alır. Hatta, hükümdarın çocukları, kardeşleri onu görünce aynı şeyi yaparlar. Hükümdarın huzurundaki kişi hükümdara başıyla selam verdikten sonra oturur. Tekrar ayağa kalkar, oturmasını emredinceye kadar ayakta bekler. Huzurunda oturan diz çökerek oturur. Yanından ayrılıncaya kadar

kalpağını koltuğunun altından çıkarmaz, göstermez. Yanından çıkınca kalpağını giyer.

Hepsi kubbeli çadırlarda otururlar. Yalnız, hükümdarın çadırı çok büyüktür. 1000 veya daha fazla kişiyi alır. İçi ermeni halılarıyla döşelidir. Çadırın ortasında hükümdarın rum dibasıyla kaplı bir tahtı bulunur.

Onların âdetine göre bir adamın erkek çocuğu doğarsa onu babası değil, dedesi alır. “Adam oluncaya kadar onu bakmaya babasından daha çok hak sahibiyim” der. İçlerinden biri ölürse ona çocukları değil kardeşleri mirasçı olurlar. Hükümdara, bunun caiz olmadığını, mirasın nasıl taksim edilmesi gerektiğini anlayıncaya kadar izah ettim.

Onların ülkesinde en çok gördüğüm şeylerden biri yıldırımlardır. Bir eve yıldırım düşerse ona yaklaşmazlar, onu ve içinde bulunan insan ve eşyayı telef oluncaya kadar bırakırlar. “Bu ev Allah’ın gazabına uğramış” derler.

Bir adam diğerini kasden öldürürse kısas olarak onu öldürürler. Onu hata ile öldürürse kayın ağacından bir sandık yapıp onun içine koyarlar, üzerini çivilerler, yanına üç somun, bir testi su koyarlar, darağacı gibi üç ağaç dikerler, bunların arasına asarlar. “Onu yer ile gök arasında bırakıyoruz. Yağmur ve güneş altında kalsın. Belki Allah ona acır” derler. Zaman çürütünceye, rüzgârlar götürünceye kadar asılı kalır.

Cevval, bilgili bir insan görürlerse, “Bu kişinin rabbimize hizmet etmesi gerekir” derler. Onu alırlar, boynuna bir ip geçirirler, bir ağaca asarlar. İp kopup parçalanıncaya kadar orada kalır.

Hükümdarın tercümanı bana şunu anlattı:

“Sindli (Indüs vadisinden) bir adam Bulgar ülkesine geldi. Bir müddet hükümdarın hizmetinde çalıştı. Cevval, zeki bir kişiydi. Yerli halktan bir grup ticaret yapmak için sefere çıkmak istediler. Sindli, hükümdardan izin alarak onlarla gitmek istedi. Israr edince hükümdar izin verdi. Tüccarlarla bir gemide yola çıktı. Onlar Sindliyi hareketli, zeki gördüler. Aralarında konuşup “Bu adam rabbimize hizmet etmeye çok uygun. Onu rabbimize gönderelim” dediler. Yolda giderken bir ormandan geçtiler. Sindliyi gemiden çıkarıp boynuna bir ip bağladılar. Yüksek bir ağacın başına bağlayıp gittiler.”

Onlar yolda yürürken içlerinden biri üzerinde silah bulunurken işerse üzerindeki silahı, elbiseyi yağmalarlar. Adetleri böyledir. Silahını üzerinden alıp bir kıyıya kor, sonra işerse bir şey yapmazlar.

Erkekler, kadınlar nehre iner hep beraber çıplak yıkanırlar. Birbirlerinden kaçmazlar. Bununla beraber asla zina etmezler. Aralarından zina eden birini, kim olursa olsun, dört kazık çakıp kollarından ve bacaklarından bu kazıklara bağlarlar. Balta ile onu baştan ayağa ikiye bölerler. Kadın için de aynı cezayı verirler. Bundan sonra zina eden kadın ve erkeğin parçalarından her birini bir ağaca asarlar. Yüzerken kadınların erkeklerden gizlenmesi için çok uğraştım. Fakat başaramadım. Hırsızı da zina yapan kişi gibi öldürürler.

Ormanlarındaki arı yuvalarında çok bal olur. Onlar bunu bilir, aramaya çıkarlar. Bazen düşmanlarından bir grubun saldırısına uğrarlar, onlar tarafından öldürülürler.

Onlar arasında çok sayıda tüccar vardır. Türk ülkelerine gider koyun getirirler, Visu ülkesine gider samur ve siyah tilki kürkü getirirler.

Onlar arasında kadın ve erkek 5000 kişiden meydana gelen Berencer denen ve hepsi Müslüman olan büyük bir aile

gördüm. Ahşap bir mescid kurmuşlar. Orada namaz kılıyorlar. Fakat Kur'an okumayı bilmiyorlar. Aralarından bir gruba namaz kılacak kadar Kur'an okumasını öğrettim. Benim elimle Talut adında biri Müslüman oldu.[48] Ona Abdullah adını verdim. Bana kendi adını Muhammed adını vermeni istiyorum" dedi. Ben de ona Muhammed adını verdim. Karısı, anası, çocukları da Müslüman oldular. Hepsi Muhammed adını aldılar.[49] Ona "el-Hamdü-lillah= Fatiha suresi" ile "Kul hüve Allahü ahad= İhlas suresi"ni öğrettim. Bu iki sureyi öğrenmekten dolayı duyduğu sevinç sanki Bulgar hükümdarı olmuş kadar büyüktü.

Hükümdarın yanına vardığımızda Halce adlı su yanında konaklamıştı. Bu su üç gölden meydana gelir. İkisi büyük, biri küçüktür. Fakat, her üçünün derinliği ulaşılamayacak derecededir. Bu yer ile Hazar Denizi'ne dökülen Etil (Volga) denen nehir arasında 1 fersah kadar mesafe vardır. Bu nehir üzerinde kısa müddet aralıklarla çarşı (panayırı) kurulan bir yer bulunur. Burada çok sayıda değerli mal satılır.

Tigin el-Türkî bana Bulgar hükümdarının ülkesinde çok büyük cüsseli bir adam olduğunu söylemişti. Ülkeye varınca hükümdara bu adamı sordum. O da "Evet, ülkemizde böyle bir adam vardı, öldü. Memleket halkından normal insanlardan değildi. Şöyle ki, tüccarlar her zamanki gibi Etil nehrine gitmişlerdi. Nehrin suları yükselmiş ve taşmıştı. Ansızın bir gün tüccarlardan bir grup yanıma geldi. Bana, "Ey hükümdar. Suyun (nehrin) içinde bir adam durmuş, eğer bize yakını bir kavimdense bu diyarda kalmamız mümkün değil, mutlaka yerimizi terk etmemiz gerek" dediler. Onlarla hayvanıma binip nehre gittim. Bir adam gördüm ki, benim ziram (arşınım) ile 12 arşın uzunluğunda. Büyük tencere (kazan) gibi bir başı, bir karıştan fazla burnu, iki büyük gözü, birer karıştan uzun parmakları var. Manzarası beni korkuttu. Tüccarların içine düşen korku benim içime de düştü. Ona bir şeyler söylüyorduk cevap vermiyordu. Sadece

bize bakıyordu. Yurduma getirdim ve bizden üç ay uzakta olan Visu kabilesine mektup yazıp sordum. Bana cevap yazıp “Bu adam Ye’cüc ve Me’cüc kavmindendir. Bizimle onlar arasında üç aylık mesafe vardır. Onlar çıplak olup aramızda deniz bulunur. Onlar denizin karşı kıyısındadırlar. Hayvanlar gibi birbirleriyle çiftleşirler. Her gün Allah onlara denizden bir balık çıkarır. Onlardan her biri büyük bir bıçakla gelir balıktan kendisine ve ailesine yetecek kadar et keser. İhtiyacından çok keserse karnı ağrır. Ailesi mensuplarının da karnı ağrır. Çoğu defa eti kesen ve ailesi hepsi ölürler. İhtiyaçları kadar aldıktan sonra balık döner, nehre girer. Her gün aynı şey tekrarlanır. Bizimle onlar arasında deniz vardır. Diğer tarafları dağlarla çevrilidir. Eskiden dışarı çıktıkları kapının önünde sed vardır. Allah onları mamur yerlere çıkarmak isterse Seddi açacak bir sebep yaratır, denizin suları çekilir, balığın denizden çıkması kesilir” diye yazdılar. [50]

İbn Fadlan der ki:

Bu adamın ne olduğunu sordum, Hükümdar “Yanımızda bir müddet kaldı. Ona bakan çocuk ölüyor, hamile kadın çocuğunu düşürüyordu. Bir insanı yakalarsa ölünceye kadar onu eliyle sıkıyordu. Bunu görünce, onu yüksek bir ağaca astım, orada öldü. Kemiklerini, kafasını görmek istiyorsan seninle giderim, gösteririm” dedi. Ben de “Vallahi bunu çok arzu ediyorum” dedim. Benimle bir büyük ormana gitti. Orada yüksek ağaçlar vardı. Beni altına adamın kemiklerinin, başının düştüğü bir ağacın yanına götürdü. Başı büyük bir arı kovanı, kaburga kemikleri hurma yaprakları gibiydi. Baldır ve kol kemikleri de aynı şekildeydi. Hayret ettim, geri döndüm.

İbn Fadlan der ki:

Hükümdar Halce suyunun yanından Cevşir nehrinin yanına göçtü. Halce yanında iki ay kalmıştı. Halce yanından ayrılmak isteyince Suvar adlı kavme adam gönderip kendisiyle beraber gelmelerini emretti.[51] Onlar kabul etmediler. İki kısma ayrıldılar. Bir kısmı hükümdarın damadıyla beraberdi. Virağ adlı bu kişi onların başına hükümdar olmuştu. Hükümdar bu kişinin taraftarlarına adam gönderip "Allah bana İslâmiyet'i, Emirül mü'minin'in devletini ihsan etti. Ben, Halifenin hizmetkârıyım. Bu millet hükümdarlığı bana verdi. Kim bana karşı gelirse onun karşısına kılıçla çıkarım" dedi. Diğer kısım Eski hükümdarıyla beraberdi. Ona itaat ediyordu. Yalnız Müslüman olmamıştı. Muhalefet edenlere bahsedilen haberi gönderince ondan korktular, hepsi onunla Cevşir nehrine gittiler. Bu nehir dar, genişliği 5 zira kadar. Suyu göbeğe kadar çıkıyordu. Bazı yerleri ise köprücük kemiklerine kadardı. Pek çok yeri ise bir adam boyuydu. Etrafında çok miktarda kayın ağacı ve diğer çeşit ağaçlar vardı. Buraya (Cevşir'e) yakın bir yerde geniş bir bozkır var. Söylediklerine göre, bu bozkırda deveden küçük, öküzden büyük, başı deve başı, kuyruğu öküz kuyruğu, vücudu katır vücudu, tırnakları öküz tırnağı gibi bir hayvan vardır. Başının ortasında kalın, yuvarlak bir boynuz bulunur. Bu boynuz uzadıkça incelir, sonunda mızrağın ucundaki temren (demir) gibi olur. Bu hayvanın boynuzunun uzunluğu beş veya üç zira daha az veya daha fazla olur. Çok yeşil ağaç yapraklarını yer. Bir süvari görürse hücum eder. Eğer altında iyi koşan bir at varsa süvari zor kurtulur. Hayvan ona yetişirse boynuzuyla hayvanının üzerinden alır, onu havaya atar sonra boynuzuyla tekrar karşılar, havaya atar. Öldürünceye kadar bunu tekrarlar. Hayvanına hiç dokunmaz. Onlar bu hayvanı bulup öldürmek için onu bozkırlarda, ormanlarda ararlar. Şöyle ki, bulunduğu ormandaki yüksek ağaçlara zehirli oklar atan birkaç adam çıkar, hayvan ortalarına gelince onu öldürünceye ok atarlar. Hükümdarın yanında Yemen göz boncuğuna benzer renkte

geniş, derin tabaklar gördüm. Onların bu hayvanın boynuzundan yapıldığını söyledi. Ülke halkından bazı kişiler bu hayvanın gergedan olduğunu söylediler.[52]

İbn Fadlan der ki:

Aralarında kırmızı benizli insan görmedim. Çoğu hastalıklıdır. Pek çoğu karın ağrısından ölür. Hatta karın ağrısı küçük çocuklarda bile vardır. Onlardan bir Müslüman veya Harezmli bir kadının kocası ölürse onu Müslümanlar gibi yıkarlar.[53] Sonra onu önünde bir bayrak olan bir arabaya koyarlar, gömecekleri yere götürürler. Cenazesinin etrafına bir çizgi çekip bu çizginin içinde mezarını kazarlar. Ona bir lahit yapıp gömerler. Kendi ölülerine de aynı şeyleri yaparlar.

Ölünün arkasından kadınlar ağlamaz. Erkekler ağlar. Öldüğü gün eve (çadıra) gelirler. Kapısında dururlar en acıklı, en sesli şekilde ağlarlar. Bunlar hür kişilerdir. Onların ağlaması bittikten sonra köleler gelir. Yanlarında deriden örülmüş kırbaçlar bulunur. Durmadan ağlarlar, kırbaçlarla yanlarını, bedenlerinin açık yerlerini vururlar. Kırbaç bedenlerinde darp izleri bırakır. Ölünün kubbeli çadırının kapısına mutlaka bir bayrak dikerler. Silahlarını getirip kabrinin etrafına korlar. İki sene matem yaparlar. İki sene sona erince çadırının kapısındaki bayrağı indirirler. Saçlarını keserler. Ölünün akrabaları bir davet verir. Böylece matemden çıktıkları anlaşılır. Dul karısı varsa evlenir. Bu merasimler reisler (büyükler) için yapılır. Halk ise ölülerine bunların bir kısmını yapmakla yetinir.

Bulgar hükümdarı her sene, her hane için Hazar Hakanı’na bir samur derisi haraç (vergi) verir. Hazarlardan Bulgarlara bir gemi gelirse hükümdar gemiye çıkar, içindeki malları sayar, hepsinden öşür (gümrük) vergisi alır. Ruslar veya başkaları köle getirirlerse hükümdar on köleden bir tanesini seçer alır.

Bulgar hükümdarının oğlu Hazar Hakanı yanında rehin tutulur.[54] Hazar Hakanı, Bulgar hükümdarının güzel bir kızı olduğunu duymuş, onu istemiş. Hükümdar bu isteği geri çevirmiş, Hakan kendi Yahudi, kız Müslüman olduğu halde onu zorla almış. Kız onun yanındayken ölmüş. Bu sefer hükümdarın başka bir kızını istemiş. Hükümdar bunu duyunca, Hakan'ın, kızını önceki kardeşi gibi, gasbetmesinden korkmuş. Eskil hükümdarıyla evlendirmiş. Bulgar hükümdarına Halifeye mektup yazmaya, bir kale yaptırmak için para istemeye sevkeden işte budur.

İbn Fadlan der ki:

Bir gün hükümdara sordum. "Ülken geniş, malın çok, vergilerin fazla. Niçin, Halife'den bir kale yapmak için önemsiz miktarda para istedin" dedim. O da "İslam sultanlarının (Halifelerin) devletlerinin parlak, mallarının helalinden elde edildiğini gördüm. İşte bu sebepten para istedim. Eğer kendi mallarımla gümüşten veya altından bir kale yapmak istesem yaparım. Halife'nin parasından uğur gelmesini beklediğim için bahsedilen parayı istedim" dedi.

[Ruslar][55]

İbn Fadlan der ki:

Ticaret yapmak için Etil nehri kıyısındaki çarşıya (panayıra) gelen Rusları gördüm. Onlardan daha boylu postlu kişiler görmedim. Hurma ağacı gibi, sarışın, kızıl insanlar. Gömlek ve kaftan giymezler. Erkekleri vücutlarının bir kısmını tamamiyle örten, kollarından birini dışarıda bırakan tek parça elbise giyerler. Her biri yanında bir balta, bir kılıç, bir bıçak taşır. Bunları yanından ayırmaz. Kılıçları geniş yüzlü, Frenk kılıçları gibi yivlidir. Her birinin bedeni ayak tırnaklarından boynuna kadar ağaç yeşili dövme ve resimlerle kaplıdır. Kadınlarından her birinin memesi üzerinde kocasının zenginliğine göre ya demirden ya gümüşten ya bakırdan ya da altından bir hukka bulunur.[56] Her hukkada bir halka vardır. Bu halkaya bağlı meme üzerinde bir bıçak bulunur. Kadınlarının boyunlarında ise gümüş ve altın halka gerdanlık takılıdır. Zira onlardan bir adam 10 000 dirhem paraya sahip olursa karısına bir halka gerdanlık yaptırır. 20 000 dirhem paraya sahip olursa iki halka gerdanlık yapar. Her 10 000 dirhemde bir halka gerdanlık ilave eder. Bazen onlardan bir kadının boynunda çok sayıda gerdanlık bulunur.

Onlara göre en makbul zinet eşyası gemilerin üzerinde satılan seramik cinsinden yapılmış mavi boncuklar (nazar taşları) dır. Buna çok değer verirler, bir boncuğun tanesini bir dirheme alıp kadınlarına gerdanlık yaparlar.

Ruslar Allah'ın en pis mahluklarıdır. Büyük ve küçük tuvaletten, cünüplükten sonra yıkanmazlar, yemek yedikten sonra ellerini yıkamazlar. Yollarını şaşırmış eşekler gibidirler.[*] Ülkelerinden gelince gemilerini büyük bir nehir olan

Etil’de demirlerler. Kıyısına ahşap büyük evler yaparlar. Her evde on, yirmi, daha çok veya az insan toplanır. Her biri bir sedir üzerine oturur. Yanlarında ticaret için getirdikleri güzel cariyeler vardır. Onlardan biri arkadaşlarının gözü önünde cariyesiyle çiftleşir. Bazen birbirlerinin hizasında bir grup bu şekilde çiftleşirler. Çoğu defa bir tacir bir cariye satın almak için yanlarına girer, adamı cariyeyle çiftleştirirken bulur. Adam işini bitirmeden cariyenin üzerinden kalkmaz.

Her gün yüzlerini, başlarını en pis, en murdar şekilde mutlaka yıkarlar. Her sabah bir cariye (kadın hizmetçi) büyük bir kapta su getirir, efendisinin önüne koyar. Efendisi bu su ile ellerini, yüzünü, saçlarını yıkar, kabın içine tarar. Sonra sümkürür, tükürür. Bu kaba yapmadığı pislik kalmaz. O işini bitirince cariye kabı onun yanındaki adamın önüne götürür. O da bir öncekinin yaptığı şeyleri yapar. Cariye bu şekilde kabı evde bulunanların hepsinin önünde dolaştırır. Her biri bu su ile yüzünü, başını yıkar, içine sümkürür ve tükürür.

Gemileri bu iskeleye ulaşınca her biri bir miktar ekmek, et, soğan, süt, şarap alır, yüzü insan yüzüne benzeyen, etrafında küçük suretler, bu suretlerin ardında yere dikilmiş uzun kütükler bulunan büyük bir kütüğün önüne gelir, ona secde eder. Sonra bu puta “Ey rabbim uzun yoldan geldim, yanımda şu kadar baş cariye şu kadar adet samur derisi var der”. Getirdiği ticaret mallarının hepsini sıralar. Sonra “Sana şu hediyeleri getirdim” der. Getirdiklerini putun önüne koyar.[57] Ona “Çok altın, gümüş parası alan bir tâcir göndermeni istiyorum. İstediğim fiyata mallarını alsın, bana itiraz etmesin” der. Sonra yerine döner.

Malını satması zorlaşır, kalması uzarsa ikinci, hatta üçüncü bir hediye takdim eder. Malını yine satamazsa, bahsedilen küçük putların her birine birer hediye takdim eder, ondan yardım ister. “Bunlar rabbimin kadınları, kızları, oğulları” der.

Bu şekilde putları birer birer dolaşır, ondan şefaat diler, önünde yalvarır. Bazen malını satma imkânı doğar ve satar.” Rabbim dileğimi yerine getirdi. Onu mükâfatlandırayım” der. Birkaç koyun ve sığır getirir. Onları öldürür, etlerinin bir kısmını sadaka verir, kalanını alıp bahsedilen büyük ve küçük putların önüne koyar. Başlarını yere dikilmiş kütüklerin üzerine asar. Gece olunca köpekler gelir, hepsini yerler. Adam “Rabbim benden razı oldu. Hediyemin hepsini yedi” der.

İçlerinden biri hastalanınca uzakça bir yere onun için bir çadır kurarlar. Onu çadıra korlar, yanına bir miktar ekmek ile su verirler. Ona yaklaşmazlar. Hastalığı devam ettiği günler onunla ilgilenmezler. Bilhassa köle ve fakirse böyle muamele ederler. İyileşir, ayağa kalkarsa arkadaşlarının yanına döner. [58] Ölürse onu yakarlar. Eğer ölen hasta köleyse onu olduğu gibi bırakırlar. Köpekler, yırtıcı hayvanlar yer.

Bir hırsızı elegeçirirlerse onu kalın bir ağacın yanına getirirler,boynuna sağlam bir ip geçirip asarlar. İp kopuncaya, rüzgârlar, yağmurlar götürünceye kadar asılı kalır.

Bana Rusların reisleri ölünce en azı yakmak olan merasimler yaptıklarını söylerlerdi. Bunu yakından görmeyi arzu ediyordum. Nihayet onlardan büyük bir adamın öldüğü haberini aldım. Önce onu bir mezara koyup üzerini tavanladılar. On gün böyle kaldı. Bu arada ona elbiseler kesip diktiler.

Eğer ölen adam fakirse onun için küçük bir gemi yaparlar. Adamın cesedini içine koyup yakarlar. Ölen zenginse mallarını toplayıp üçe ayırırlar. Üçte biri ailesinin olur. Üçte biriyle ona elbiseler dikerler. Üçte biriyle şarap alırlar cariyesi kendisini onun için öldüreceği, onunla yakılacağı gün içerler.

Ruslar şaraba (içkiye) çok düşkündürler. Gece-gündüz içerler. Çoğu defa içlerinden elinde kadeh ölenler olur. Aralarından bir reis ölürse ailesi onun cariyelerine ve kölelerine “İçinizden hanginiz onunla ölmek ister” diye sorarlar. Aralarından biri “Ben” der. Bunu söyleyince ölmesi kesinleşir, asla vazgeçemez. Vazgeçmek istese müsaade edilmez. Bunu isteyenlerin çoğu cariyelerdir.[59]

Bahsettiğim adam ölünce, cariyelerine “Hanginiz onunla ölmek ister?” dediler. İçlerinden biri “Ben” dedi. Bunun üzerine, cariyeyi koruyacak, nereye giderse ona hizmet edecek iki kıza teslim ettiler. Hatta kızlar onun ayaklarını, ellerini bile yıkıyorlardı. Onun için de hazırlık yapmaya, elbise dikmeye başladılar. Cariye sevincinden, neşesinden her gün içiyordu.

Ölünün ve cariyesinin yakılacağı gün gelince ölünün gemisinin bulunduğu nehre gittim. Ne göreyim gemi nehirden çıkarılmış, kayın ağacından dört sütun üzerine konmuş, etrafı ahşap büyük ağaçlarla çevrilmiş. Sonra gemi bu ağaçlar (kızak) üzerine alındı. İnsanlar gidip geliyorlar, anlamadığım bir şeyler söylüyorlardı. Henüz ölüyü mezarından çıkarmamışlardı. Sonra bir sedir getirip gemiye koydular, üzerini rum dibasından minderler ve yastıklarla döşediler. Ardından ölüm meleği dedikleri ihtiyar bir kadın geldi. Zikrettiğim örtüleri, minder ve yastıkları karyola üzerine serdi. Bunları diken ve hazırlayan bu kadındı. Ölü ile yakılacak cariyeleri öldüren de oydu. Enerjik, şişman, asık suratlı bir kadındı.[60]

Sonra ölünün kabrine vardılar. Üzerindeki toprağı ve ağaçları bir tarafa attılar. Öldüğü elbise ile mezardan çıkardılar. Ülkenin soğukluğundan cesed simsiyah olmuştu. Daha önce mezarına şarap, meyve, bir tanbur da koymuşlardı. Onları da çıkardılar. Henüz cesed kokmamış, renginden başka değişiklik olmamıştı. Ölüye şalvar, don, mest, gömlek, altın

düğmeleri olan bir kaftan giydirdiler. Başına samur kürklü diba bir kalpak geçirdiler. Sonra alıp gemi üzerindeki kubbeli çadırın içine koydular. Minderle döşeli sedirin üzerine oturttular, yastıklara dayadılar. Şarap, meyve, reyhan çiçeği getirip yanına koydular. Ardından ekmek, et, soğan getirip önüne attılar. Sonra bir köpek getirip iki parçaya kestiler, gemiye attılar. Sonra ölünün bütün silahlarını getirip yanına koydular. Sonra, iki at getirip terleyinceye kadar koşturdular. Sonra onları kılıçla parçalara ayırıp etlerini gemiye attılar. Sonra iki inek getirip bunları da parçalara ayırıp gemiye attılar. Öldürülmek isteyen cariye bu arada kubbeli çadırlara giriyor, her birinin sahibi onunla çiftleşiyor, ona "Efendine söyle, bunu seni sevdiğim için yaptım" diyordu.[61]

Nihayet, Cuma günü ikindi vakti gelince cariyeyi kapı çevresine benzer bir şeyin yanına getirdiler. Ayağını adamların elleri üzerine basıp bu çerçevenin içine baktı. Bir şeyler söyledi.[62] Sonra indirdiler ve tekrar ellerinin üzerine çıkardılar. Cariye yine çerçevenin içine baktı, aynı şeyleri yaptı. Sonra indirdiler, üçüncü defa ellerinin üzerine çıkardılar. İlk iki defada yaptıklarını tekrarladı. Sonra ona bir tavuk verdiler. Başını kesip attı. Tavuğu aldılar gemiye attılar.

Tercümana cariyenin neler yaptığını sordum. Cevaben "Adamlar ellerinin üzerine aldıkları ilk defada 'İşte anne ve babam onları görüyorum' dedi. İkinci defada 'İşte bütün ölmüş yakınlarını, oturmuşları görüyorum' dedi. Üçüncü defa 'işte! Efendimi Cennette oturmuş görüyorum. Cennet güzel, yemyeşil. Yanında adamlar, hizmetçiler var. Beni çağırıyor. Beni onun yanına götürün' dedi." dedi.

Sonra cariyeyi gemiye doğru götürdüler. Üzerindeki iki bileziği çıkardı. Onları kendisini öldürecek olan ve ölüm meleği denen kadına verdi. Sonra iki halhalını çıkardı. Onları

kendisine hizmet eden ve Ölüm Meleğinin kızları olan iki cariyeye (kıza) verdi.

Sonra cariyeyi gemiye çıkardılar, fakat kubbeli çadıra sokmadılar. Ardından yanlarında kalkanlar, sopalar bulunan adamlar geldi. Cariyeye bir kadeh şarap verdiler. Şarkı söyleyip kadehteki şarabı içti. Tercüman “Bununla arkadaşlarına veda ediyor” dedi. Sonra, ona başka bir kadeh verdiler. Onu eline aldı, şarkı söylemeyi uzattı. İhtiyar kadın onu şarabı içmeye, efendisinin bulunduğu kubbeli çadıra girmeye teşvik ediyordu. Kendinden geçmiş olduğunu, kubbeli çadıra girmek istediğini gördüm. Başının yarısını çadıra soktu. İhtiyar kadın başını tutup onu çadıra aldı, kendisi de içeri girdi. Bağırmaları duyulmasın, başka cariyeler ürküp de efendileri ile ölmekten kaçmasınlar diye adamlar ellerindeki sopalarla kalkanlara vurmaya başladılar.

Sonra, kubbeli çadıra altı adam girdi. Hepsi de cariyeyle çiftleştiler. Bundan sonra cariyeyi efendisinin yanına yatırdılar. Adamlardan ikisi ellerini ikisi ayaklarını tuttu. Ölüm Meleği denen ihtiyar kadın boynuna iki ucu ayrı tafra çıkan bir ip geçirdi. İpin iki ucunu çeksinler diye kalan iki adama verdi. Yanında geniş yüzlü bir hançer vardı. Adamlar kızı boğarken bu kadın hançeri yer yer cariyenin kaburgaları arasına sokuyordu. Nihayet cariye öldü.

Sonra, ölünün en yakın akrabası geldi. Eline odun aldı, onu ateşle tutuşturdu. Çıplak bir halde, bir elinde yanan odun olduğu, diğer eliyle arkasını kapattığı halde, yüzünü insanlara dönmüş olarak geri geri gitti. Geminin altına konmuş olan odunları tutuşturdu. Ardından insanlar odunlar, ağaçlar getirdiler. Herkesin yanında ucu tutuşturulmuş odun vardı. Onu odunların içine atıyordu. Ateş önce odunları, sonra gemiyi, sonra kubbeli çadırı, çadırdaki adam, cariye, her şeyi kapladı. Ardından büyük bir rüzgâr esti. Ateş iyice alevlendi, iyice kızıştı. Yanımda Ruslardan bir adam vardı.

Yanımdaki tercümanla konuşuyordu. Ona ne söylediğini sordum. Tercüman “Siz Araplar ahmaksınız” diyor dedi. “Niçin?” dedim. O da “En çok sevdiğiniz, değer verdiğiniz insanı alıyor toprağa atıyorsunuz. Onu toprak, haşerat, kurtlar yiyor. Biz ise onu bir anda yakıyoruz. Derhal Cennete giriyor” dedi.

Sonra, aşırı şekilde güldü. Sebebini sordum. “Rabbi onu sevdiği için rüzgâr gönderdi, hemen yanına aldı” dedi.[63] Bir saat geçmemişti ki, gemi, odunlar, cariye, efendisi kul oldular. Sonra geminin yerine yuvarlak tepeye benzer bir mezar yaptılar. Ortasında kayın ağacından bir sütun diktiler. Sütunun üzerine ölen adamın, Rus hükümdarının adlarını yazdılar Oradan ayrıldılar.

İbn Fadlan der ki:

Rus hükümdarlarının geleneklerinden biri sarayında askerlerinin en kahramanlarından, en güvenilirlerinden 400 kişi bulundurmaktır. Onlar onu müdafaa uğrunda canlarını feda ederler. Her birinin hizmetlerini gören, başını yıkayan, yiyecek, içeceklerini hazırlayan bir cariyesi, ayrıca çiftleştiği başka bir cariyesi bulunur. Bu 400 kişi hükümdarın tahtının yanında bulunurlar. Onun tahtı büyük, kıymetli mücevherlerle süslüdür. Tahtı üzerinde çiftleştiği 40 cariyesi vardır. Çoğu defa muhafızlarının huzurunda bu cariyelerden biriyle çiftleşir, tahtından bile inmez. Tuvalet ihtiyacını bir tasa yapar. Tahtından ayrılmak isterse atı tahta yanaştırılır atına öyle biner. Askerleri kumanda eden, düşmanla savaşan, halkın işlerine bakan bir naibi (vekili) vardır.

[HAZARLAR][64]

Hazarların hükümdarına Hakan denir. Sadece dört ayda bir gezinti maksadıyla sarayından çıkar. Buna büyük Hakan denir. Vekiline ise Hakan Bey denir. Orduyu kumanda eden, ülkenin işlerini bakan, halk ile temasta olan, savaşlara giden Hakan Bey'dir. Etrafındaki hükümdarlar ona boyun eğerler. Her gün Büyük Hakan'ın huzuruna edep ve sükûnet içinde çıkar, izahat verir. Yanına girerken yalın ayaktır, elinde bir odun tutar. Hakana selam verince bu odunu önünde yakar. Yaktıktan sonra Büyük Hakan'ın sağ tarafına tahtın üzerine oturur. Hakan Bey'in Kündür Hakan denen bir naibi (vekili), Kündür Hakan'ın da Haz Çavuşu[65] denen bir vekili vardır.

Büyük Hakan'ın halk için oturum yapmaması, onlarla konuşmaması bir gelenektir. Onun huzuruna bahsettiğimiz kişilerden başkası giremez. Anlaşmazlıkları halleden, işleri yöneten, cezaları veren, ülkeyi fiilen idare eden Hakan Bey'dir.[66]

Büyük Hakan ölünce onun için 20 odalı büyük bir mezar yapılır. Her odasında bir mezar kazılır. Toz haline gelinceye kadar taş kırılır. Bu toz mezara döşenir. Tozun üzerine kireç dökülür. Evin üzerinden (metinde, altından) nehir geçer.[67] Nehir akan büyük bir nehirdir. Mezarı bu nehrin altında (metinde, üstünde) yaparlar. "ona şeytan, insan, kurt, haşerat zarar vermesin" derler. Defni işlevleri tamamlanınca, mezarın odalardan hangisinde olduğu bilinmesin diye, onu gömenlerin başlarını vururlar. Onun mezarına Cennet derler. Gömülünce "Cennete girdi" denir. Defin hazırlıkları yapılırken mezar odaları altın yıldızlı dika (bir çeşit makul ipek kumaş) ile döşenir.

Hazar Hakanı’nın 25 kadın edinmesi gelenektir. Bu kadınların her biri etraftaki hükümdarlardan birinin kızıdır. İsteyerek veya cebren alır. Ayrıca, odalık için 60 cariyesi bulunur. Her biri çok güzeldir. Bu hür kadınların, cariyelerin her biri ayrı bir sarayda oturur. Sarayların sac ağacından kubbeleri, etraflarında çadır kuracak avluları vardır. Ayrıca her birinin bir muhafızı bulunur. Hakan kadınlardan biriyle çiftleşmek isterse muhafızına adam gönderir. O da göz açıp kapayıncaya kadar kadını getirir, yatağına bırakır. Kapının önünde bekler. Hakan işini bitirince kadını elinden tutar, sarayına götürür. Bir an geciktirmez. Bu hükümdar alayıyla atına binince diğer askerler de atlarına binerler. Yolda onunla askerler arasında 1 mil mesafe bulunur. Tebaasından onu gören herkes secdeye kapanır, o geçinceye kadar başını kaldırmaz.

Hakanların hükümdarlık müddeti 40 senedir. Bu müddeti bir gün dahi geçse onu öldürürler. “Bunadı, aklı azaldı” derler. Bir yere bir birlik gönderirse asla yüz çevirip düşmandan kaçmaz. Yenilip kaçanlar öldürülür.

Naibi Hakan Bey ve kumandanları düşmana yenilip kaçarlarsa onları, kadınlarını, çocukları başkalarına hibe eder. Aynı şekilde atlarını, eşyalarını, silahlarını, evlerini de başkalarına verir. Çoğu defa onları ikiye bölüp çarmıha gerer. Veya boyunlarından ağaçlara asar. Bazen da merhamete gelir, onları seyis yapar.

Hazar Hakanı’nın Etil (Volga) nehri üzerinde büyük bir şehri vardır.[68] Bu şehir nehrin iki tarafındadır. Bir tarafında Müslümanlar, diğer tarafında Hakan ve adamları oturur. Müslümanların başında hükümdarın memurlarından Haz Çavuşu denen bir Müslüman vardır. Hazar ülkesinde yaşayan Müslümanların, bu ülkeye gelip giden Müslüman tüccarların hukuki işleri bu memura bırakılmıştır. Başkası onları idare edemez, aralarında hüküm veremez.

Etil şehrindeki Müslümanların Cuma namazı kıldıkları bir camileri vardır. Cuma günleri bu camide toplanırlar. Caminin yüksek bir minaresi, birkaç müezzini bulunur. Hicrî 310/Miladi 922 yılında Hazar Hakanı'na, Müslümanların Darülbâbûnec[69]'teki havrayı yıktıkları haberi ulaşınca minarenin yıkılmasını emretti. Ve yıkıldı, müezzinleri öldürüldü. Hakan "Müslüman ülkelerindeki havraların hepsinin yıkılmasından korkmasam camiyi de yıkardım" dedi.

Hazarların hepsi ve hükümdarları Yahudi'dir. Bulgarlar (Slavlar) ve etrafındaki bütün ülkeler onlara itaat ederler, boyun eğerler, kulluklarını arzederler.[70]

İbn el-Fakih, Kitabü Ahbar el-Buldan[*] (s. 333) …

Türklere Dair Haberler

Huzeyfe'den şöyle rivayet edilir:

"Türkler Kufe şehrini, Hazarlar el-Cezîre, Rumlar Şam bölgelerini işgal edecekler."[71] Hazreti Peygamberden ise, "Türkler Irak halkını ülkelerinden mutlaka çıkaracaklar."[72] diye rivayet edilir. Hz. Ömer valilerine "Türklerden birine rastlarsanız boynunu vurun. Şüphesiz onlar 200 H. yılından sonra isyan edecekler. Onlar ortaya çıkınca sizin elinizdekileri elde etme arzuları kendi ellerindekinden daha fazla olacak" diye yazdı.[73]

Hz. Peygamber'den "Türkler ümmetime verilen nimeti ilk önce gasbedecek kavimdir."[74] dediği rivayet edilir. İbn Abbas'tan "Vallahi, çekiçle dövülmüş gibi kırmızı yüzlü kavimler galip gelinceye kadar Hilafet benim oğullarımda kalacak"[75] dediği rivayet edilir. Ebu Hüreyre'den ise "Geniş yüzlü, yayvan burunlu bir kavim gelip atlarını Dicle kıyısına bağlamadıkça kıyamet kopmaz"[76] dediği rivayet edilir. Yine Muaviye'den "İki çökmüşü (uyuyanı) uyandırmayın. Onlar size dokunmadıkça siz onlara dokunmayın. Bunlar Türkler, Habeşlilerdir"[77] dediği rivayet edilir.

Merfu bir hadiste Hz. Peygamber'in "Türkler size dokunmadıkça onlara dokunmayın"[78] dediği söylenir.

Derler ki, Türklerde koyun dört yavrudan az doğurmaz. Çok defa köpek gibi beş veya altı yavru doğurur. İki veya üç doğurduğu çok azdır. Bu koyunlar çok büyüktür. Kuyruklarını yerde sürürler.

İbn el-Fakih şöyle der:

Tuğuzğuz (Takuzoğuz) Türklerinin ülkesi Türk ülkelerinin en genişidir. Çin, Tibet, Karluklar, Kimekler, Oğuzlar, Cağrılar (Cefr), Peçenekler, Türgişler, Ezgişler, Kıpçaklar, Kırgızlarla sınırdaştırlar. Orada misk vardır. (s. 334) Bu taraflarında (batılarında) nehir bulunur.

Farab'ta Müslümanların, Karlukların cepheleri vardır. Türk şehirleri 16'dır.[79]

Türkleri iyi bilen bir alim şöyle dedi: Türklerin cinslerine gelince, Karluklar Semerkand taraflarında otururlar, Türklerin soylularıdır. Bezgişîler (Ezkişiler) büyük sakallıdırlar. Oğuzlar, Tokuzoğuzlar, Kimekler Türklerin hükümdarları, en köklüleri, en itibarlılarıdır. Biştakiler, Çağrılar, Türkuzoğuzlar, Türklerin Arapları gibidir. Bunlar çadırlarda konup göçerler. Ezkişîlerin binaları, köyleri vardır.

İbn el-Fakih der ki:

Halife Hişam b. Abdülmelik (ölm. 743) İslam dinine davet maksadıyla Türk hükümdarına (hakanına) adam gönderdi. Gönderilen kişi şöyle der:

Hakan'ın yanına girdiğim sırada bir eğer yapıyordu. Tercümana "Bu adam kim?" dedi. O da "Arapların hükümdarının elçisi" dedi. Hükümdar "Benim hizmetkârım olan mı?" dedi. Tercüman "Evet" dedi. Hakan, benim eti bol, ekmeği az bir evde oturmamı emretti. Günlerden bir gün, her biri bir sancak taşıyan 10 kişiyle atına bindi. Beni de bir ata bindirip hareket etti. Etrafında orman olan bir tepeye çıktı. Güneş doğunca yanındaki 10 kişiden birine sancağını açmasını emretti. O sancağını açınca "cah, cah" diyerek 10.000 silahlı asker geldi. Kumandanlarıyla tepenin altında durdular. Hakan'a selam verdiler. Hükümdar (hakan) yanındakilere birer birer sancağını açmasını emrediyor,

açınca 10.000 silahlı süvari gelip tepenin altında duruyorlardı. Tepenin altında 100.000 süvari toplandı.

Hükümdar (hakan) tercümana dönüp “Bu elçiye söyle, Efendisine söylesin. Bunlar arasında kan alan (tabib), ayakkabıcı, terzi yok. Müslüman olurlarsa nereden ekmek yiyecekler?” dedi.[80]

Şaş tarafında Horasan’ın en uç noktası Nuşcan el-A’lâ’dır.[81] Nuşcan’dan Tokuzoğuz Hakanı’nın şehrine büyük köyler, münbit topraklar, çarşılar arasından geçen üç aylık yol vardır. Bu şehrin halkı Türklerdendir. Aralarında ateşe tapan Mecusiler, Mani dininde zındıklar vardır. Hükümdar kalabalık, çarşıları olan bu büyük şehirde oturur. Şehrin on (s. 335) iki demir kapısı bulunur. Bu şehrin solunda Kimekler, önünde 300 fersah mesafede Çinliler bulunur. Kimek hükümdarı, halkı göçebedir. Yağmur yağan yerlerde konar göçerler, otlak ararlar.

Mazyar’ın kâtibi Ali b. Rabban[82] şöyle der:

Yeryüzünde kurulan en müstahkem şehir şudur: Türk hükümdarlarından biri ülkesinde çorak, acı su toplanan bir bataklığa vardı. Oraya gelen suyun yönünü değiştirdi. Sonra 40 zira (arşın) genişliğinde bir temel kazdı. Bu temel üzerinde tuğla, kireçle iki sur yükseltti. Her bir surun genişliği 10 zira idi. İki sur arasında 20 zira mesafe vardı. Surlar yer seviyesinin üstüne çıkınca ikisi arasındaki boşluğu kum ve çamurla doldurdu. Surlar yükseldikçe ikisi arasına kum ilave etti. Böylece surları 50 zira yüksekliğe ulaştırdı. Bundan sonra evleri, sarayları, şehri kurdu. Bunların etrafını da hendekle çevirdi. Hendeğe su verdi. Çok geçmeden bir sene sonra büyük bir orman halini aldı. Hükümdar bu şehre ailesini, kıymetli mallarını koydu. Dağ başlarında veya ovalarda kurulmuş şehirlerin en müstahkemi oldu. Sonra Türk hükümdarlarından başka biri bu şehir üzerine yürüdü.

Türkler uzak mesafelerden lağım açarak şehirleri, kaleleri ele geçirmekte çok ustadırlar. Bahsedilen Türk hükümdarı şehrin önüne gelip birkaç fersah uzakta konakladı. Lağımcılarına lağım açmaları emrini verdi. Şehrin etrafındaki ormanlık araziye gelince su önlerine çıktı. Uğraştılar, bazen onlar suya, bazen su onlara galip geliyordu. Nihayet, bir yerden geçit buldular şehri ele geçirmek üzere olduklarını sandılar. Surun yanına varınca lağım açtılar. Bu sefer önlerine kum çıktı. Önlerindeki kumu atıyorlar, diğer taraflardan daha çoğu akıyordu. Bunu görünce çare bulamadılar. Ümitlerini kesip döndüler.

Derler ki; Koyunlar Türk ülkelerinde bir batında birkaç yavru verirler. Çoğu defa yedişer, altışar, beşer doğururlar. Dört veya üç doğurmaya gelince (s. 336), bütün sürü hayvanları böyledir.

Türkler bir hükümdar veya kişiyle anlaşma yapmak isterlerse bakırdan imal edilmiş bir putun yanına gelirler. Sonra içinde su bulunan bir kap getirirler. Onu putun önüne korlar. Sonra kaba bir parça altın, bir avuç karacadarı koyarlar. Sonra kadın şalvarları getirip kabın altına koyarlar. “Sana yemin veriyoruz. Bu yemini bozar, hainlik yaparsan Allah seni kadın yapsın. Bu şalvarı giy. Allah sana, bu darı gibi un ufak yapacak bir düşmanı musallat kılsın, benzin bu altın gibi sararsın” derler. Adam yemin ettikten sonra suyu içer. Eğer yeminini bozarsa ölür veya başına bir bela gelir.

Türk ülkelerinde değerli fenek (korsuk), samur bulunur. Türkler bütün milletler içinde en iyi ok atandır. Onlardan bir adamın erkek çocuğu doğarsa büluğa erinceye kadar onu bakar, yetiştirir. Büluğa erince ona bir yay ile oklar verir. Evinden çıkarır “Çarene bak” der. Bundan sonra çocuğu yabancı sayılır. Çocukları hususundaki adetleri böyledir. Onlardan bir kısmının oğulları, kızları, evlendirmeleri şu şekildedir.

Kızlarının başları açıktır. Bir adam evlenmek istediği kızın başına bir başörtüsü atar. Bunu yapınca kız eşi sayılır. Kızın ne babası ne de kardeşi onu engelleyebilir.

Türklerin ülkesinde makbul hutüvv bulunur. Hutüvv onların ülkesinde avlanan bir hayvanın alın kemiğidir.[83]

Temim b. Bahr el-Mutavvirî şöyle der: Onların ülkesi çok soğuktur. Altı ayda katedilir. Temim Türk Hakanı tarafından Tuğuzğuz Hakanı'nın ülkesine posta şeklinde elçi gönderildiği sırada her gün ve gece üç postalık mesafe katediyordu. Yirmi gün pınarlar, otlar bulunan bozkırlarda gitti. Bu bozkırlarda posta menzilleri dışında bir köy, bir şehir yoktu. Halkı çadırlarda oturuyorlardı. Yirmi gün yolculuk için yanına azık almıştı. Bu şehre bozkırlardan 20 günlük mesafe olduğunu biliyordu. Bundan sonra 20 gün birbirine bitişik köyler, mamur yerlerden geçti. Halkının hepsi veya çoğu Türklerdendi. İçlerinde Mecusiler gibi ateşe tapanlar, zındıklar vardı. Bu günler sonunda hükümdarın şehrine ulaştı. Şehrin, büyük, müstahkem olduğunu, etrafında mamurluk yerler, devamlı köyler bulunduğunu, demirden çok büyük on iki kapısı olduğunu söyledi. "Şehrin kalabalık halkı var, çarşıları, ticareti çok, halkının çoğu zındıkların dininde" dedi. Sonra Çin'e geçtiğini, oradan Çin'e 300 fersah veya biraz fazla olduğunu söyledi.

Temim sözüne şöyle devam etti:

"Tokuzoğulların şehrinin sağında yabancıların gitmediği Türk ülkesi, solunda Kimek ülkesi, önünde Çin ülkesi bulunur. Şehre varmadan 5 fersah önce sarayının üzerinde bulunan hükümdarın altın işlemeli otağını gördüm. Otak (çadır) 100 kişiyi alacak kadar büyük, Tuğuzğuz (Tokuzoğuz) Hakanı, Çin hükümdarının dünürü. Hükümdar, Hakan'a her yıl 500000 kılıç haraç verir" dedi. Taraz yoluyla, Şaş'tan Nuşcan el-A'lâ'ya kafilelerin kırk günde katettiğini bildirdi.[84] Bir

kişinin tek başına atıyla yolu bir ayda katedebileceğini ifade etti.

Nuşcan el-A'lâ (Yukarı Nuşcan)'da 4 büyük, 4 küçük şehir vardır. Temim burada bir göl kıyısındaki bir şehirdeki savaşçıları saydı. Tam techizatlı 20000 civarında kişi olduklarını gördü. "Türkler arasında bunlardan daha savaşçı insanlar yoktur. Bunlar Karluklarla beraber savaşırlarsa bunlardan 100 kişi Karluklardan 1000 kişi bulunur. Bütün savaşlara bu sayıyla giderler" dedi. Temim bu gölün dörtgen bir havuza benzediğini, etrafında yüksek dağlar bulunduğunu, bu dağlarda her türlü ağacın yetiştiğini söyledi. "Burada eski bir şehrin kalıntıları bulunur. Türkler arasında bu şehir, şehrin kurucusu, halkı, ne zaman harap olduğu hakkında bilgi sahibi bulamadım. Bu şehri ikiye bölen bir nehir var, derinliği bilinmez. İçinde hiç görmediğim kadar çeşitli deniz hayvanı bulunur. (s. 338) Orada diğer yerlerde benzerini görmediğim kuşlar yaşar" dedi.

Temim der ki: Nuşcan, etrafındaki köylerin, şehirlerin halkı senede bir defa ilkbahar zamanında mutlaka bu gölün etrafında tur atarlar. Göle Tibet tarafından 150 büyük-küçük nehir dökülür. Tokuzoğuzlar, Kimekler tarafından da aynı miktarda nehir dökülür. Gölün uzunluğu develerle 40 günlük yoldur. Süvari hızlı giderse bu yolu bir ayda kateder.

Temim sözüne devam eder: "Oraya vardığımda Hakan'ı şehre yakın bir yerde konaklamış buldum. Etrafındaki askerleri saydım. 12.000 civarındaydı. Bunlardan başka 17 kumandanı, her kumandanın emrinde 3.000 asker vardı.

İki kumandan arasında çadırlar bulunuyordu. Çadırlar karargâhı kuşatmış durumdaydı. İki çadır arasında karargâha açılan 4 kapı genişliğinde ara vardı. Hükümdarın hayvanları çok kaliteliydi. Hükümdarın çadırıyla kumandanların

çadırları arasında otluyordu. Çadırların dışına hiçbir hayvan çıkamıyordu” der.

Ona Taraz’dan Kimeklere giden yolu sordum. Taraz’ın solundan Kevakib denen yerdeki mamur ve meskûn iki köye kadar 7 fersah (21 mil) olduğunu söyledi. “Kevakib’den Kimek hükümdarının olduğu yere at üzerinde hızlı gidişle 80 günde varılır. Yol boyunca otu ve suyu bol geniş bozkırlar ile çöller bulunur. Kimeklerin meraları bu bozkırlardadır” dedi.

Yine Temim, kendisinin bu yoldan gittiğini, Kimek hükümdarını askerleriyle çadırlarda ikamet ederken bulduğunu, karargâhının yakınında köyler, mamureler olduğunu, hükümdarın otlak bulmak için bir yerden bir yere göçtüğünü, hayvanlarının çok, tırnaklarının ince olduğunu, hükümdarın askerlerinin 20000 civarında süvariden meydana geldiğini söyledi.

Ebü’l-Fazl el-Başgırdî Tüğuzğuz (Tokuzoğuz) hükümdarının Çin hükümdarıyla beraber Mâverâünnehr’e Harun el-Reşid zamanında, zayıf bir rivayete göre ise Mehdî zamanında, iki defa sefer yaptığını söyledi.[85] Tokuzoğuz hükümdarının seferi Usrûşene ile Semerkand arasına yapılmıştı. Semerkand valisi onunla çeşitli savaşlar yaptı. Savaşlar şiddetliydi. Sonunda Semerkand valisine zafer müyesser oldu. Hakanı yendi, adamlarından bir kısmını öldürdü. Hükümdarın ordusunun Çin halkından 600000 civarında süvari, yayadan meydana geldiği söylenir. Müslümanlar çok ganimet ve esir aldılar. İşte bu esirlerin çocukları Semerkand’da makbul kâğıt, silahlar, Horasan diyarında sadece Semerkand’da imal edilen nadir aletler yaparlar.

Türk ülkelerinin acayip taraflarından biri onların istedikleri zaman yağmur, kar, dolu yağdırdıkları bir çeşit taşa (çakıla) sahip olmalarıdır.[86] Bu taş onlar arasında meşhur, yaygındır. Türklerden hiçbir kimse bunu inkâr etmez. Bu taş

bilhassa Tokuzoğuz hükümdarının yanında bulunur. Türklerden başka hükümdarın yanında bulunmaz.

Bana Ebû Abdullah el-Huseyn b. Üstâzeveyh söyledi. Ona Ebû İshak İbrahim b. el-Hasan, ona Hişam b. Lührâsib el-Sâib el-Kelbî, Ebî Malih'ten nakletmiş, o da İbn Abbas'tan naklen söylemiş. İbn Abbas şöyle der:

İbrahim Peygamber, Sara ölünceye kadar başka bir kadınla evlenmedi. O ölünce öz Araplardan (Kahtan'dan) Kanturâ bint Meftun adlı bir kadınla evlendi.[87] Bu kadından Medyen, Medain, Nisan, Uştuk, Sûc adlı oğulları doğdu. İbrahim Peygamber oğullarından İsmail, İshak, Medyen, Nisan'ın yanında kalmasını, Medayin, Uştuk, Sûc'un yanından ayrılmasını istedi. Onlar "Ey babamız, İsmail, İshak, Medyen, Nisan'ı yanında emniyet ve bolluk içinde bırakıp da bizi gurbet, yalnızlık, vahşete göndermeyi nasıl uygun görürsün?" dediler. O da "Böyle emrolundum. Fakat, size Allah'ın isimlerinden bazılarını öğreteceğim. Bu isimlerle düşmanlarımıza galip gelecek, kuraklık olunca yağmur yağdıracaksınız" dedi. Onlara bu isimleri öğretti. Onlar da yanından ayrıldılar. Horasan'a geldiler. Orada çoğaldılar, bahsedilen isimle düşmanlarınıza galip geldiler. Yafes b. Nuh'un çocuklarından olan Hazarlar bunu öğrendiler. Onların yanına gittiler, onlarla ittifak yaptılar, evlendiler. İki taraf karıştılar, birbirlerinin yanında kaldılar. Karışmayanlar ülkelerine döndüler.

(s. 340) Ebü'l-Abbas Îsâ b. Muhammed b. Îsâ el-Mervezî şöyle der:

Tokuzoğuzlar, Oğuzlar, Karluklar –ki bunların geniş ülkesi, ünleri, düşmanlar üzerinde büyük zararları vardır.- gibi kâfir Türk ülkelerine hudud olan Maverâünnehir ve başka yerlerdeki Horasan kûreleri halkından, Türkler arasında seferler sırasında ve başka zamanlarda yağmur yağdıranlar,

istediği kadar yağmur, dolu, kar meydana getirenler olduğunu devamlı duyardık. Kimimiz bunu kabul eder, kimimiz inkâr ederdi. Nihayet, Davud b. Mansur b. Ebî Ali el-Badğîsî ile karşılaştım. Horasan'da valilik yapmış, idaresi beğenilmiş makbul bir adamdı. Oğuz Türklerinin hükümdarının oğluna rastlamış. Bu oğula Belkık b. Cebğuye (Yabgu oğlu Belkık) deniyormuş. Ona "Bize, Türklerin istedikleri zaman yağmur, dolu, kar yağdırdıkları söyleniyor. Bu konuda ne biliyorsun?" demiş.

Belkık "Türkler Allah indinde böyle bir şey yapmaktan çok uzak, aciz kişilerdir. Ama sana ulaşan şey gerçektir. Bu konuda bir haber var. Onu sana anlatayım:

"Atalarımdan biri zamanın hükümdarının haksızlığına uğramış. Ondan ayrılmış. Memluklarından ve başka kişilerden haydutluğu seven arkadaşlar edinmiş. Onlarla önüne geleni yağmalamak, avlanmak için doğuya, batıya gitmiş. Nihayet, bir kavme varmış. Onlara ait bir dağın ardına kimse geçemiyormuş. Onlara "Niçin böyle?" diye sormuş. Onlar "Zira bu dağın arkasında güneş yere çok yakın doğar. Her şeyi yakar" demişler. O da "Orada sakin olan kimse yok mu?" demiş. Onlar "Evet var" demişler. Dedem "Dediğiniz şekilde orada nasıl oturuyorlar?" demiş. Onlar "İnsanların yer altında dehlizleri, dağlarda mağaraları var. Güneş doğunca oralara girerler. Güneş yükselinceye kadar kalırlar. Hayvanlar ise orada bulunan bir çeşit çakıl taşından birer tane ağızlarına alırlar, başlarını göğe kaldırırlar. Bu sırada bir bulut onları gölgelendirir, onlarla güneş arasına girer. Bu taşla korunma onlara ilham edilmiştir" demişler.

Belkık der ki: Dedem bahsedilen yere gitmiş, olayı anlattıkları gibi bulmuş. O şöyle demiş: "Güneş doğmaya başlayınca hayvanlar bu taştan birer tane ağızlarına aldırlar. (s.341) Başlarını semaya kaldırdılar. Bulutlar onları

gölgelendirdi.” Belkık devamla “Atam ve arkadaşları kovalamak için hayvanlar üzerine hamle etmişler. Oklar onlara ulaşınca (veya yorulunca) hayvanlar taşları ağızlarından atmışlar. Dedem taşı tanımak için arkadaşlarına toplanmalarını emretmiş. Onlar da toplayıp taşları getirmişler. O ve arkadaşları bu kırda bu taşı arayıp toplamışlar. İncelemişler. Güneş tarafına tutmuşlar. Bulutlar onları gölgelendirmiş. Güneşin yakmasından kurtulmuşlar. Sonra, bu taşlardan toplayabildikleri kadar toplayıp ülkelerine götürmüşler. Onlar bir sefere çıkınca veya yağmur yağmasını isteyince bu taştan bir miktar çıkarıp tutarlarmış. Hemen bir bulut peyda olur, yağmur yağdırırmış. Eğer kar ve dolu yağmasını isterlerse biraz taşı artırırlar, kar ve dolu gelirmiş” dedi. Söylendiğine göre, onlar bu taşla bir tarafa işaret ederlerse o tarafa yağmur yağarmış.

Onların anlattıkları böyledir. Bu onların bir mahareti ve kudretiyle değil Allah’ın kudretiyle olur.

Ebü’l-Abbas sözüne şöyle devam eder: “Şaş şehrine vardım. Yanıma Türkleri iyi bilen bir topluluk geldi. Onlara bu hususu sordum. “Biz de senin bildiklerini biliyoruz” dediler.

Belkık’ın anlattığı yoruma gelince, o meseleyi en iyi bilendir. Zira atalarından nakletmektedir.

Ebü’l-Abbas der ki: Şaş’ta eski kâtiplerden Habib b. Îsâ adlı ihtiyar bir kişiye rastladım. Nuh b. Esed b. Saman’ın Türklerle savaşlarına dair haberleri toplanmıştı. Bu bölgeyi iyi tanıyordu. Bana, Abdullah b. Tâhir’in Nuh b. Esed’e gönderdiği bir mektubu çıkarıp gösterdi. Mektubun sonunda Me’mun ona Türklerin ya da taşıyla yağmur yağdırmaları konusunu araştırmasını emretmekteydi. Habib şöyle der: “Abdullah şehrin âlimlerini, Müslüman Türkleri topladı. Onlara bu meseleyi sordu. Gerçekliğinde ihtilâfa düşmediler. Yalnız, meselenin gerçek sebebini bilemediler.”[*]

Ebü’l-Abbas el- Mervezî şöyle der: “Horasan hükümdarı İsmail b. Ahmed’in şöyle dediğini duydum:

“Bir sene 20000 kadar Müslüman askerle Türklere karşı sefere çıktım. Onlardan 60.000 kadar tepeden tırnağa silahlanmış asker karşıma çıktı. Günlerce onlarla savaştım. Bir gün geldi. Türk memluklar ve sığınmış diğer Türk askerler yanıma geldiler. “Bizim kâfir ordusunda akrabalarımız, arkadaşlarımız var. Falanın geldiğini bildirip bizi uyardılar” dediler.

(s.342) İsmail b. Ahmed “Bahsettikleri kişi onlar nazarında kahin gibiydi (şamandı). O kişinin dolu, kar vs. şeyler yağdırdığını, bulut meydana getirdiğini, bununla düşmanlarını mahvettiğini söylüyorlardı. Askerler “Ordumuz üzerine isabet ettiği her kişiyi öldürecek büyük dolular yağdırmaya karar verdi” dediler. Onlara “Henüz kâfirlik kalplerinizden çıkmamış, bir insan bunu yapabilir mi?” dedim. Onlar “Biz sana gerekli tembihi yaptık, sen bilirsin. Yarın güneş yükseldiği zaman yapacakmış” dediler.

Ertesi günü güneş yükselince, askerlerimle sırtımı verdiğim dağın başında korkunç büyük bir bulut peyda oldu. Yavaş yavaş genişledi, büyüdü. Ordumun hepsini gölgesi altına aldı. Siyahlığı ve vaziyeti, ondan gelen korkunç sesler beni ürküttü. Bunun bir imtihan olduğunu anladım. Atımdan inip iki rekât namaz kıldım. Bu sırada askerler ne yapacaklarını bilmiyorlar, birbirlerine giriyorlardı. Belanın geleceğinden şüphe etmiyorlardı. Allah’a dua edip yüzümü toprağa sürdüm. “Ey Allah’ım, bize yardım et. Kulların imtihanın karşısında zayıflar. Şüphe etmiyorum ki, kudret ancak senin elindedir, insanlara fayda ve zarar ancak senden gelir. Bu bulut üzerimize yağmur yağdırırsa Müslümanlar için fitne (bozgunculuk) kâfirler zafer (satvet) olur. Kuvvet ve kudretinle onu üzerimizden defet ey kuvvet ve kudret sahibi” dedim. Sonra “Yüzüm secdede Allah’a çok yalvardım.

Hayırın ancak ondan geleceğini, ondan başkasının kötülükleri defedemeyeceğini biliyordum.”

Bu şekilde Allah’a yalvarırken “Askerlerden memluklar ve başkaları yanıma gelip selamete erdiklerini müjdelediler. Kolumdan tutup secdeden kaldırdılar. “Ey emir bak, bak!” diyorlardı. Başımı kaldırdım. Ne göreyim, bulut askerlerin üzerinden kalkmış, Türklerin ordusunun üzerine gitmiş, onlar üzerine büyük dolular yağdırıyordu. Onlar birbirlerine giriyorlardı, hayvanları ürküyor, çadırları sökülüyordu. Bulut her düştüğü askeri öldürüyor, berbad ediyordu. Arkadaşlarım “Onlar üzerine hücum edelim” dediler. Ben “Hayır, Allah’ın azabı daha beter ve acı” dedim. Aralarından çok azı kurtulabildi. Karargâhlarını bütün eşyalarıyla bırakıp kaçtılar. Ertesi sabah (s.343) karargâhlarına vardık. Hesapsız, tarif edilemez derecede çok ganimet bulduk. Hepsini götürdük. Selamete erdiğimiz için Allah’a hamdettik. Onun bize kolaylık gösterdiğini, bu şeyleri verdiğini anladık. Hamd âlemlerin Rabbinedir.”[97]

Bazı Türk Şehirleri, Onların Acâiblikleri

Said b. el-Hasan el-Semerkandî şöyle der:

Türklerden bir kısmı göçebedir. Konarlar, göçerler. İslam ülkelerindeki göçebeler gibi yağmuru, otlak yerleri takibederler. Bunlar bir hükümdara boyun eğmezler. Kimseye itaat etmezler, birbirlerine yağma yaparlar. Kadınları, çocukları esir ederler. Çoğu defa onlarda bir aşiret bir kabileden ayrılır, başka bir aşirete gider, ona katılır. Yanlarında katıldıkları aşiretin esir edilmiş kadınları, çocukları olur, onlardan bu esir edilmiş kişileri istemezler, onlara köle gözüyle bakarlar. Bu onlar arasında bir adet ve birleştikleri bir kuraldır.

Türklerin çok şehirleri vardır. Bazı şehirlerde tüccarlar, mallar bulunur, her şehirde çarşılar vardır.[88]

Bu şehirlerden biri Tokuzoğulların şehridir (Hanbalık). Bu, Türk şehirlerinin en büyüğü, en müstahkemidir. Taştan yapılmış büyük bir suru, etrafında su dolu hendeği vardır. Halkı güçlü, savaşçıdır. Silahlarının çoğu kılıçtır... [İbn el-Fakih buradan itibaren iki sayfa kadar başka kaynaklarda geçmeyen, uydurma olduğu anlaşılan bazı Türk şehirlerinden bahseder. Verdiği bilgiler hurafe mahsulüdür. Bu sebeple çalışmaya almadık.]

Türklerin, burada bahsetmediğimiz, Müslümanların, diğer insanların ulaşamadığı başka çok sayıda şehirleri vardır. Bunlara dair haberler bize gelir. Zira bu şehirler çok doğudadır. Oraya kimse ulaşamaz, tacirler veya başkaları gidemez.

Horasan, Doğu, Türk Ülkeleri ve Buralara Komşu Bölgelerin Hükümdarlarının Lakapları:

Nisabur hükümdarına Keyan, Merv hükümdarına Mâhiye, Serahs hükümdarına Zâdiye, Ebîverd hükümdarına Behmene, Nesâ hükümdarına İran, Gürcistan hükümdarına Turan-bende, Merverruz hükümdarına Gilan, Zâbulistan hükümdarına Fîruz, Kâbul hükümdarına Kâbul-şah, Tirmiz hükümdarına Tirmiz-şah, Bamyan hükümdarına Şîr-i Bamyan, Suğd ve Fergana hükümdarına İhşid, Ruyşan hükümdarına Ruyşan-şah, Cüzcan hükümdarına Kökbar-hüdâ, Harezm hükümdarına Harezmşah, Hâneş hükümdarına Haneş-i Gilan, Buhara hükümdarına Buhârâ-hudah, Usrûşene hükümdarına Afşın, Semerkand hükümdarına Tarhun, Sicistan ve Daver ülkesi hükümdarına Rutbil, Herat-Bûşenc Budğîs hükümdarına Neraran, Kiş-Ruhac hükümdarına Bendun, Mâverâünnehr hükümdarına Şârşah denir.

Türk hükümdarlarına gelince; Heylub Hakan, Cebğûye, Şâbe Hakan, Sencir Hakan, Mabuş (Manuş) Hakan, Fîruz Hakan denir.

Küçük Türk hükümdarlarına Tarhan, Zeyrek, Çurtigin, Yumrun, Suhrab, Fûrek denir.[89] Burada İbn el-Fakih diye tanınan Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî'nin Kitabü Ahbar el-Büldan'ı biter.

Ebû Dülef Mis’ar b. Mühelhil el-Benâzicî’nin Türk, Hind, Çin Ülkelerinde Gördüklerini Anlattığı Birinci Risâle [*]

Allah’a hamd, (s.348) peygamberlere senadan sonra doğu ülkelerinin yollarını, siyasetleri ve hükümdarları arasındaki farklılıkları, mabedlerini, hükümdarlarının ihtişamlarını, idarecilerinin hükümlerini ve derecelerini anlatmakla bu risaleyi yazmaya başladım. Zira bunları bilmek insanın görüşlerini artırır, gidişatına katkı yapar.

Allah oralara uyanık, ibret alan, akıllı ve basiretli kişiler vermiştir. Allah Teâla “Yeryüzünde dolaşmadılar mı? Kendilerinden önceki kavimlerin akıbetlerini görsünler. O kavimler daha kuvvetli, yeryüzünü daha çok imar eden, eserlerle donatan insanlardı. Onlara deliller (ayetler)le peygamberler geldi. Allah onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendilerine zulmettiler.”[90] dedi. Böylece, seyahati farz, uzak yerlerdeki eserleri görmeyi mecburi kıldı. Sizin bu sevap yoluna girdiğinizi, iyi adla anılmayı istediğinizi zannediyorum. Sizinle aramızdaki kardeşlik, sevgi bağını kuvvetlendirmeye yardım ettiğinizi görüyorum. Allah’tan yardım istiyor, hatalardan kaçınıyorum. Beni saadete götüren… odur. Aziz ve hakimdir.

Vatanımdan uzaklaşıp yürüyerek Horasan’a gelince bu bölgenin hükümdarı, emiri… Nasr b. Ahmed b. İsmail b. Ahmed [el-Sâmânî]’nin şânının büyük, saltanatının ulu olduğunu gördüm. Onun yanında imkan sahipleri önemsiz, kuvvet ve kudret sahiplerinin ağırlığı hafif kalır. Yanına varınca Çin hükümdarı Fâlin b. el-Şehir’in[91] elçilerinin onunla sıhriyet akrabalığı kurmak istediklerini, kızını Çin

hükümdarına istediklerini gördüm. Şeriat yasakladığı için Nasr b. Ahmed onların isteğini kabul etmedi. Onun reddetmesi üzerine elçiler Nasr'ın çocuklarından biriyle Çin hükümdarının kızının evlenmesini teklif ettiler. O da bunu kabul etti. Elçilerle Çin'e gitmeyi fırsat bildim. Türk ülkelerinin yolunu tuttuk.

Horasan, Mâverâünnehr'deki İslam şehirlerini geçtikten sonra ilk vardığımız kabile Harkah[92] diye bilinir. Buğday, arpa yiyerek bu ülkeyi bir ayda katettik.

Sonra, Tahtah[93] denen kabileye vardık. Bu ülkede arpa, karacadarı, çeşitli etler, kır baklaları yedik. Yirmi gün bu ülkede emniyet, bolluk içinde yürüdük. (s.349) Bu ülke halkı Çin'e bağlıdırlar, yakın zamanda Müslüman oldukları için Harkah'a vergi verirler. Çoğu zaman Harkah'la birleşip uzaklarındaki putperestlere gaza yaparlar.

Sonra, Necâ[94] denen kabileye vardık. Bu ülkede karacadarı, mercimek, nohud yedik. Bir ay emniyet içinde bu kabilenin topraklarında yürüdük. Bunlar putperest olup Tahtah'a vergi verirler. Hükümdarlarına secde ederler, öküzü kutsal sayarlar. Ülkelerinde sığır yoktur, hürmeten ona sahip olmazlar. Bu ülkede çok üzüm, incir, siyah muşmula bulunur. Yine bu ülkede ateşte yanmayan bir ağaç vardır. Bu ağaçtan putlar yaparlar. [Hristiyan yolcular bu ağacın İsa'nın çarmıha gerildiği ağacın cinsinden olduğunu söylerler. Bu sebeple ağaçtan yanlarına hatıra parçalar alırlar.][95]

Sonra Peçenekler[96] denen bir kabileye vardık. Uzun sakallı, bıyıklı, vahşi insanlar. Birbirlerini yağmalarlar. Onların erkekleri yol üzerinde kadınlarla çiftleşirler. Sadece karacadarı yerler. Bu kabile arasında on iki gün yürüdük. Onların ülkesinin kuzeyde Bulgarlar tarafına doğru geniş olduğunu söylediler. Hiçbir hükümdara vergi vermezler.

Sonra Çiğiller[97] denen bir kabileye vardık. Arpa, börülce, koyun eti yerler. Deve kesmezler, sığır öldürmezler. Ülkelerinde sığır yoktur. Elbiseleri yün ve kürktendir. Başka çeşit elbise giymezler. Aralarında az sayıda Hıristiyan vardır. Güzel yüzlüdürler. Aralarından bir adam kızı, kız kardeşi, diğer mahremleriyle evlenebilir. Fakat Mecusi değillerdir. Nikâh konusunda gelenekleri böyledir. Süheyl, Zühal (Satürn), İkizler, Büyük Ayı, Küçük Ayı yıldızlarına, Oğlak Burcu'na taparlar. Çoban Yıldızı'na rablerin Rabbi derler. Bolluk içindedirler, kötülük yapmazlar. Etraflarındaki Türk kabileleri onları yağmalar, onlara hâkim olmak ister. Onların ülkesinde kiklan diye bilinen bir tatlı ot vardır. Etle pişirilir. Yine onların ülkesinde badzehr (panzehir) taşı madeni, hutüvv alnı bulunur. Hutüvv orada yaşayan bir çeşit öküzdür.[98] Kan ile buğday birasından, çok sarhoş eden bir içki yaparlar. Evleri ahşap ve kemiktendir.[99] Hükümdarları yoktur. Emniyet, kıtlık içinde onların ülkesini 40 günde katettik.

Sonra Buğraç[100] adındaki kabileye vardık. Onlar bıyıklı, sakalsızdırlar. Süvari veya (s.350) yaya olsun mızrağı çok iyi kullanırlar. Onların, Yahya b. Zeyd soyundan gelen, alevî, büyük bir hükümdarları vardır. Yanlarında, üzerinde Zeyd aleyhisselamın mersiye olarak söylediği beyitler bulunan tezhipli bir Mushaf vardır. Bu mushafa taparlar. Onlara göre Zeyd Arapların hükümdarı, Ali b. Ebi Talip ilahıdır. Başlarına ancak alevi bir hükümdar tayin ederler. Semaya baktıkları zaman ağızları açık, gözleri dışarı fırlamış olurlar.

"Arapların tanrısı oradan iner, oraya çıkar." derler. Zeyd'in çocuklarının soyundan gelen hükümdarlarının özelliği sakallı, burunları düz, gözleri büyük olmalarıdır. Onlar karacadarı, erkek koyun eti yerler. Onların ülkesinde sığır, keçi bulunmaz. Keçe elbise giyerler. Zencilerin ateşte yakılması gerektiğine inanırlar(?).Onlar arasında bir ay korku

içinde yürüdük. Yanımızdaki her şeyin öşürünü (gümrük vergisini) verdik.

Sonra Tübbet (Tibet) denen kabilenin yanına vardık. Onlar arasında 40 gün emniyet ve rahat içinde buğday, arpa, bakla, et, balık, bakliyat, üzüm, meyve yiyerek yol aldık. Onlar her türlü elbise giyerler. Onların kamıştan inşa edilmiş bir şehri var. Bu şehirde yağlı deriden imal edilmiş bir mabed, bu mabedin içinde hutüvvden, gazel boynuzlarından yapılmış putlar bulunur. Bu şehirde Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar, Mecusiler, Hindular yaşar. Buğraç alevî hükümdarına haraç verirler. Başlarına kura ile hükümdar tayin ederler. Suçluları koydukları hapishaneleri vardır. Kıbleye dönerek namaz kılarlar.[101]

Bunlardan sonra Kimek kabilesine vardık. Bunların evleri deridendir. Nohud, bakla, erkek koyun-keçi eti yerler. Dişi hayvanı boğazlamayı caiz görmezler. Ülkelerinde tanesinin yarısı beyaz, yarısı siyah bir çeşit üzüm bulunur. Onların yanında suyu çeken bir çeşit taş vardır. Bu taşla yağmur yağdırırlar. Düz bir arazide altın madenleri bulunur, onu parçalar halinde bulurlar. Yine, sellerin üzerini açtığı elmas madenleri, tatlı, uyuşturucu, uyutucu bir çeşit bitkileri vardır. Kendilerine has alfabeleri bulunur. Başlarında bir hükümdarları, mabedleri yoktur. (s. 351) bunayanlar, görünürde kusurlu olanlar dışında, aralarında 80 yaşını geçenlere taparlar. Bunlar arasında 35 gün yürüdük.

Sonra Oğuzlar denen kabileye vardık. Taştan, ahşaptan, kamıştan inşa edilmiş bir şehirleri var. İçinde putlar olmayan bir ibadethaneleri bulunur. Onların vergi alan büyük bir hükümdarları var. Hind’e, Çin’e ticaret yaparlar. Sadece buğday yerler. Bakliyat yetiştirmezler. Erkek ve dişi koyun-keçi eti yerler. Keten, pamuklu elbiseler giyerler. Yünlü elbise giymezler. Onların ülkesinde karın ağrısına iyi gelen beyaz bir taş, kılıç üzerine sürünce keskinliğini ortadan kaldıran

kırmızı başka bir taş vardır. Onlar arasında bir ay emniyet ve selametle yürüdük.

Sonra Tokuzoğuzların ülkesine vardık. Onlar boğazlanmış hayvan eti yerler, pamuklu ve keçe elbise giyerler. Onların mabedi yoktur. Ata hürmet ederler, onu gayet iyi bakarlar. Onların ülkesinde, burnu ve başka bir yeri kanayan insan üzerine asılınca kanamayı durduran bir çeşit taş vardır. Onlar gökkuşağını görünce bayram yaparlar. Batıya dönerek namaz kılarlar. Kalemleri siyahtır. Onların ülkesinde 20 gün büyük korku içinde yürüdük.

Sonra Kırgızlar denen kabileye vardık. Karacadarı, pirinç, deve eti hariç, sığır, koyun, keçi ve diğer hayvanların etlerini yerler. Onların bir mabedi, yazı yazdıkları alfabeleri vardır. Onlar fikir, düşünce sahibi kişilerdir. Yanacak maddesi tükeninceye kadar lambalarını söndürmezler. Namaz vakitlerinde okudukları manzumeleri vardır. Onların az miski ve yılda üç bayramları bulunur. Bayrakları yeşildir, güneye doğru ibadet ederler. Satürn ve Venüs yıldızlarına saygı gösterirler. Merih yıldızını uğursuz sayarlar. Çocuk doğunca ona secde ederler. Onlar tüccardır, mevsimleri, zamanı ölçen takvimleri vardır. Ülkelerinde yırtıcı hayvan çoktur. Onlar geceleyin lamba yerine yakılan bir çeşit taşa sahiptirler. Bu taş başka yerde yanmaz. Onların aralarındaki anlaşmazlıkları halleden âlim ve itaat edilen bir hükümdarları bulunur. Onun önünde ancak kırk yaşını geçenler oturabilir. (s.352) Bunlar arasında bir ay emniyet ve bolluk içinde gittik.

Sonra Karluklar denen kabileye vardık.[102] Bunlar nohud ve mercimek yerler. Karacadarıdan bir içki yaparlar. Tuzlanmış etyemezler. Yünlü elbise giymezler. Duvarlarında eski hükümdarlarının resimleri olan bir mabedleri vardır. Bu mabed eteşte yanmayan bir ağaçtan yapılmıştır. Bu ağaç onların ülkesinde çoktur. Aralarında zulüm, işkence

yaygındır. Birbirlerini yağmalarlar. Zina onlar arasında açıkça yapılır, mahzurlu görülmez. Onlar kumarbazdırlar. Bir kişi diğerinin karısını, kızını, oğlunu, anasını ütebilir. Eğer kumar meclisi dağılmamışsa ütülen fidye verip kendini kurtarabilir. Üten meclisten ayrılırsa üttüğü onundur. Onu tüccarlara istediği gibi satar. Kadınları güzel, fakat ahlaksızdırlar. Onlar az kıskançtır. Ülkelerine kafileler gelince kadın, kızı, kız kardeşi veya başka biri kafile reisine veya diğerlerine gelir yüzlerine bakar. Bir adamı beğenirse onu evine götürür, evinde ağırlar. Kocası, çocukları, kardeşleri de adama hizmet ederler. Yabancı adam evde kaldıkça kocası karısına yaklaşamaz. Ancak, bir hizmet varsa onu yapar. Sonra kadın ile adam yiyip içmeye dalar. Kocası adama karşı kıskanmaz, onun yaptığını kötü görmez.[103] Onların ipek elbiseler giydikleri bir bayramları vardır. İpek elbise giyme imkânı olmayan elbisesine bir ipek parçası yamar. Onların ülkesinde cıva ile çıkarılan gümüş madeni bulunur. Onların ülkesinde helile ağacı yerine kullanılan, gövdesi dik bir ağaç vardır. Onun usaresi (suyu) ateşli şiş yaralar üzerine sürülürse hemen iyi eder. Onların ülkesinde ululadıkları, yanında muhakeme yaptıkları, uğruna kurban kestikleri büyük bir kaya bulunur. Bu taş yeşil ve düzdür. Bunlar arasında 25 gün emniyetle gittik.

Sonra Kutluk denen kabileye vardık. Onlar arasında 10 gün yürüdük. Onlar sadece buğday, kesilmemiş hayvanların (öldürülmüş hayvan) etini yerler. Türkler arasında onlardan kahraman görmedim. Etraflarındaki kabileleri yağmalar, talan ederler. Onlar arasında yetişen kişiye bir şey yapmazlar. Kız kardeşleriyle evlenirler. Kadın hayatı boyunca bir erkekten fazlasıyla evlenmez. Kocası ölürse tekrar evlenmez. Onlar fikir, tedbir sahibidirler. Bir adam onların ülkesinde zina ederse adam ve kadın yakılır. (s.353) Onlar arasında boşanma yoktur. Kadına adamın bütün malı mihr verilir. Ayrıca, evlenen kadının velisine bir sene hizmet eder. Onlar adam öldürene kısas tatbik ederler. Yaralamalarda

tazminat verirler. Eğer yaralanan tazminatı aldıktan sonra ölürse bir şey talep edemez. Onların hükümdarı kötülüklerden meneder, evlenemez. Evlenirse öldürülür.

Sonra Kitaylar denen kabileye vardık. Onlar arpa ve mürdümek, boğazlanmış hayvan eti yerler. Doğru bir şekilde evlenirler. Onların hükümleri akli hükümlerdir. Buna göre ceza verirler. Hükümdarları yoktur. Onlardan her kişi anlaşmazlıklarının halli için bir ihtiyara (şamana) başvurur. [104] Onun huzurunda mahkeme olurlar, verdiği kararları kabul ederler. Ülkelerinden geçenlere eziyet etmezler, öldürmezler. Bir ay, daha çok veya az îtikafa çekildikleri bir mabedleri vardır. Boyalı elbise giymezler. Onların ülkesinde makbul misk bulunur. Ülke dışına çıkarılınca değişir, etkisi kalmaz. Onların çok faydalı bakliyat cinsi yiyecekleri vardır. Ülkelerinde, görenleri öldüren yılanlar bulunur. Yalnız, bu yılanlar dağlardadır, dışarı çıkmazlar. Onlar arasında ateşli hastalıkları teskin eden bir çeşit taş vardır. Başka yerde etki etmez. Onların ülkesinde yeşil damarlı panzehir taşı vardır, mumludur. Bunlar arasında 20 gün yürüdükten sonra Behi ülkesine vardık.[105]

Şeref el-Zaman el-Mervezî, Tabâyi el-Hayavan [*]

(s. 2a) Dokuzuncu Hakkındadır

Türkler çok cinslere, çeşitlere ayrılan, kabileleri, aşiretleri çok bir büyük millettir. Aralarında kasabalarda, köylerde oturanlar, bozkırlarda, çöllerde konup göçenler vardır.

Onların büyük kabilelerinden biri Oğuzlar olup 12 kabiledir. Bir kısmına ise Tokuzoğuz, bir kısmına Uyguz (Uygur), bir kısmına Üçguz denir. Tokuzoğuzların hükümdarına Tokuzoğuz Hakan denir. Onun çok miktarda askeri vardır. Eskiden onların hükümdarının 1000 ücretli askeri (çakeri), 400 cariyesi vardı. Ücretli askerler her gün yanında üç defa yemek yerler, su içerlerdi. Hükümdarları halkın karşısına ancak ayda bir defa çıkardı. Onların güzel siyasi gelenekleri, kanunları bulunur. Bir kısmı şehirlerde, bir kısmı kırlarda, çadırlarda, karargâhlarda otururlar. Onların bozkırları Mâverâünnehr hizasındadır, bir kısmı ise Harezm hizasına düşer. Onlar İslam ülkelerine komşu olunca Müslüman oldular. Türkmenler dendiler. Türkmenlerle Müslüman olmayan Oğuzlar arasında mücadeleler oldu. Sonra, Müslüman olanları çoğaldı, iyi Müslüman oldular, kâfirlere galip gelip onları kovdular. Kâfir Türkler de Harezm'den Peçeneklerin ülkesine çekildiler. Türkmenler (Müslüman Oğuzlar) İslam ülkelerine yayıldılar. Oralarda iyi idarede bulundular, çoğunu ele geçirdiler. Hükümdarlar, sultanlar oldular.[106]

Türklerden başka bir gruba Kun (Hun) denir. Nasturî Hıristiyan olan Kitay hanından korkarak, meraları dar geldiği için yurtlarından ayrıldılar. Harezmşah Ekinci b. Koçkar (ölm. 1097) Kunlardandır.

Kunları Kay denen ve daha kalabalık, daha kuvvetli bir millet takibetti. Onları meralarından attılar. Kunlar, Şârilerin

ülkesine gittiler. Şariler ise Türkmenlerin ülkesine geldiler. Türkmenler ise Oğuzların doğusuna, Oğuzlar Hazar denizi sahiline yakın olan Peçeneklerin ülkesine yer değiştirdiler. [107]

Türklerden bir kısmına Kırgızlar denir. Onlar büyük bir millet olup, yurtları yazlık doğu ile kuzey arasında yer alır. Kuzeylerinde Kimekler, batılarında Yağmalar, Karluklar, kışlık batı ile güneylerinde Kuca ve Ergler bulunur. Kırgızların ölülerini yakmaları adetlerindendir. Ateşin ölüleri temizleyip pakladığını söylerler. Eskiden adetleri böyleydi. Müslümanlara komşu olunca ölülerini gömmeye başladılar. [108] Kırgızlarda halktan Fağının (Kam) denen bir adam vardır. Her sene belli bir günde bu adam getirilir. Yanında şarkıcılar, çalgıcılar toplanır. İçki içmeye, şarkı, musiki ile eğlenmeye başlarlar. Meclis hoş halalınca bu adam bayılır, saralı gibi yere düşer. Sonra ona bu sene neler olacağını (21a) sorarlar. Yılın bolluk, kuraklık, kıtlık yağmurlu mu? olacağını ve diğer şeyleri söyler. Bunların gerçek olduğuna inanırlar.

Kırgızların ülkesinde büyük bir ırmağa dökülen dört vadi (ırmak) vardır. Bu büyük ırmak dağlar ve karanlık çukurlar arasından akar. Anlatıldığına göre Kırgızlardan bir adam bir gemiye (kayığa) binip bu büyük ırmağa saldı. Üç gün güneş, yıldız, ışık görmeden bu vadide yol aldı. Sonra, aydınlık, boş bir düzlüğe vardı. Kayıktan çıktı, hayvanların tırnak (ayak) seslerini duydu. Bir ağaca çıkıp beklemeye başladı. Sonra uzun boylu üç süvari gördü. Her bir süvarinin boyu uzun kargılı bir mızrak kadardı. Yanlarında inekler kadar büyük köpekler vardı. Ona yaklaşıp görünce acıdılar. Aralarından biri onu ağaçtan indirdi. Hayvanın üzerine bindirdi, köpeklerin parçalamasından korudu. Adamı ağırlıklarının yanına getirdiler. Bir çadırın üzerine attılar. Yemeklerinden yedirdiler. Onun gibi bir varlık görmedikleri için hayret ediyorlardı. Sonra aralarından biri onu alıp yurdunun

yakınına döndü. Hiç kimse onların kim, ne cins insan olduklarını anlayamadı.

Türklerden bir kısmı Karluklardır. Altın dağı da denen Tulas dağında oturuyorlardı. Tokuzoğuzlara tutsaktılar. Onlara isyan edip Türgişlerin ülkesine geldiler, burayı elegeçirdiler. Onları yenip saltanatlarına son verdiler. Sonra, Türgişlerin ülkesinden İslam ülkelerine geldiler. Karluklar dokuz gruba ayrılır. Üçünü Çiğiller, üçünü Askeliler, birini Bulaklar, birini Güğerçinler, birini Tuhsılar meydana getirir.

Türklerden başka bir kabile Kimeklerdir. Onların köyleri, evleri yoktur. Ormanlarda, ağaçlıklarda, su ve ot bulunan yerlerde yaşarlar. Çok sığır ve koyuna sahiptirler. Onların ülkesinde deve yoktur. Çoğu defa tüccarlar onlara tuz götürürler, bir batman tuzu samur kürküne değişirler. Onlar yazın kısrak sütü, kışın kurutulmuş etle beslenirler. Orada çok kar yağar. Hatta kar bir mızrak boyu yağar. Böyle olursa ve Oğuzlarla sulh içindeyseler Kimekler hayvanlarını Oğuzlar tarafına götürürler, Kimeklerin kış için hazırladıkları mahzenleri, tünelleri vardır. Çok soğuk günlerde oralarda otururlar. Onlardan biri samur, kakım ve başka hayvan avlamaya çıkmak isterse her biri üç arşın uzunluğunda, bir karış genişliğinde iki ağaç alır. Bunlardan birinin başı gemi göğsü gibi kalkıktır. Adam bu ağaçları mestli (ayakkabılı) ayağına bağlar. Biri üzerine dayanarak kar üzerinde geminin deniz suyunu yardığı gibi gider.

Kimeklerin sağında yine onlardan ateşe, sulara tapan üç kabile vardır. Bunlar yabancılarla alış-veriş ederler. Alışveriş şekilleri dille konuşarak değil işaretledir. Yabancı kişi satacağı malı bir ağacın üzerinde getirir. Kimekli gelir onun malının karşılığını yanına bırakır. Mal sahibi Kimeklinin değişmek istediği mala razı olursa onu alır, kendi malını bırakır. Razı olmazsa mala dokunmaz. Onların en çok aradıkları mallar sarıdan imal edilmiş taslar, kırmızı

küplerdir. Onlar her yıl bir gün oruç tutarlar, ölülerini yakarlar. Ölülerinin ardından ağlamazlar. “Allah’ın takdirine razıyız” derler.

Kimeklerin kıble (güney) tarafında Nasriyye denen bir kabile vardır. Onların müstakil reisleri vardır. Yaz ve kış ağaçlıklarda, ormanlarda otururlar.

[…] Peçenekler yağmur ve ot bulunan yerleri takibeden göçebe (yörük) kavimdir. Peçeneklerin ülkesi yürüyüşle 30x30 günlük yol tutan genişliktedir. Etraflarını çok sayıda kabile kuşatmıştır. Kuzey taraflarında Kıpçaklar, güney ve batılarında Hazarlar, doğularında Oğuzlar, batılarında Slavlar (Bulgarlar olmalı) vardır. Bu kavimler Peçenekler üzerine, Peçenekler onlar üzerine sefer yaparlar. Peçenekler servet, hayvan, koyun, eşya, altın, gümüş, silah, buyruk, sancak sahibidirler. Peçeneklerle Hazarlar arası bozkırlar, ormanlar arasından 10 günlük yol tutar. Aralarındaki bu mesafeyi yıldızlara, alametlere bakarak zahmetle katederler.

Hazarlara gelince, onların ülkesi geniştir. Bir tarafı büyük bir dağa bitişir. Bu dağın başında Türklerden iki kavim (22a) oturur. Bunlardan birine Tulas, diğerine Lu’ar denir. Bu dağ Tiflis’e kadar uzanır. Onların şehri Sarığşen’dir. Hanbalık (Etil) denen başka bir şehirleri daha vardır. Kışın bu şehirlerde otururlar. Bahar gelince kırlara çıkarlar, bütün yazı oralarda yazlarlar. Onların hükümdarı bir tarafa giderse 10.000 kişiyle gider. Onların âdetine göre, bir sefere çıkınca her asker kavak ağacından 20 kazık taşır. Her kazık 2 arşın uzunluğundadır. Bir yerde konaklarlarsa her asker yanında taşıdığı kazıkları hizasında yere çakar, bu kazıklara kalkanlar dayanır. Bir saatten az zamanda askerlerin etrafında bir sur oluşturulur. Hiçbir kimse onlara baskın yapamaz.[109]

Burdaslar da Türklerdendir. Burdasların ülkesi Hazar ülkesine dahildir. Onlarla Hazarlar arasında 15 günlük mesafe vardır.

Onlar Hazar hükümdarına tabidirler. Onlar arasından 10000 süvarilik asker çıkar. Onları bir arada tutan ve üzerlerinde hükmeden bir reisleri yoktur. Her mahallede anlaşmazlıkları hakkında hüküm vermesi için müracaat ettikleri bir ihtiyar (şaman) vardır. Onların ülkesi geniştir. Ağaçlıklarda yaşarlar. Bulgarlara, Peçeneklere yağma akını yaparlar. Onlar parlak, cüsseli, gösterişli kişilerdir. Onlar arasında bir kız büluğa erince babasının hükmünden çıkar, erkeklerden istediğini babasından istemesi için seçer. Babası isterse onunla evlendirir. Onlar domuz ve sığır sahibidirler. Çok balları vardır. Paralarının çoğu sansar derisidir. Burdaslar iki kısımdır. Bir kısmı ölülerini yakarlar, bir kısmı gömerler. Onlar düz bir yerde yaşarlar. Ağaçlarının çoğu kayın ağacıdır. Tarlaları vardır. Ülkelerinin genişliği 17x17 günlük mesafe tutar. Ülkelerinde meyve yetişmez. İçkileri baldandır.

Macarlar Türklerden bir kavimdir. Onların 100x100 fersah genişliğinde büyük bir ülkeleri vardır. Reislerine Künde (Kündür) denir. 20000 askerle sefere çıkar. Künde hükümdarın unvanıdır. Onlar kubbeli çadırlarda otururlar, otlak ve bolluk yerleri takibederler. Onların ülkesinin bir sınırı Karadeniz'e (Bahr el-Rum'a) bitişir.[110] Bu ülkede Rum denizine dökülen iki nehir vardır. Biri Ceyhun'dan büyüktür. Macarlar bu iki nehir arasında yaşarlar. Bu nehirlerin adları Don ve Etil'dir.[111] Macarların ülkesi ağaçlıktır. Tarlaları vardır. (22b) Onlar kendilerine komşu olan Slavlara ve Ruslara galip gelirler. Onlardan esirler alıp satmak için Rumlara götürürler. Orada satarlar. Macarlar parlak, güzel manzaralı, cüsseli insanlardır. Çok ticaret yaptıkları için servet ve mal sahibidirler.

Slavlara gelince, onlar çok sayıda kabiledir. Onlarla Peçeneklerin ülkesi arasında bozkırlardan, meskûn olmayan yerlerden geçen 10 günlük mesafe vardır. Bu mesafede birbirine girmiş ağaçlar, su çıkan kaynaklar (pınarlar) vardır. Onlar bu ağaçlıklarda otururlar. Onların ülkesinde üzüm

bağları yoktur. Çok balları vardır. Domuz güderler, ateşe taptıkları için ölülerini yakarlar. En çok karacadarı ekerler. İçkileri baldandır. Onların çeşitli nefesli musiki aletleri vardır. Bunlardan birinin uzunluğu iki arşındır. Onların udu düz satıhlı ve 8 tellidir. Tellerin bağlanacak yerlerinin boncuğu yoktur. Telleri bağlayacak kısmı düzdür. Bolluk içinde değillerdir. Silahları mızrak, kargı ve güzel yapılmış kalkanlardan ibarettir. Onların en büyük başkanına şevit denir. Onun sevic denen bir vekili vardır.[112] Hükümdarın beygirleri vardır. Onların sütüyle beslenir. Hükümdarın oturduğu şehre Hajerat[113] denir. Orada her ay üç gün çarşı (panayır) kurulur. Slavların ülkesi çok soğuktur. Onlar derin mahzenler kazıp üzerlerini ahşapla örterler. Gübre ve odunla ısıttıkları suyun buharıyla bu mahzenleri ısıtırlar, kışı orada geçirirler. Macarlar kışın onlara yağma akınları yaparlar. Birbirlerini yağmaladıkları için Slavlar çok köleye sahiptirler.

Ruslara gelince, onlar deniz ortasında bir adada (İskandinavya'da) yaşarlar. Adanın genişliği 3x3 günlük yol tutar. Bu adada ormanlar, ağaçlıklar, etrafında göller bulunur. Onlar kalabalıktır. Geçimleri, kazançları kılıçladır. Onlardan bir adam ölürken mallarını kızlarına verir, oğullarını kılıçlarıyla baş başa bırakır. Çocuklarına "Babanız kılıcıyla hayatını kazanırdı. Ona uyun, onun yerini alın" derler. Hicri 300 (M. 912) yılında Hıristiyan oluncaya kadar bu şekilde yaşıyorlar, yetişiyorlardı. Hıristiyan olmaları üzerine din onların kılıçlarını kınlarına soktu. Kazanç kapıları kapandı. Zarara ve iflasa uğradılar, yaşama imkânları zorlaştı. Cihad ve gazanın mübah olması, eski alışkanlıklarına dönerek ayağa kalkmak için (23 a) Müslüman olmak istediler. Harezmşah'a elçiler gönderdiler. Elçiler hükümdarın yakınlarından dört kişiydi.[114] Zira onların müstakil, kendi kendine ayakta duran bir hükümdarları vardır. Türklerin hükümdarına Hakan, Bulgarların hükümdarına İlteper dendiği gibi Rus

hükümdarına Vlademir denir. Elçileri Harezmşah'a gelip görevlerini tamamlayınca, Müslüman olmak istedikleri için Harezmşah çok memnun kaldı. Onlara İslamiyet'in kurallarını öğretecek kişiler gönderdi. Müslüman oldular.

Ruslar kuvvetli, kudretli insanlardır. Sefer (gaza) yapmak için uzak yerlere yaya giderler. Ayrıca, gemilerle Hazar denizinde yolculuk yaparlar. Denizdeki gemileri, malları yağmalarlar. Karadeniz'de yolculuk yapar, Halici'nde zincir bulunan İstanbul (Kostantıniyye)'a sefer yaparlar. Bir defasında Hazar denizinde sefer yapıp kısa bir müddet Azerbaycan'daki Berdea'yı ele geçirdiler.[115] Onların cesareti, kahramanlığı meşhurdur. Hatta onlardan bir kişi diğer milletlerden birkaç kişiye bedeldir. Atları olup süvarî olsalar insanlar üzerine büyük bela kesilirlerdi.

Türkler hakkında yaygın ve meşhur olan bilgileri uzatmadan anlattık. Zira onların cinsleri, çeşitleri, tarihleri, kanunları, adetleri anlatılamayacak kadar çoktur. Hipokrat ile Galinos'un onlar hakkında sözleri vardır. Bazılarını burada zikredelim:

Hipokrat şöyle der:

Avrupa kıtasından Türklerden bir kavim vardır. Birbirlerine benzerler. Diğerlerine benzemezler. Aynı şekilde Mısır halkı da birbirlerine benzer. Yalnız Mısır halkı sıcak ülkede, Türkler soğuk ülkede yetişmişlerdir."

Galinos "Surmata (Sarmat) denen insanlar küçük gözlü, uzun bakışlıdır" der. Hipokrat "Türklerin gıdaları, âdetleri birbirine benzer. Bunun için sadece kendilerine benzemişler, diğer milletlere benzememişlerdir. Fizyonomilerinde, adetlerin de onlardan ayrılırlar" der.

Galinos şöyle der:

“Türk ülkeleri soğuk, rutubetli, suları, sahraları (23b), madenleri çok bir yerdir. Onlar işsiz kişilerdir. Zor işlerle uğraşmazlar. Bunun için eklem yerleri görülemez. Yani eklemleri çok etten görülmez. Zira rutubetli mizaçları çok et üretir…”

(24a) Hipokrat “Bu bahsettiğimiz hususlardan dolayı Türklerin çoğu iğdiş gibidirler. Kadınlara karşı iktidarsızdırlar” der. Bu husus bazı Türk ülkelerinde oturanlarda görülür. Bozkırlarda, sahralarda oturanlar, kışın-yazın yer değiştiren Türkler insanların en kahramanı, savaşta en sabırlısıdır.

Türkler iki kısma ayrılır. Bir kısmının beyleri, hükümdarları vardır. Onlara itaat ederler, emirlerine tabi olurlar. Bir kısmı ise kimseye itaat etmezler. Onlara kimse hâkim olamaz. Bunlar en cesur, en yiğit insanlardır. Hipokrat “Asya halkından bir kısım vardır. Onlar kimseye boyun eğmez. Başkaları onlara hâkim olamaz. Bunlar en cesur, en yiğit insanlardır. Yunanlılar, Türkler gibi. Zira onlar hür kişilerdir. Kendi kendilerine hâkimdirler. Başlarına başka birini hükümdar yapmazlar. Kendileri için çalışır, çabalarlar, başkaları için değil. Bunlar diğer insanlardan daha fazla savaşçı ve atılgandır. Kendileriyle savaşanlara karşı sabır gösterdikleri için ganimetleri müsavi (eşit) paylaşırlar” der.

Galinos başka bir yerde “Bu insanların kadınları adamları gibi savaşırlar. Bütün kuvvetleri kollarına gitsin, bedenleri hafiflesin ve atlar üzerine sıçrayıp binebilsinler diye bu kadınlar memelerinin birini kesmişlerdir” der.

Hipokrat bir kitabında bu kadınlardan bahseder. Ve onlara Amazonlar der. Bu kelimenin manası tek memeliler demektir. Zira diğer memelerini kesmişlerdir. Memelerinden birini bırakmalarının sebebi çocuklarını emzirmek, nesli devam

ettirmektir. Memelerinden birini kesmelerinin gayesi at üzerinde ok atarken engellemesini önlemektir.

Türklerden hükümdarları, reisleri olanlar çok sayıda kabileye ayrılır. Yukarıdan bunlardan bahsettik.

[1] Halife el-Muktedir 885-932 yılları arasında Abbasi Devleti halifesi olmuştur. Muhammed b. Süleyman ise önceleri Talunoğulları emirlerindendi. Sonra Abbasilerin hizmetine girdi. Muktedir zamanında Karmatileri yendi. 292/905 yılında Tolunoğullarına son verdi. Aynı yıl tutuklandı. 305/ 917 yılında Rey önünde savaşta öldü. İbn Fadlan onun mevlası olduğuna göre Arap asıllı değildir. Daha sonraki yıllarda İbn Fadlan ailesinden çok sayıda âlim yetişecektir. Kendisi de bir ilim adamı, divan kâtibiydi.

[2] Nezir el-Haramî, Halife el-Muktedir’in sarayağası bir hanımdı. Çok nüfuzlu bir kişiydi. Hüseyin b. Hamdan’ın yakalanıp sarayda hapsedilmesi sırasında onu halifenin yanında görüyoruz. Nezir kendisi sadece Bulgarlarla elçi teatisini düzenlemiştir. Elçi olarak gitmemiş, azadlısı Sevsen el-Rassî’yi elçilik heyetinin başkanlığıyla görevlendirmiştir.

[3] Daha ileride görüleceği üzere Tegin el-Türki Harezm bölgesinde demir ticaretiyle uğraşmış, Türklerle bu konuda ticâret yapmıştır. Bâris el-Saklâbî Sâmânî hükümdarı Ahmed b. İsmail'in hacibiydi. Bir anlaşmazlık sonucu askerleriyle Halife'nin yanına gelmişti. Bu kişilerin hepsi Türk ülkeleriyle ilgilenen insanlardı. İbn el-Furat ise 912, 917, 918 yıllarında üç defa vezirliğe getirilmiş, 924 yılında idam edilmiştir.

[4] İbn Fadlan Arap geleneğine göre gün yerine daima gece kelimesini kullanır. Görüleceği üzere elçilik heyeti doğuya doğru Horasan Kervan Yolu (Cadde)'nu takip edecektir. Kervanla beraber bulunmaları gerekir.

[5] Burada zikredilen yerler Bağdad ile Hulvan arasındaki Irak topraklarındadır. Hulvan'dan sonraki yerler bu gün İran'dadır. Rey, Tahran yakınında önemli bir şehirdi. Su'lük alevi Deylemilerdendi. Abbasilere düşmandı. Kardeşi Ahmed b. Ali 311/923 yılında Yusuf b. Ebi'l-Sac ile yaptığı savaşta öldürülmüştür. Huvar el-Rey, Tahran'ın doğusunda, Kumis vilayetinde bir şehirdi.

[6] Nisabur o sırada İran Horasanı'nın merkeziydi. Samanilere bağlıydı. Zaman zaman Rey'e kadar ki yerler Samanilerin kontrolüne geçiyordu. Alevi Deylemiler onlarla mücadele halindeydi. Burada kastedilen Deylemilerden Utruş Hasan b. Kasım'dır. 928 yılında Esfar el-Cili tarafından öldürülmüştür. İbn Karin ise Şervin b. Rüstüm b. Kârin'dir. Leylâ b. Nu'man da Dâî Utruş'un kumandanıydı. Bir ara bölgeye hâkim olmuştu. Bu kişiler için ayrıca bk. Aydın Usta, Türklerin İslamlaşma Serüveni (Samaniler), Yeditepe Yayını, İstanbul 2007, s. 123-130.

[7] Amul, Horasan kervan yolu üzerinde, Ceyhun’un güneyindeydi. Bu gün Şercui adıyla anılır. Firebr ise Ceyhun’un ötesinde olup Mâverâünnehr’in başlangıcıdır. Buhara’ya bağlı bir şehirdi. İbn Havkal ise Ribatu Tahir b. Ali’yi Tahiri’ye adıyla anar. Ceyhun’un Horasan tarafında Harezm’in başlangıcı olduğunu söyler.

[8] Nasr b. Ahmed 913-944 yıllarında hüküm sürmüştür. Sekiz yaşında tahta çıkmıştı. İbn Fadlan Buhara'ya vardığı sırada on beş-on altı yaşlarındaydı.

[9] Gıtrifiyye dirhemleri ve altınları Harun el-Reşid'in Horasan valisi Ğıtrif b. Attab tarafından basılmıştır. Kardeşi Müseyyeb de aynı şekilde valiliği sırasında dirhemler bastırmıştır. Bu dirhemlerden İbn Havkal ve Makdisi de bahsederler. Bunlardan başka Muhammediyye dirhemleri de Maveraünnehir'de çok kullanılıyordu.

[10] Dânik: dirhemin altıda biri.

[11] Fersah: üç millik mesafe.

[12] Ifrîğîler hanedanının son temsilcilerindendi. Bu hanedandan büyük matematikçi Muhammed b. Irak çıkmıştır. el-Bîrûni'nin hocası ve arkadaşıdır.

İbn Fadlan Harezm'e güzün varmış olmak soğuk konusunda mübalağalı konuştuğu bellidir.

[13] Bu sırada Harezm’in başşehri Kat’tı. Buraya Şehristan da denirdi. Cürcaniye ise Harezm’in en büyük ticaret merkeziydi. Buradan Horasan’a, Mâveraünnehre, kuzeydeki Türk ülkelerine kervanlar kalkardı. Kervan yolu üzerindeydi. Oğuzların ticaret merkeziydi.

Erdekü: Erdehîve olmalı.

[14] İbn Fadlan’ın aşırı mübalağa yaptığı kesin.

[15] Gene aşırı mübalağa yapıyor.

[16] Şüphesiz yolculuk büyük bir ticaret kervanıyla yapılıyordu. Muhafızlar vardı.

[17] Cürcaniye’nin kuzey-batısında üst-yurt platosunun başlangıcında olmalı. Samanilere bağlı bir hudut karakolu ve kervansarayı idi.

[18] Makdisî zamanında Cit bir şehir haline gelmişti. Oğuz ülkesinin kapısıydı, (İslam Coğrafyacılarına göre Türkler, s. 259, 261).

[19] Metinde “Akıllarına danışmıyorlar” şeklinde. Doğrusu “Akıllarına göre hareket ediyorlar, bir kitaba başvurmuyorlar” şeklinde olmalı. Gelecek cümlelerden de bu anlaşılıyor.

[20] Burada rab kelimesi büyük manasına, Allah manasına değil. Yahudiler de hahamlara rab derler. Ayrıca, bu sırada Oğuzlar Samanizm dediğimiz ilkel kabilelerin dinindeydiler. Putperesttiler. Dinsiz değillerdi.

Oğuzlar, Göktürk Devleti zamanında doğuda Moğolistan hududundaydılar. VIII. Yüzyılda Üst-Yurt ve kuzeyine gelmişler, Hazarlara, Müslümanlara komşu olmuşlardı. Bazı aşiretleri Mâveraünnehr bölgesine gelmiş, Halife Mehdi zamanında Müslüman olmuştu. Aral gölünün etrafında yaşıyorlardı.

[21] Oğuzlarda, Cücenlerde, Moğollarda su tabu idi. Onu kirletmemek gerekiyordu. Vücudu, elbiseleri suda yıkamak yasaktı. Onlara göre suda yıkanma kötü ruhları celbeder, şimşeklerin, yıldırımların boşanmasına sebep olurdu. Suyun yere dökülmesi suçtu. Cengiz Yasası'nda da yıkanma yasaktı. Bir kap ile elin, yüzün üzerine su dökülebilirdi. Eski Şamanistler elbiselerini yıkamazlar, giyebildikleri kadar giyerlerdi. İnsanın su kullanmasının, yıkanmamasının büyü sebebi olduğuna inanırlardı.

[22] Önceleri Külerkin, Yapgunun naibine denirdi.

[23] Yınal ise Yapgu’nun veliahdına denirdi. Sonraları Oğuzların bütün reislerine Yinal unvanı verilmeye başlamıştır.

[24] İbn Fadlan burada cennetten bahsediyor. Halbuki Şamanistlere göre öbür dünya bu dünyanın bir benzeridir. Köyler, mahalleler vardır. İnsanlar bu dünyadakine benzer bir hayat sürerler. Onun için eşyaları mezara konur. Mezarın etrafına dikilen bu suretlere balbal denir.

[25] Bu yaşlı kişi şamandır. Kurbanları kesen odur, Öbür dünya bu dünyaya benzediği için arada da insanın binecek hayvana ihtiyacı vardır. Hatta bazı kişiler bu türlü inançları İslam dinine de sokmuşlardır. Cennete giderken kurbanlara binileceğine inanırlar.

[26] Bu takdim edilen şeyler ölülere sunulan saçıdır. Aynı şekilde putlara da saçı yapılır. Bu gün Hindliler putlarına yiyecek, içecek saçı yaparlar.

[27] Görüldüğü şekilde ordu kumandanı (Subaşı) Oğuzlar arasında hükümdar (Yabgu) dan daha yetkilidir. Bunu bilen Nezir el-Haramî İslam'a davet eden mektubu, kıymetli hediyeleri ona göndermişti. Öyle anlaşılıyor ki, Abbasî sarayı bu ülkelerdeki İslamlaştırma hareketlerine büyük önem veriyordu. Subaşının hükümdardan daha itibarlı olması Türklerin orduya verdikleri önemi gösterir. Ayrıca, yukarıda Ğıtrifiyye, Müseyyebiyye dirhemlerinden bahsedilmişti. Bunlar Harun el-Reşîd'in Horasan valileri olan iki kardeştir.

[28] İbn Fadlan’ın eserinde dönüş kısmı eksiktir. Bu sebeple subaşının nasıl bir cevap verdiği bilinmiyor. Fakat, Selçukluların da bulunduğu bazı oğuz aşiretlerinin bir müddet sonra Müslüman oldukları bilinmektedir.

[29] Kaşgarlı Mahmud anası hatun olan, babası halktan olan kişiye İnal dendiğini, Tiginin Mevla (efendi) manasına geldiğini, Karluk büyüklerine Külerkin dendiğini söyler. Öyle anlaşılıyor ki, Tarhan, Yinal, İlguz kelimeleri burada subaşıdan sonra gelen büyük kumandanlar.

[30] Bu nehirler hakkında kaynaklarda bilgi yok. Belki de suların bol olduğu bahar mevsiminde akan, sonra kuruyan nehirlerdi.

[31] Bu gün ren geyikleri de karların altında kalan kuru otlarla kışı geçirir. Kar yedikleri doğru değildir. Peçenekler Oğuzlara komşuydu. Lehçeleri hemen hemen aynıydı. Onların bir kısmı daha sonra batıya, Balkanlara gidecekler, Bizans için de eriyeceklerdir.

[32] Bu nehirlerin çoğu da yazın kuruyan, bahar zamanı coşan nehirler olmalı. Sadece Ural nehri devamlı, büyük bir nehirdir.

[33] Eski kavimlerde erkeklik uzvuna tapma yaygındır. Arkeolojik kazılarda çok sayıda örneği görülür.

[34] Bu sırada Başgırdların anayurdları Ural bölgesidir. Bir kısmı batıya Macaristan'a gitmişlerdir. Yakut el-Hamavî Macaristan'daki Başgırdların Müslüman olduklarını söyler. Başgırdların tabiat kuvvetlerine taptıkları anlaşılıyor.

[35] İsrâ suresi, ayet 43.

[36] Et, ekmek, darı Bulgarların yetiştirdiği ve yedikleri ana gıda maddeleridir. Genellikle sunak yapılan şeylerdir. Bunlar Eskil, Suvar, Bursula, Bulgar beyleridir. Dört bey dört yönü temsil eder.

Bulgarlar Ortaçağ İslam coğrafyacıları tarafından ittifakla Türklerden sayılırlar. Bulgarlar önceleri Volga-Dinyester nehirleri arasındaki sahadaydı. Burada VII. yüzyılda büyük bir devlet kurmuşlardı. Kubrat hanın ölümünden sonra oğullarından Asparuh Bulgarların bir kısmıyla bu günkü Bulgaristan'ın bulunduğu yere gitti. Bir kısmı başka bir oğluyla Orta Volga sahasına, burada bahsedilen Bulgarların yurduna gitti. Bunlar Etil Bulgar Devleti'ni kurdular. İbn Fadlan gittiği sırada Bulgarlar göçebeydiler, henüz yerleşik hayata geçmemişlerdi. Bundan biraz sonra yerleşik hayata geçecekler, Bulgar şehrini kuracaklardır.

[37] Halife tarafından gönderilen bu şeyler ve mektup hükümdarlık alametleridir.

[38] Görüldüğü üzere Nezir el-Haramî rütbece vezirden sonra geliyordu. İslâm'ın bu ülkelerde yayılmasıyla, Bulgarlarla diplomatik ilişkiler kurulmasıyla ilgileniyordu.

[39] Buhâri, el-Câmi el-Sahih, Kitab el-Enbiya, nr. 48; Dârimî, Sünen, K. el-Rakâik, nr. 68; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 23, 24, 47, 55, 60.

[40] İkametin tekrarlanması Hanefi Mezhebine göredir. Halife Şafii olduğu için sarayında ikamet tekrarlanmıyordu. Bulgarlar ise Harezm halkının etkisiyle Müslüman olmuşlar, Hanefi Mezhebi'ni onlardan öğrenmişlerdi. Belki de Harezmli, yerli din adamlarının itirazı üzerine hükümdarın müezzini ikametin ifadelerini tekrarlamaya başlamıştı.

[41] Aslında burada kuzey ülkeleri şafağından bahsedilmektedir. Bu günde insanların ilgisini çekmektedir.

[42] Şüphesiz İbn Fadlan mübalağa yapıyor. Mayıs ayında Bulgarların yurduna varmıştı. Gecelerin daha kısa olması mümkün değildi.

[43] İslam coğrafyacıları bu kabileden bahsederler. Bunlar Beyaz Deniz civarında oturan Rus Vies kabilesidir. Bunlar arasında sessiz değişim vardı.

[44] İbn Fadlan gene mübalağa ediyor.

[45] Kanada’da çok imal edilen ağaç şurubuna benzer bir şurup olmalı.

[46] Bu, aynı zamanda samur derisinin para yerine kullanıldığına işaret ediyor. Kuzey ülkelerinde sincap, sansar vs. hayvanların kürkleri o sıralar para yerine kullanılıyordu.

[47] İbn Rusteh her düğün yapanın hükümdara bir at verdiğini söyler. Sahrac kelimesi sahrak şeklinde de okunabilir. Miktarı bilinmiyor.

[48] Talut Yahudi adıdır. Acaba adam Yahudi miydi? Selçuklu ailesinde de benzer isimler bulunur.

[49] Kitabın başında İbn Fadlan’ın adı Ahmed şeklindedir. Öyle anlaşılıyor ki, Ahmed ile Mehmed arasında bir fark görmüyor.

[50]Tevrat’a göre Yafes’in oğullarından birinin adı Gok (Ye’cüc)’dür. Yahudiler Kafkasya’nın, Karadeniz’in kuzeyindeki kavimlere Ye’cüc derlerdi. Türk de İslam kaynaklarına göre Yafes’in oğludur. Tevrat’ta sadece Ye’cüc geçtiği halde sonra Me’cüc kelimesi de ortaya çıkmıştır. Ye’cüc ve Me’cüc kıyamete doğru ortaya çıkacak, Müslümanlara zarar verecek bir kavimdir. Zülkarneyn bu kavmin önüne sed yaptığı için çıkamamaktadır. İnanışa göre ahir zamana doğru bu sed yıkılacak ve İslam ülkelerine geleceklerdir. İslam tarihi boyunca Ye’cüc Me’cüc insanların kafasını meşgul etmiştir. Sebebi Kur’an’da zikredilmesindendir. Önceleri bu kavmin Türkler olduğu, küçük boylu oldukları söylenmiştir. Hadislerde bu konuda çok rivayet nakledilir. Bu rivayetlerdeki fizyonomileri Türk – Moğol fizyonomisine benzer. Endülüs menşeli rivayetlere, kuzey Müslümanlarına göre bu kavim Vikingler olabilir. Uzun boylu, sarışındırlar. İslavların kuzeyinde yaşarlar. Bu rivayetlere göre Ye’cüc ve Me’cüc bir adada yaşar. Bunun için Bulgar ülkesindeki bu insan azmanının Ye’cüc ve Me’cüc’ten olduğu söylenmektedir. Ye’cüc ve Me’cüc Seddi için de çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bazılarına göre Derbend, bazılarına göre Semerkand’ın ötesindeki sed, bazılarına göre Çin seddidir. Eski çağlardan beri kuzey kavimlerinin derbend yoluyla güneye devamlı akışları bu rivayetlerin temelidir. Kâtip Çelebi Cihannümâ adlı eserinde Ye’cüc ve Me’cüc’ün birer şehir adı olduğunu söyler, enlem ve boylamlarını verir. Bu hikâyenin birçok kişinin zihnini daha uzun müddet meşgul edeceği anlaşılıyor.

[51] Suvarlar Türk kavimlerindendi. Hazarlara ve Bulgarlara tabi idiler.

[52] Bu hayvanın gergedan olması şüphelidir. Zira, boynuzu 3-5 zira arasındadır.

[53] Burada da Harezm ile Bulgarlar arasındaki ilişkiler görülür. Bulgarlar ile Harezmliler arasında geniş bir ticaret vardı. Bulgarlar arasında İslamiyeti yayanlar da onlar olmalıdır.

[54] Bu, bir dereceye kadar Bulgar İlteberi’nin Hazar Hakanı’na bağlı olduğunu gösterir.

[55] Burada sözü edilen Ruslar Vikingler (Navmanlar)dır. Ruslardan ayrıdır. Bahsedilen çarşının yerinde daha sonra Bulgar şehri kurulacaktır.

[56] Sutien şeklindeki bu hukka memenin büyüyüp sarkmaması için takılmış olmalı.

[*] Yukarıda oğuzlar için aynı şeyleri söylemişti. Bu sırada Ruslar şamanisttiler.

[57] Putlara bu şekilde yiyecek, hediye takdim etme âdeti bu gün Hindular arasında yaygındır. Bu yiyecekler onların ürettiği esas mahsüllerdendir.

[58] Yukarıda Oğuzlar hakkında da benzer şeyler söylenmişti. Hasta yakın olursa kötü ruhların insanlara gireceğinden korkuyorlardı.

[59] Buna ölü düğünü denir. Eski Türklerde, başka kavimlerde Hindularda vardı. Öldürülen cariye öbür hayatta onun eşi olacaktır.

[60] Cermen ölüm tanrıçası Hel’in şahıslaştırılmış şeklidir.

[61] Ölü öbür dünyada bu dünyadakine benzer bir hayat sürecek. Bütün bunlara muhtaç olacaktır.

[62] Kapı çevresine benzer şey öbür dünyanın kapısını temsil ediyor.

[63] Görülüyor ki, Ruslar bir tanrıya inanıyorlar.

[64] Hazarlar büyük Türk kavimlerindendir. İslamiyet ortaya çıktığı sırada Hazarların kuvvetli bir devleti vardı. Azerbaycan-Kafkas cephesinde iki taraf arasında şiddetli savaşlar olmuştu. Harun el-Reşid devrinde 800 yılı civarında Hazar Hakan ı ve idareci sınıf Yahudi (Musevi) olmuşlardı. İbn Fadlan gittiği sırada Hazar Devleti hâlâ kuvvetliydi. Hazarların çoğu henüz putperestti. Aralarında Müslümanlık yayılmaktaydı. Müslümanların işlerine bakan önemli bir idareci vardır. 960 yılı civarında Ruslar Etil şehrini tahribettikten sonra Hazar Devleti çöktü.

[65] Biraz sonra görüleceği üzere bu kişi Hazar ülkesindeki Müslümanların işlerini bakan en büyük idarecidir. Acaba Hazarlar Müslümanlara “Haz” mı ediyorlardı?

[66] Hakan Bey yüksek yetki sahibi vezir gibidir. Gerçek yetki sahibi ise Büyük Hakan’dır. Kutsaldır.

[67] Yazma nüshada “Evin altında nehir bulunur.” şeklinde. Fakat diğer kaynaklardan ve örneklerden biliyoruz ki, böyle önemli hükümdarların mezarlarını gizlemek için üzerlerinden nehir geçirilir.

[68] Etil asıl bu şehrin adıdır. Volga burada Hazar nehrine döküldüğü için ona da aynı ad verilmiştir. Şehrin doğu kısmında Müslüman, batı kısmında Hakan ve adamları otururdu.

[69] Dârülbâbûnec belki de Bağdat’taki Dâr el-Bûnec olabilir, kelime farsçadır.

[70] İbn Fadlan dönüşü hakkında hiç bilgi vermiyor. Hazarlara uğrayıp uğramadığı bilinmiyor. “Hazarların hepsi yahudidir.” demesi onları iyi bilmediğini gösteriyor. Diğer kaynaklar Hakan ve etrafındaki elit tabakanın Yahudi olduğunu, Hazarların çoğunun putperest kaldığını, Oğuzların dinine benzer dinleri olduğunu yazarlar. Bazı kaynaklar Müslüman sayısının Yahudilerden çok olduğunu söyler. 960 yılında Rusların Etil’i tahribinden sonra Hazarlar genellikle Müslüman olmuşlardır. Orada İslâmiyet’in yayılışında Harezmlilerin hizmeti büyüktür.

[*] Meşhed nüshasının tıpkı basımı, Frankfurt 1987.

[71] Buna benzer hadisler için bk. Nuaym b.ç Hammad, Kitab el-Fiten, Kahire 1991, s. 676-677, 680; Eski Araplara göre Türkler, s. 22-25.

[72] Kitab el-Fiten, s. 686; Muammer b. Râşid, Câmi, yap. 190b; Eski Araplara göre Türkler, s. 22

[73] Bu haberi kaynakları da bulamadık.

[74] Beyhâki Delâil el-Nübüvve, Köprüsü,nr. 287, yap, 77b-78a; el-Münâvi, Feyz el-Kadir, nr. 110; Eski Araplara göre Türkler, s. 18

[75] el-Buharî, Sahih, Bulak tabı 1311, IV, 48, 144; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 53, 271, 493; Eski Araplara göre Türkler, s. 27

[76] el-Buhari, Sahih, IV, 196-197; Kitab el-Fiten, s. 681, 685; Eski Araplara göre Türkler, s. 21.

[77]Kitab el-Fiten, s. 680; Mucem el-Büldan, II, 23; Eski Araplara göre Türkler, s. 19 not 2

[78]Fazail el-Etrak, s. 94; Mucem el-Büldan, II, 28; Eski Araplara göre Türkler,s. 18

[79] Bu ibare İbn Hurdadbih’ten naklen birçok kitapta geçer. Fakat şehirlerin adları verilmez. İbn el-Fakih bazı Türk şehirlerinden bahseder. Bu şehirler diğer eserlerde geçmediği için verdiği bilgiler güven vermez.

[80]Mucem el Bûldan, Türkistan maddesi; İslâm Coğrafyacılarına göre Türkler, s. 134-135.

[81] Kırgızistan’ın doğusunda kalır. İslam Coğrafyacılarına göre Harezm, Mâverâünnehr Horasan’dan sayılır.

[82] Halife el-Mütevekkil’in tabiblerindendir. Yahudi asıllı olup ihtida etmiştir. Firdevs el-Hikme adlı eseriyle meşhurdur. 860 yılı civarında ölmüştür.

[83] Kaynakların çoğuna göre antilop, gergedan cinsi bir hayvanın alnındaki boynuz, bazı kaynaklara göre mamut fosillerindeki dişler.

[84] Mübalağa etmektedir.

[85] Miladi 751 yılında Semerkand valisi Ziyad b. Salih ile Çinli kumandan Kao Sien-tche arasında yapılan Taraz (Talas) savaşına işaret eder. Bu savaşla ilgili olarak bkz. Lin En-Lin, “Talas Seferi Hakkında Yapılan Bir İnceleme”, VIII. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, I, Ankara 1972, s. 414-420; Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1986, III, 53-58.

Ebû’l-Fazl el-Başgırdî hakkında başka bilgi bulamadık.

[86] Ya da taşından bahsediyor.

[87] Kantûrâ bint Meftun ve Benû Kantûrâ hakkında bkz. el-Câhız ve Türklerin Faziletleri, s. 23-102, Arapça metin, s.91; Eski Araplara göre Türkler, s. 19-22; Nuaym b. Hammad, Kitab el-Fiten, s. 677-678, 681, 683

[*]Mucem el-Büldan, Türkistan mad.; İslam Coğrafyacılarına göre Türkler, s. 136-137

[*] Mucem el-Büldum, Türkistan mad.; İslam Coğrafyacılarına göre Türkler, s. 137-138.

[88] Burada bahsedilecek şehirlerin çoğundan başka kaynaklarda bahsedilmez. Türklere ait çok sayıda şehirden ise burada hiç söz edilmez. Öyle anlaşılıyor ki, İbn el-Fakih bu konuda pek bilgi sahibi değildir. Verdiği bilgilerin bir kısmı hurafe mahiyetindedir.

[89] Bu hükümdar unvanları Mücmel el-Tevârih'de de geçer, (İslam Coğrafyacılarına göre Türkler, s.35)

[*] Meşhed nüshasının tıpkı basımı Frankfurt 1987.

[90] Rum suresi, ayet 9

[91] Bu sırada Çin’de Tang sülalesini takibeden hükümdarlar vardı. Kelime çok değişikliğe uğradığı için Çincesini tesbit etmek mümkün değildir.

[92] Bu yer Karahanlıların başşehri Ordukend olabilir.

[93] Başka kaynaklarda geçmez. Kim olduğunu tayin edemedik.

[94] Kaynaklarda bu ad geçmez. Acaba Kuca, Koçu denen şehirden mi bahsediyor?

[95] Parantez içi. Kurd de Schloezer neşrinden.

[96] Bütün kaynaklarda Peçenekler Etil nehri civarında, Oğuzların kuzeyindedir. Ebû Dülef'in oraya uğraması imkânsız.

[97] Çiğiller bu sırada Karahanlılara tabi idiler. Ebû Dülef'in yolu üzerinde yaşıyorlardı.

[98] Hutüvv bir çeşit hayvanın alın kemiği alnındaki boynuz veya mamut dişidir. Hayvan adı değildir. Bu maddeden kıymetli eşyalar yapılır.

[99] Kurd de Schloezer neşrinden “kilden” .

[100] Buğrahanlar yani Karahanlılar olmalı.

[101] Kurd de Schloezer neşrinde: “Mücrimleri, suçluları muhakeme ettikleri bir meclisleri vardır. Kâbe’ye dönerek namaz kılarlar.” şeklinde.

[102] Ebû Dülef normal olarak Mâverâünnehr’den sonra Karluklara varmalıydı. Karluklar bu sırada Karahanlı Devleti’nin halkıydılar.

[103] Burada yine anaerkil evliliğe temas edilmiş olmalı. Yazar meseleyi anlamadığı için bambaşka bir şekilde anlatıyor. Öyle anlaşılıyor ki, bildikleri kulaktan dolmadır. Ayrıca, bu sırada Karluklar genellikle Müslüman olmalıdır.

[104] Buna benzer bir adet suvarlar arasında vardı.

[105] Behî ülkesi Çin sınırları içinde olmalı.

[*] nşr. V. Minorsky, London 1942

[106] Burada el-Mervezî Tokuzoğuzları, Uygurlar, Oğuzların bir parçası kabul eder. Tokuzoğuzları anlatırken Oğuzlardan bahseder.

[107] Bu ifadeler Türk kabilelerin göçler sonucu X-XI. asırlarda büyük ölçüde karıştıklarını gösterir. Bazı büyük kabilelerin adlarının kaybolup yenilerinin ortaya çıktığını bir dereceye kadar izah eder. Bu devirde henüz Özbek, Kazak topluluklarının adları geçmez. İleride onlar yeni topluluklar olarak ortaya çıkacaklardır.

[108] Kırgızların XII. asır başlarında doğudan batıya doğru hareketlerini açıklıyor. XVI. asırda şimdiki Kırgızistan’a geldiler.

[109] Bu sırada Hazar Devleti yıkılmışolmalı. Mervezî eski kaynakların verdiği bilgiyi nakleder.

[110] Volga bölgesindeki Macarlarla Macaristan’daki Macarları karıştırıyor.

[111] Don ve Dimyester.

[112] Bahsedilen şevit ve sevic kelimeleri Gerdîzi ile Avfî'nin eserlerinde, Mücmel el-Tevarih'te de geçer. Nasıl okunacakları bilinememektedir. (İslam Coğrafyacılarına göre Türkler, s. 35, 86, 94). Kâtip Çelebi Cihan-nümâ, s.372'de birinci ismi serpata, ikinci ismi subah şeklinde verir.

[113] Bu isim Avfî'de Hararan şeklindedir. Islavların başşehri genellikle Kiev (Küyaba) idi.

[114] Kaynaklarda Rusların X. Asrın ikinci yarısında Hıristiyan oldukları söylenir. Müslüman olduklarından bahsedilmez. Burada bahsedilen Rus hükümdarı belki de bir prenslikti.

Ortaçağ İslam coğrafyacıları Rusları ve Slavları Türklerden sayarlar. Belki de yaşayışları Türklere benziyordu. Gerçekte Ruslar, Slavlar Avrupa ırklarındandır.

[115] Mesûdî, Rusların Azerbaycan'a seferinin 300/910 yılından sonra yapıldığını söyler. İbn el-Esir'e göre bu sefer 333-334/945-946 yılında yapılmıştır.